دراگۆن و کاوبۆی،”ململانێی نێوان چین و ئەمریکا وەکوو دوو مۆدێلی سەرمایەداری “

عدنان کریم / سیدنی

شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری (کاپیتاڵیزم) سیستمی زاڵی تاقانەی جیهانی ئەمڕۆی ئێمەیە. پەیوەندیە کۆمەڵایەتی وسیاسیەکانیش ڕەنگدانەوەی هەمان ڕاستین. جیاوازیی شێوەکانی ئەو سیستمە واتە بازاڕی ئازاد وموڵکداریەتیی تایبەت یا کۆنترۆڵکردنی بەشێك یاخود بەشی زۆری مڵکداریەتیی سەرمایە لەلایەن دەوڵەتەوە ، ئەو بنەما نەگۆڕەی پێشوو ناباتە ژێر گومان یاخود پرسیارەوە. لێرەداقازانج نەك سوودبەخشیی بەرهەم بۆ مر□ق م□تیقی پرۆسەی بەرهەمهێنانە. لە شۆڕشی پیشەسازی بەدواوە هیچکات هێندەی ئێستا پرۆسەی بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی بەمجۆرە مۆرکی زاڵی سەرمایەداریانەی بەخۆوە نەدیتووە.

لەنێوان ساڵانی 1917 _ 1989 هێژیموونیی (الهیمنة) سەرمایەداری وەکوو شێوازی باو وڕۆتینی ڕێکخستنی پرۆسەی بەرهەمهێنان ، کەلێن و درزێکی گەورەی تێکەوت بەهۆی هەڵگیرسانی شۆڕشی سۆسیالیستیی ڕووسیا وە.

ئەو دابەشبوونەی ئابووریی جیهان ، لە 1945 بەدواوەو بەهۆی فراوانبوونەوەی سیستمی سۆسیالیستی و دابەشبوونی جیهان بە دوو ئۆردوگای سۆسیالیستی و سەرمایەداریەوە تەکانێکی گەورەتری بەخۆیەوە بینی. ساڵانی نێوان 1917 _1989 ناسراوە بە قۆناغی توندبوونەوەی ململانێی نێوان هەردوو مۆدێلی سەرمایەداری و سۆسیالیستی کە شێوازی بەرهەمهێنان و ناکۆکیی نێوان ئەو دوو مۆدێلە بناغەی سەرجەم بوارەکانی تری ململانێی سیاسی وئایدیۆلۆجی و دیبلۆماسی و سەربازیی پێکئەهێنا. لەم قۆناغەدا بلۆکی سۆسیالیستی بوو بە مۆدێلی چەسپاو لەناو 3/1 ی دانیشتوانی گۆی زەویدا.

ساڵی 1989 سیستمی سۆسیالیستی بەتەواوی شکستی هێنا و ڕووخانێکی دراماتیکیی تووشبوو. تا ئەوسەردەمە لە ئەدەبیاتی سیاسیدا ، ئەو قوناغە بەوە پێناسەئەکرا کە سەردەمی ململانێ و کێبڕکێی نێوان سۆسیالزم و سەرمایەداری تایبەتمەندیی زاڵی هەموو جیهانە، بەڵام بەدوای ڕووخانی ئۆردوگای سۆسیالیستی ، جارێکی تر سەرمایەداری ئەبێتەوە بە سیستمی تاقانە و بێ ڕەقیبی ئابووری وکۆمەڵایەتیی

جیهان.
بەڵام زاڵبوونەوەی سەرلەنوێی سەرمایەداری وەکوو تەنیا مۆدێلی زاڵ لە جیهاندا بەمانای کۆتایی یا بنەبڕبوونی قەیران و کێشەی ئەم مۆدێلی بەرهەمهێنان و سەرجەم ئەو سیستەمە نیە و نەبووە. هەر ئێستا لە مەڵبەندەکانی توێژینەوە و تینکتانکەکانی Think Tanks ڕۆژئاوادا زووزوو گوێبیستی کۆمێنتی لە چەشنی قۆناغی دوایی سەرمایەداری Late Capitalism وتەنانەت جۆرێك لە هاتنەوەئارای لێرە و لەوەی سۆسیالزم ئەبین.

گەرچی سەرمایەداریەداری و قەیران دووانەیەکی لەکدانەبڕاون کە دواترینیان قەیرانی 2008 بوو کە شێوازی ڕکوودی ئابووریی بەخۆوە گرتEconomic Recession بەڵام ئەوەی دیار و لە ئایندەی نزیکیشدا شیاوی پێشبینی بێت بریتیە لەو ڕاستیەی کە کاپیتاڵیزم بەگشتی لە ئێستادا لە هیچ لایەکەوە ڕووبەڕووی هەڕەشە یا مەترسیی گەورە وبەتایبەتی ڕووبەڕووی هەڕەشەیەکی وجوودی نەبۆتەوە ولە دنیای ئەمڕۆدا مونافیس و ڕەقیبێك لەمەیدانی کێبڕکێ لەگەڵ سەرمایەداری لە مەیداندا نابینرێت گەر تووشی پەتای ڕیتۆریکی (ڕستەی شۆڕشگێڕانە) نەبووبێتین.
بەپێچەوانەی ئەوەوە لە ئەمڕۆدا مەتوەی ئاڵوگۆڕەکانی سیستمی سەرمایەداری لەشوێنەکی تردا بەرجەستە بێتەوە کە ئەویش بریتیە لە ململانێی ناوخۆیی لە نێوان ووڵاتانی سەرمایەداریی ئەمڕۆ و بەدیاریکراویش لە نێوان هەردوو مۆدیلی سەرمایەداریی ئەمریکی و چینی کە لە دنیای ئەمڕۆدا شانیان لەیەك گیرکردووە. ئەم ململانێیە خەسڵەتێکی جەوهەریی سیستمی سەرمایەداریی ئەم قۆناغەیە و هەموو ناکۆکی و ململانێکانی تری ئەم سیستمەی خستۆتەلاوە و کاریگەریی توندی لەسەریان داناوە.
من لێرەدا مەبەستم نیە بچمە ناو ووردەکاریەکانی سیستمی کۆمەڵایەتی و سیاسیی زاڵ لە چیندا و تەنیا مەبەستم شیوازی ڕێکخستنی بەرهەمهینانی کۆمەڵایەتی و ئابووریی ئەو ووڵاتەیە وەکوو مۆدێلێکی جیاواز لە شێوازی بەرهەمهێنانی کلاسیکیی سەرمایەداریی هاوچەرخ کە نموونەکەی زیاتر لە ڕۆژئاوادا گیرساوەتەوە.
جیاوازیی نێوان ئەم دوو مۆدێلەی گەشەی سەرمایەداری تەنیا لەبواری ئابووریدا پێنگناخواتەوە بەڵکوو پەلی هاویشتووە بۆ سەرجەم کایە کۆمەڵایەتی و سیاسی و کەلتووریەکان.
ماتەوەی ناوەکیی مۆدیلی سەرمایەداریی ڕۆژئاوا بریتیە لە ئابووری و مۆڵکداریەتیی کەرتی تایبەتی Private Sector هەرچی مۆدێلی سەرمایەداریی چینیە لەسەر بناغەی ڕۆڵی سەرەکیی و جێگەی پێشەنگی

دەوڵەت لەبواری بەرهەمهێنان و پلاندانان و سەرجەم ژیانی ئابووریدا ڕاوەستاوە.
ناوهێنانی ئەوەی دووەم بۆ مۆدێلی چینی نابێ ئەو ڕاستیە پەردەپۆش بکات کە مۆدێلی ئابووریی ناوبراو لە زۆر شوێنی تری جیهانیش بالادەستیەکی بەرچاوی هەیە وەکوو ڤێتنام ، ڤەنزویلا، سەنگاپور ، ڕووسیا ، ئازەربایجان ، جەزائیر ، ڕواندا ، ئەسیوبیا و میسر و زۆر ووڵاتی تر.
خاسیەتی جەوهەریی مۆدێلی ئابووریی چینی لەوەدا بەرجەستە ئەبێتەوە کە دەوڵەت وەکوو کیانێکی سیاسی هەم ڕۆڵی ئەندازیار و پلاندانەری هەموو کایە و کەرتە ئابووریەکان و هەم کەرتی سەرمایەی ژێردەسەڵاتی دەوڵەت کاریگەرترین ، بەهێزترین و ستراتیجیترین بەشی ئابووری و بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی لەخۆیان ئەگرن و ڕۆڵی ماتۆڕ ودڵی زیندووی سەرجەم بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی ئەبینێت گەرچی لە چینی هاوچەرخدا ڕێژەو قەبارەی ئابووریەك کە لەلایەن سەرمایەی کەرتی تایبەتەوە مولکداری ئەکرێت ڕوو لە زیادبوون بووە.

ئەمڕۆ هەردوو مۆدیلی ئابووریی ناوبراو لەپانایی جیهاندا هەیمەنەیان کردۆتەسەر کۆمەڵگای مرۆیی جگە لەسەرمایەداریی ڕەیعی کە بەسەر هەردوو مۆدیلەکەدا دابەش بووە وەکوو نموونەکانی لە ئیماراتی عەرەبی ، سعوودیە ، ئێران ، نایجیریا و زۆر ووڵاتی تردا دەبینرێت.
شێوازەکان و ئامرازەکان ململانێ (منافسة) لە نێوان ئەم دوو مۆدێلەدا هەمان شێواز و ئامرازەکانی ململانێی نێوان بلۆکی سەرمایەداری و کۆمۆنیستیی پێشوو نین. ئامانجەکانی پشت ئەم ململانێیەی ئەمڕۆی نێوان ئەم دوو بلۆکەی سەرمایەداریی جیهانیش جیاوازن لەوانی پێشووتر. بەڵام ئەوەی گومانی تیا نیە ئەو ڕاستیەیە کە ململانێی Competition نێوان ئەم دوو مۆدێلە ،کە یەك ناوەڕۆکی هاوبەش و دوو فۆرمی جیاوازیان هەیە ، ڕۆڵی سەرەکی دەبینن لە نەخشاندنی بارودۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئێستا و داهاتووی نزیکی دونیای ئێمە و هەر ئێستا سەرتاپای جیهانیان کردووە بە گۆڕەپانی ململانێیەکی گەورە و بەهێز.

گرنگترین خاسیەتەکانی دراگۆنی چینی Chinese Dragon
ئابووری زەبەلاحی چینی ئەمڕۆ قەرزارباری ئەو ڕیفۆرمە ئابووریە بنەڕەتیەیە کە لە ساڵی 1977 دا لەسەر دەستی دینگ سیاو پینگ دەست پێکرد. لە ساڵی 1978 دا دەوڵەت و کەرتی گشتی خاوەنی ٪۱۰۰ قەبارەی گشتیی ئابووری ووڵات بوو و مڵکایەتیی تایبەت لە بوارەکانی

پیشەسازی، کشتوکاڵ ، بازرگانی (دەرەکی و ناوخۆیی) لە ئاستی سفردا بوو. لە ساڵی 2019 ئەو ڕێژەیە ئاڵوگۆڕێکی ژێرخانیی گەورەی بەسەردا دێت بەجۆرێك دەوڵەت تەنها خاوەندارێتیی 20 ٪ ی لەدەستدا ماوەتەوە و 80 ٪ ی بەرهەمهێنانی ئابووری بە گشتی لەژێر دەستی کەرتی تایبەتدا ئەنجام ئەدرێت.
تا ساڵانی کۆتایی هەشتاکانی سەدەی بیستەم دەوڵەت خاوەندارێتیی زۆربەی ئابووریی ووڵاتی ئەکرد و ڕێژەی کەرتی تایبەتی و ڕۆڵی لە چالاکیی ئابووریدا لاواز بوو. لەسەرووی ماشینی دەوڵەتیشەوە حیزبی کۆمۆنیستی چین و بیرۆکراتیەتی حیزبی دەسەڵاتی ڕەهای هەبوو وەکوو ماشینی سەرەکیی کۆنترۆڵکردن وپلاندانانی پرۆسەی گەشەی ئابووری.
بەدوای ڕووخانی ئەردووگای سۆسیالیستیی سۆڤیاتیدا بارودۆخی چین و لە نێویشیاندا ئەو هاوکێشەیەی پێشوو ئاڵوگۆڕی قووڵی بەسەرداهات. دەوڵەت و حیزب دووەمین پرۆژەی ڕیفۆرمی ئابووریان خستە بواری جێبەجێکردنەوە بە بەرەنگاربوونەوەی ئەو بارودۆخە سیاسی و ئابووری و فکرییەی کە بەشوێن ڕووخانی بلۆکی سۆسیالیستی و جیهانی تاك قوتبی و نیزامی نوێی جیهانیدا هاتبوونە ئاراوە. ئەم پرۆژەی چاکسازیە زۆر فراوانتر بوو لەوەی کە دینگ سیاو پینگ لە کۆتایی حەفتاکاندا لەدوای مەرگی ماوتسیتۆنگ پیادەی کرد.
تایبەتمەندیی سەرەکیی ڕیفۆرمی ئەم قۆناغە بریتی بوو لە پێدانی ئیمتیازات وبواری زیاتر بە کەرتی تایبەتی و فراوانکردنەوەی بواری زۆرتر بە موڵکداریەتی و سەرمایەگوزاریی ناوخۆیی و دەرەکی و سەدان یاسا و پرۆژە بە ئاسانکردنی ئەو پرۆسەیە پەسەندکران بێئەوەی هیچ پاشەکشەیەك بکرێت لە بواری ماهیەتی سیاسیی سیستمی دەسەڵاتداردا.
لەدرێژەی ئەم ئاڵوگۆڕانەدا و بە یەکەمینجار توێژی ئیلیتی کەرتی ئابووری تایبەت سەری هەڵدا وگەرچی لەچاو بیرۆکراتیەتی حیزبیی دەسەڵاتداردا خاوەنی پایگایەکی سیاسیی ئەوتۆ نەبوو بەڵام ڕۆژ بەڕۆژ ئەم توێژە کۆمەڵایەتیە نوێیە ئەبوو بەخاوەنی پایگایەکی ئابووری و پاشان کۆمەڵایەتیی بەهێزتر و فراوانتر. ئیتر دیاردەکانی ئابووریی سەرمایەداری و کاریگەریە کۆمەڵایەتیەکانی وەکوو بێکاری و هەڵئاوسان و قووڵبوونەوەی جیاوازیی چینایەتی و گرانی و گرێدانەوەی بەهای بازاڕ و شتومەك بە میکانیزمی ڕاستەوخۆی بازاڕەوە بوون بەدیاردەی بەرینی ناو کۆمەڵگای چین بەتایبەتی لەسەدەی نوێ بەدواوە. بە پێی پێوەری Coefficient Gini کە تایبەتە بە پێوانەکردنی نایەکسانی لە بواری دابەشکردنی داهاتدا و بە نیشاندانی ئاستی یەکسانی لەداهاتەکاندا لەنێوان ساڵانی 1985 – 2010 دا ڕێژەکە لە 0.30 ەوە بازیدا بە 0.50 وبەوجۆرە ڕادەی نایەکسانی لەدابەشکردنی داهات و سامانی نیشتیمانیدا لە چین کەوتە

دوای ئەمریکا و بوو بە هاوتای وڵاتانی ئەمریکای لاتینی.

شایانی بەبیرهێنانەوەیە کە ئەو ئاڵوگۆڕە لە پایگای هەردوو کەرتی تایبەتدا کە ئاشکرا بەقازانجی بەهێزبوونی سەرمایەی کەرتی تایبەتە هاوتا نەبووە لەگەڵ هیچ ئاڵوگۆڕێك لە هیژیمۆنی (هیمنة) ی دەوڵەت و سیستمی تاك حیزبی و ئیدارەی بیرۆکراتی لە وڵاتدا.
هێشتا و سەرباری ئەو ئاڵوگۆڕە بونیەویانە لە بنەمای ئابووریی چیندا ، دەسەڵاتی سیاسی درێژە بە مۆمەدەلی ئۆتۆریتاریان Authoritarian ئەدات و نە هەڵبژاردنی ئازاد و نە ئازادیی دەربڕین بەمانا دیموکراسیە ڕۆژئاواییەکەی و نە ئازادیی چاپەمەنی و سیستمی چەند حیزبی و …. تاد لەو وڵاتەدا بوونیان نییە.
مۆدیلی گەشەی کەم وێنەی ئابووری چین لەسایەی دەسەڵاتێکی ئۆتۆریتاریدا ، بەو خەسڵەتە سیاسیانەوە کە ئاماژەی پێدرا ، ئەو تیۆریە دێرینەی فکری سیاسیی لیبرالیزمی پووچەڵکردەوە کە پێیوابوو تەنها دیموکراسیی لیبرالی ئەتوانێ بەباشترین شێوە پێویستیەکانی گەشەی سەرمایەداری دابین بکات.

بەو مانایە بوونی ناکۆکیەکی گەورە لە کارکردی ئابووریی چیندا بووە بە ڕاستیەکی زەق کە بریتیە لەوەی لەلایەکەوە پایگای چین لەئاستی جیهاندا هەرچی دێ بەهێزتر بووە و بە پێی پێوانەی ڕێژەییش بەشی ئەم وڵاتە وەکوو زلهێزێکی زەبەلاح لە ئابووریی جیهانیدا زۆر زیادی کردووە بەڵام ڕێژەی نایەکسانی لەناوخۆی وڵاتەکەدا شانبەشانی ئەوە زیادی کردووە و بەشی زیاتری داهات و سامانی کۆمەڵایەتی بەر کەمینە و ئیلیتی سەرمایەداریی نوێی کەرتی تایبەت کەوتووە. ئەوە لەڕواڵەتدا ڕەوتێکی ناکۆك بەیەك نیشان ئەدا بەڵام لەڕاستیدا یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی گۆڕانی چین بەو زلهێز و دراگۆنە زەبەلاحە ئابوورییە جیهانییە ئەگەڕێتەوە بە هەمان خەسڵەتی ناکۆکی کارکردی گەشەی ئابووری ئەو وڵاتە کە ئەویش بوونی هێزی کاری هەرزانی سەدان ملیۆنیی چینە ،کە جگە لە هیندستان ، هیچ ئابوورییەکی گەورەی جیهانی بەئەندازەی ئەو لێی بەهرەمەند نییە و سەرچاوەی بەلێشاوی قازانج وهۆکارێك و پێشمەرجێکی ئەو گەشە کەموێنە مێژووییە.
بەڵام ڕەوتی نایەکسانی بەردەوامی دابەشکردنی داهات و سامانی کۆمەڵایەتی لەسایەی سەرمایەداریی مۆدێلی چینیدا دیاردەیەکی ڕێژەییە هەر بەیێش ڕادەی هەژاری بەپێچەوانەوە لە پاشەکشەدایە و ئاستی گوزەرانی گشتیی خەڵك و چینی کەمدەرامەتیش زۆر ڕووی لەسەربووە. ئەو ڕەوتە ناکۆکانەی پرۆسەی گەشەی ئابووریی چین خۆشی

و لەهەمانکاتەدا جۆرێك لە ئاشتەوایی چینایەتی و کۆمەڵایەتیی بەرهەمهێناوە و تێگەیشتن لەو دیاردەیە یارمەتیدەرە بە دەرککردنی ئەو ئارامییە سیاسییە کەم وێنەیەش کە کۆمەڵگای چینی بەخۆیەوە دەیبینێت.

ئەم ڕاستییەی باسمان کرد کلیلی تێگەیشتن لە ڕۆڵ و پایگای ئەو ئیلیتە ئابووری و کۆمەڵایەتیە نوێیەشە کە بەرهەمی ئەو ئاڵوگۆڕە جەوهەریانەی ناو هەناوی کۆمەڵگا وفۆرمی نوێی گەشەی ئابوورییە. ئەم توێژە کە بەتایبەتی دوای ڕووخانی ئەردووگای سۆڤیات و شەپۆلی جیهانگیریی قۆناغی ساڵانی دوایی سەدەی پێشووە سەرهەڵئەدا ، بەشێکی زۆریش پەیوەندیەکی تووندی لەگەڵ ئەو سەرمایەگوزاریە دەرەکیەدا هەیە کە هاوزەمان لەو قۆناغەدا ڕوویان کردۆتە بازاڕی کاری هەرزانی چین. ئەم توێژە ئابوورییە نوێیە ،گەرچی خاوەنی پایگایەکی ئابووری و کۆمەڵایەتیی بەهێزە ، بەڵام بەپێچەوانەی ووڵاتانی سەرمایەداریی لیبرال – دیموکراتەوە ، ڕازییە بە دوورەپەرێزی و بێ ڕۆڵیی سیاسیی پاسیڤی تا ئێستای و هیچ تەماحێکی سیاسیی سەربەخۆی نیە و تەماهی بووە لەگەڵ سیاسەتی بیرۆکراتیی حیزب – دەوڵەتی چیندا و سەرگەرمی کەڵەکەی سەرمایە و قازانجی خۆیەتی . ئەو دیاردەیە نەك تاکەك نیە بەڵکوو خاسیەت و بەرهەمی مۆدێلی سەرمایەداریی دراگۆنیی چینە کە نموونەکان وکارکردەکانیم باسکرد.
هەموو ئەو ڕەوتانە پێکەوە ، لەڕووی سیاسیەوە ، کۆمەکیان کردووە بە شکڵگیریی جۆرێك لە هاوپەیمانیی نیشتیمانی و تەوافوقی کۆمەڵایەتی کە لەسەر بنەمای سەکوچکەی دەوڵەتێکی کۆنترۆڵکراو لەلایەن حیزبەوە ، ئیلیتێکی مودرینی ئابووریی چالاك و داینامیك لەپاڵ چینێکی کرێکاری خامۆش بەڵام سوودمەند و خاوەنی پایگایەکی کۆمەڵایەتی نەك سیاسیی بەهێز.
٢٠ ساڵەی ڕابووردوو قۆناغێکی مێژوویی دیار و کەموێنەی گەشەی ئابووریی ووڵاتی چین بوو. لەم قۆناغەدا کە جیهانگیری (گڵۆبالیزەیشن) گەیشتە ئاستێکی سەرسامهێنەری وا هەموو ڕیکۆردەکانی لەوەوپێشی تێکشکان ، چین توانی بە شێنەیی ، بەڵام لە پرۆسەیەکی عیملاق و کەموێنەی گەشەی ئابووریی مێژوویدا ، گاپ و کەلێنی نێوان ووڵاتەکەی لەگەڵ ڕۆژئاوا بە گشتی و ئەمریکا بەتایبەتی هەرچی کەمتر بکاتەوە.

گەرچی ئەم گەشەسەندنە ئابوورییە هەموو بوارەکانی گرتەوە بەڵام بەتایبەتی بوارەکان پیشەسازیی سووك و قورس و بواری ئینفۆرمەیشن و

پەیوەندییەکان (کۆمیونیکەشن) و زانست و I T کەرتی سەرەکیی ئەم ئاڵوگۆڕانە بوون.

پێشئەوەی چین وەکوو زلهێزێك پێبنێتە ناو یاریگای کێبڕکێی جیهانییەوە و ببێ بەم دراگۆنە زەبەلاحەی ئێستا و شان لە شانی ئەمریکا و ژاپۆن و ئەوروپا بدات کە خاوەنی یەکجار مۆدێلی ئابووری بوون و بەهەرسیکیان سێ زلهێزی یەکەمی ئابووریی جیهانین پیهئێهێنا ، ئەبوایە چین سەرەتا لەناوخۆدا دەست بداتە جیبەجیکردنی پڕۆژەیەکی گەورە و زەبەلاحی ریفۆرمی ئابووری و ئیداری. چین نەیئەتوانی بەبێ بازاڕەکی ناوخۆی بەهێز و بردنەسەری ئاستی گوزەرانی دانیشتوانە هەزار ملیۆنییەکەی ئەوکاتی بەخۆویش بیر لەو قەڵەمباز و گەشە ئابوورییە گەورەیەی نەوەتەکان بەدواوە بکاتەوە چونکە بوون بەئەندامی کڵاپی زلهێزە ئابوورییەکانی جیهان بەگەلێکی برسی و ئاستێکی نزمی دەرامەت وبازاڕێکی ناوخۆیی کەم قەوارە و مۆدێلێکی مردووی ئابووری و سکهەڵوشینی ئابووریی خەڵکەکەیەوە ئەستەم و دژوار بوو.

بەپێی پێوەری Gini Coefficient کە تایبەتە بە پێوانەکردنی نایەکسانی لە بواری دابەشکردنی داهاتدا، لەدەساڵەی نەوەتەکانی سەدەی پێشوودا (1990) ئەو ڕێژەیە لە چیندا لە 0. 70) (ەوە دادەبەزێ بە (0.60)واتە نایەکسانی لە داهاتدا ١٠ یەکە (وحدة) ی پێوانەیی دابەزیوە و ئەندازەیەکی باشتری یەکسانی لەقازانجی چینی کەمدەرامەتدا ڕوویداوە. ئەم ئاڵوگۆڕە لە دوو دەیەی دواتریشدا لەبواری چوونەسەری یەکسانی لەو وولاتەدا بەردەوام بووە و ئەم ڕێژەیە بە ساڵی 2018 بووە بە (0.468) .

هەر بەپێی هەمان پێوەر ڕادەی یەکسانی لە بواری داهات لەناوخۆی ئەمریکادا بە ئاراستەی ڕۆیشتنی بەشی زۆرتری سامانی کۆمەڵایەتی بە چینە بالادەستەکان و بەشێکی کەمتری بە چینە کەمدەرامەتەکان ڕۆیشتووە. لەساڵی 1979 ڕێژەکە 0.35) (بووە بەڵام لەساڵی 2019 دا بەرزبۆتەوە بە 0. 45)).

هۆکاری سەرەکیی زیادبوونی ئەو نایەکسانییە لە ئەمریکادا بەگشتی ئەگەڕێتەوە بۆ : لاوازیی سەندیکا و نیقابە و یونیۆنەکان ، بەستەڵەکی کرێکان Wage Stagnation ، هەڵئاوسان و چەنین هۆکاری تری هاوچەشن کە بەشێکن لەکارکردی مۆدێلی گەشەی سەرمایەی ئەمریکی.

لەلایەکی ترەوە و گەرچی و بەهەی ئەو هاوکێشە ئابوورییە نوێیەوە کە لە ئاستی جیهاندا لەئەنجامی جێگرتنی چین وەکوو دووەم زلهێزی جیهانی سەریهەڵداوە ، ئاستی دابەشبوونی داهات لە نێوان ووڵاتانیشدا گۆڕانی ڕێژەیی لەقازانجی چیندا بەسەردا هاتووە و چین

بەگشتی بەهرەمەند بووە لە ڕێژەیەکی زیاتری داهات وسامانی جیهانی بەبەراوورد لەگەڵ ئەمریکادا ئەمەش لەکاتێکدایە کە ڕادەی دابەشبوونی داهات لەناوخۆی ئەمریکادا ، لەڕووی چینایەتیەوە ، بە زیانی چینە کەمدەرامەتەکان و قازانجی ئەو توێژە 10 ٪ دا بووە کە 80 ٪ ئابووریی ووڵاتیان کۆنترۆڵکردووە. هەرچی چینە ئەوە ئەم ڕێژەیە ڕێك پێچەوانەی نموونە ئەمریکیەکەیەتی. لەناوخۆی ووڵاتدا چینە کەمدەرامەتەکانی ووڵاتی چین ، لەنێوان 1990 – 2015 دا ، هەم لەڕووی ڕیژەیی و هەم لەڕووی ژمارەیی ڕەهاوە (مطلق و نسبي) ، بە زمانی ئابووریزانەکان ، و هەمیش بەبەراووردی ڕێژەیی لە ئاستی جیهانیدا ، وەکوو پێشتر نموونەیەکمان لێی هێنایەوە ، بەهرەمەندبوون لە بەشێکی گەورەتری کێکی ئابووری و بەرهەمی گەشەی ئابووری وولاتەکەیان.
لەکاتێکدا کە ڕادەی گەشەی ساڵانەی ئابووری چین لە ساڵی 2018 دا ئەگاتە 6.6 ٪ ئەو ڕادەیە لەئەمریکا لە 2.3٪ تێنەپەڕیوە. هەر لەو ساڵەدا لە کاتێکدا تێکڕای بەرهەمهێنانی نیشتیمانیی Gross Domestic Production واتە GDP لە ئەمریکا خۆی ئەدا لە 21.427 $ تریلیۆن ئەم ڕێژەیە بۆ چین بەرزبۆتەوە بۆ 14.140 $ تریلیۆن یاخود 98 تریلیۆن یوان .

کێبڕکێی کاوبۆی و دراگۆن !!

بنەڕەتیترین خەسلەتی جیهانی سەرمایەداریی هاوچەرخ بریتیە لە کێبڕکێی تووند و بەهێزی نێوان ئەو دوو جەمسەرە ئابووریە جیهانیە و تەرازووی هێزێکی نوێ کە لەو بوارەدا هاتەتە ئاراوە لەو کاتەوە کە چین توانی ، لەپرۆسەیەکی خێرای دەساڵەیدا ببێت بەجێگرەوەی ژاپۆن و بەوجۆرە ، دوای ئەمریکا ، پایگای دووەمین زلهێزی جیهانی داگیر بکات.
گەرچی تووندبوونەوەی ململانەی نێوان ئەمریکا و چین زیاتر لە قاڵبی کێبڕکێیەکی جیۆپۆلیتیکیدا خۆی دەرئەخا بەڵام ئەوە تەنیا پەردەیەکی ناسکە و لە پشتیەوە ڕاستیەکی تر خۆی حەشارداوە کە بریتیە لە کێبڕکێی تووندی مۆدێلی چینی و ئەمریکی لەهەموو بوارە ئابووریەکاندا.
(لە 1970 دا ڕۆژئاوا 56 ٪ بەرهەمی ئابووریی جیهانی دروست ئەکرد لەکاتێکدا ئاسیا بە ژاپۆنەوە 19 ٪ ی بەردەکەوت. ئەمڕۆ پاش سێ نەوە لەو میژووە هاوکێشەکە گۆڕاوە بۆ 37 ٪ بۆ لایەنی یەکەم و 43 ٪ بۆ دووەم. ئەو ئاڵوگۆڕە گەورەیە بەپلەی یەکەم بەرهەمی ئەو گەشە ئابووریە سەرسووڕهێنەرەیە کە لە ووڵاتانی وەکوو چین و هیندستاندا ڕوویداوە.) Foreign Affairs P 13

قەڵەمبازی کەم وێنەی هاوچەرخی ئابووریی چین دیاردەیەکی کەم وێنەیە لە مێژووی دوور یا نزیکدا. هاتنی چین وەکوو زلهێزێکی ئابووری بە سەر شانۆی جیهان هاوکات بوو لەگەڵ شەپۆلی بەجیهانیبوونی کۆتایی سەدەی پێشوو. ئەو هاوزەمانیبوونە زەخم و تین و تاوێکی تری دا بە ئابووری چین کە خۆی بە لەوەش خاوەنی دینامیزمێکی نموونەیی بوو. ئەم گەشەکردنە کە هەم لەڕووی ئاسۆیی و عەموودیەوە هێز و گوژمێکی تایبەتی هەبوو ،کارلێکی جیهانیی گەورەی بەدوای خۆیدا هێنا وبەردەوامیش کاریگەریەکانی لە قووڵبوونەوەدان.
جگە لەوە ئەبێ ئەو ڕاستیەشمان لە وون نەبێ کە گەشەی ئابووریی چین سەرەتا وەك هەر پرۆسەیەکی ئابووری لە چوارچێوەی بازاڕی ناوخۆوە دەستی پێکرد بەڵام لەسەروبەندی ئابووریەکی بەجیهانیبوودا پرۆژەی ڕیفۆرمی ئابووریی دووەمی دەستپێکرد. ئەم گەشە ئابووریە بەهۆی تایبەتمەندیەکانی ئابووریی چینیەوە هەر زوو کەوتە بەردەم بەربەستی توانای کەم و بەرتەسکی بازاڕی ناوخۆیی وئەو بازاڕە بوو بە چوارچێوەیەکی تەسك و بگرە بەربەست بۆ هەڵمژین و ئیحتیواکردنی ئەو گەشە ئابووریە دایناميکە. لیرەوە و وەکوو پێویستیەکی حەتمی دیاردەی دەرکەوتنی چین لە شانۆی ئابووری جیهانیدا چ لەبواری بازرگانی یا بواری سەرمایەگوزاریی جیهانی ، ئەبێ و بوو بەڕاستیەکی چاوەڕوانکراو.
ئەم پرۆسەیە، واتە بەهێزبوونی پایگای ئابووریی چین لە ئاستی جیهانیدا، بەشێوەیەکی چاوەڕوانکراو و ئۆتۆماتیکی ئەبێتە مایەی پێکدادانی نێوان ئەم مۆدێلەی گەشەی سەرمایەداری لەگەڵ مۆدێلی کاپیتالیزمی ڕۆژئاوا و بە تایبەتیش ئەمریکا. بەوجۆرە یەکێك لەکاریگەرترین دیاردەکان لە 20 – 25 ساڵی ڕابووردوو، لەڕووی ئابووریەوە لە ئاستی جیهاندا ، بریتیە لەدەرکەوتنی چین وەکوو زلهێزێکی ئابووریی جیهان کە لەپرۆسەیەکی خێرا و نائاسایی 20 ساڵەیدا بوو بەدووەمین هێزی ئابووریی جیهانی ئەمڕۆی ئێمە.
ڕاستە لەدیدی خەڵکی جیهانەوە مۆدێلی دەسەڵاتی بیرۆکراتی – حیزبی و سیستمی سیاسی ئۆتۆریتانی Authoritarian چینی هێندەی مۆدێلی دەسەڵاتی لیبرال – دیموکراتی ئەمریکا و ڕۆژئاوا جێپەسەند و دڵگیر نیە بەڵام ئەوە نەیتوانیوە ببێت بە ڕیگر لەبەردەم چیندا تا بەوپەڕی هێزەوە حوزورێکی گەورەی هەبێ لە بواری پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان و لە ئاستی جیۆپۆلیتیکی و بازرگانیی نێودەوڵەتیدا.

چینی ئەمڕۆ بەکارخانەی هەموو جیهان ئەشوبهێنرێت. ئەم ووڵاتە بەچەکی هێزی ئابووری و هێزی لەبن نەهاتوو و دایناميکی مۆدێلەکی ئابووری کە زۆر بەتواناترە لە مۆدێلی گەشەی سەرمایەداریی کلاسیکی

ڕۆژئاوا لە بواری موبەلایزکردنی هێزی کار وسەرچاوەکان و بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی ، ڕێکخستنی زیندووی پرۆسەی بەرهەمهێنان ، تەنانەت لەناوخۆی بازاڕی ئەمریکاشدا تەنگی بەو ووڵاتە هەڵچنیوە و وەکوو هێزێکی کێبڕکێکەری زە بەلاح یەخەی بەسەرجەم بلۆکی سەرمایەداریی ڕۆژئاوا گرتووە ولەدوای ڕووخانی ئەردووگای سۆڤیەتیەوە بووە بە گەورەترین چاڵێنج بە ئەردووگای ڕۆژئاوا وبەتایبەتی بە ئەمریکا.

ئیدارەدانی پرۆسەی بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی لەو ئاستە فراوانەی وولاتی چیندا و خستنەگەڕی ئەردووی فراوانی هێزی کار و مۆدێلێکی بازرگانیی چالاك و تۆکمە لەئاستی جیهاندا ، بازاڕێکی ناوخۆیی گەورە و فراوان و دینامیك توخمەکانی تری بەرهەمهێنانی ئابووریەکی قەبە و ئەنجامدانی ئاستێکی بەرز و دینامیکی گەشەکردن ، هەموو پێکەوە لەسایەی سیستمێکی سیاسیی ئۆتۆریتاریانی سەنتراڵەدا توخمە جەوهەریەکانی مۆدیلی دراگۆنی سەرمایەداریی چینیی ئەم سەردەمە پێکدێنن.

تا ئەم چرکەساتە مۆدێلی دراگۆنی چینی بووە بە نموونەیەکی سەرکەوتوو و زیندووی کەموێنەی گەشەی ئابووری کە لە 50 ساڵەی ڕابووردوودونموونەیەکی تری وا بەرچاو ناکەوێت.

نموونەیەکی بەرچاوی دەرکەوتنی ستراتیجیی ئابووریی چینی کە بەرجەستەی ئەو خەسڵەتەی ئەکات وەکوو زلهێزێکی جیهان و زەخمێکی تری ئەداتە بریتیە لە پرۆژەی (ڕێگا و پشتێنە Road & Belt Initiative) یاخود ڕێگەی ئاورێشمین کە نیشاندەری تمووحی زیاتری ئەو ووڵاتەیە بە بەهێزکردنی پایگای جیهانیی خۆی لەڕێگەی پێکەوە گرێدانی چەندین ووڵات و کیشوەر (قارة) لەچوارچێوەی پرۆژەیەکی زە بەلاحی گەشەی ئابووری و سەرمایەگوزاری و ژێرخانیدا کە پشتی بەستبە بە تەمویل و سەرمایەگوزاری و پلاندانان و سەرپەرشتی هاوبەشی چین و ئەو ووڵاتانەی پێوەی گرێ ئەدرێن. ئەو پرۆژەیە لە ئەمریکا و ڕۆژئاوا وەکوو زەنگی مەترسیەکی گەورە تەماشا ئەکرێت و بەدیان شێواز هەوڵی ڕێگریکردن لێی و بەدناوکردنی ئەدرێت. ئەمڕۆ ڕۆڵ و جێگا و پلانەکانی ستراتیجیەتی چین لە ئاستی جیهاندا لەلایەن ئەمریکاوە وەکوو گەورەترین چالێنجی دوای کۆتایی جەنگی سارد تەماشا ئەکرێت و بەمەترسیەکی گەورە لەبەرانبەر پایگا و هەیمەنەی جیهانیی ئەمریکا لەقەڵەم ئەدرێت.

ئەم پرۆژەیە هەوڵێکە بە گرێدانەوەی ژمارەیەکی زۆری ووڵاتانی جیهان لەچوارچێوەی شەراکەتێکی سەرەتا ئابووریدا لەژێر هەیمەنەی ئابووری چین لەخزمەت ستراتیژیی ئەمرۆی ئەو زلهێزەدا. پشتێنەی

مالیی پرۆژەی ناوبراو زیاتر لە 5 تریلیۆن دۆلارە. بە مەحکەمکردنی پایگای خۆشی ، چین بەنیازی دامەزراندنی ئەرگان وڕێکخراو ودامودەزگای مالی و بانکی و ئابووری ویاسایی بە ئاسانکردنی جێبەجێکردنی ئەو پرۆژەیە وتا ئێستا لەو چوارچێوەیەدا سەرقاڵی دامەزراندنی دامەزراوەیەکی قەزاییە بەمەبەستی گەڕانەوە بۆی لەبواری چارەسەرکردنی کێشەی کۆنتراکت و کرێدیتی مالی وڕیکەوتننامە لەگەڵ دەولەتانی بەشدار لەو پرۆژەیە و یەکلاکردنەوەی هەر کەیسێکی جیاوازی و پێکدادانی یاساییدا.

هەوڵەکانی وڵاتی چین لەڕاستای دەستپێکردنی پرۆژەی ناوبراودا مایەی پێشوازی بووە لەلایەن زۆر وڵاتانی جیهانەوە.

کۆمپانیا چینییەکان لەبواری دروستکردنی ژێرخانی ئابووری لە چەشنی بەندەرەکان ، پاڵاوگە ، هێڵی شەمەندەفەر ، تۆنێڵ و ڕێگە و بەنداو ...تاد ، ناوبانگ و شارەزایی وتواناییەکی دايناميك و سەرسووڕهێنەریان هەیە بە بەبەراوورد بە کۆمپانیا ڕۆژئاواییەکان وهەر ئێستا سەدان کۆنتراکتیان لەوبوارانەدا لەگەڵ وڵاتانی وەکوو جەزائیر ، میسر ، کازاخستان ، عێراق ، ڕواندا ، مالی ، پاکستان و زۆری تردا ئیمزاکردووە.

جگە لەوە ، تایبەتمەندییەکی ستراتیجیەتی نێودەوڵەتیی چین ئەوەیە کە ، بە پێچەوانەی ئەمریکا و ئەوروپاوە ، دەستێوەردان و دەخالەت لەکاروباری سیاسی و ئاسایشی ئەو وولاتانەدا ناکات یالانی کەم بەو شێوە کلاسیکیە توخنی سیاسەت و کێشە ناوخۆییەکانیان ناکەوێت.

بەپێچەوانەوە چین لەو بوارەدا جۆرێك لەڕێزگرتن لەتایبەتمەندیی ئەو وڵاتانە و سیاسەتی شەراکەت و یەکسانی لەگەڵیاندا پەیڕەو ئەکات . چین لەم بوارەدا سوودی زۆر وەرئەگرێ لەو ڕاستیەی کە وڵاتەکەی مێژوویەکی خراپ وناوەکی زڕاوی نیە لەکایەی پەیوەندیە دەرەکی و نێودەوڵەتییەکانیدا بەپێچەوانەی ئەمریکا و زۆربەی ئەوروپاوە کە فایلی کۆلۆنیالیزم و جەنگ و تاڵانکردنی سامانە سەرشتیەکانی وڵاتانی جیهانی سێیەم مایەی ڕسوایی و شەرمەکی مێژووین بەیان و تا ئێستاش لەبواری پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا بەچاوی گومانەوە دەڕوانرێتە هەر هەنگاو و پرۆژە و پێشنیارێکی ئەوان. ئەم سیاسەت و ڕابووردەوی چین جێی دڵخۆشی و پەسەندی ئیلیتی دەسەڵاتداری وڵاتانی شەریکی ئەوە لەئاسیا و ئەفریقیا و ئەمریکای لاتین وزەنگێکی دڵخۆشکەریشە بە بڕیاربەدەستانی سیاسی و کۆمپانیاکانی دراگۆنی چینی.

هەر لەدرێژەی هەوڵەکانی لەوبوارانەی پیشوودا چین بێوچان سەرگەرمی بنیاتنانی دامودەزگای نیونەتەوەیی پیویستە بە خزمەت بەو پرۆژەیە و سەرجەم پایگا جیهانیەکەی وەکوو زلهێزێکی جیهان ئەمڕۆمان لە

چەشنی بانکی سەرمایەگوزاری ژیرخانی ئاسیا The Asian Infrastructure Investment Bank کە هاوچەشنی بانکی نێودەلەتی World Bank و بانکی دراوی نێودەوڵەتین I F M International Monetary Fund کە لە قۆناغی شەڕی سارددا و وەکوو بەشێك لە ستراتیجیەتی ئەمریکا بۆ بەهێزکردنی پایگا و ستراتیجیەتی ئابووریی خۆی و لاوازکردنی ئەردووگای کۆمۆنیستیی ئەوکاتە دایەزراندن.
نابە ئەوەش پشتگوێ بخەین کە خودی ناوخۆی ئەمریکا وچینیش گۆڕەپانێکی تری ئەم کێبڕکێ و ململانیێن لەنێوان ئەو دوو زلهێزەدا وهەردوولا پەنا بۆ دەیان شیوازی شەڕی دەروونی ، ئایدیۆلۆجی ، فەرهەنگی و کەلتووری ئەبەن بۆ قبووڵاندنی مۆدێلە جیاوازەکانیان و کاریگەری دانان لەسەر زەین و هۆش و کەلتووری دانیشتوانی یەکتر.
لە کاتێکدا ئەمریکا لەڕێی بەردوومانی ئیعلامیەوە ئەیەویت سۆزی خەڵکی چین ڕاکێشێت بەرەولای مۆدێلی ژیان و فەرهەنگ و شارستانیەتی ئەمریکی و دیموکراتی لیبرالیی ڕۆژئاوا وژیانی سەرکەوتووی چینیە پەناهندەکان لە ئەمریکا وستایلی ژیانی مۆدرینی ئەوان ، چین بە بەرپەرچدانەوەی ئەوجۆرە کەمپەینە و پووچەڵکردنەوەی ئەیەوێ لەڕێی بەرزکردنەوەی گیانی نیشتیمانی و بەها مێژوویی و شارستانیەکانی چین و بردنەسەری ئاستی گوزەرانی دانیشتوانەکەیەوە لای هاووڵاتیان خۆی ئەوە جێگیربکات کە ستراتیجیەتی ئەمڕۆی چین ئەتوانێ ووڵاتەکەیان بکات بە هێزێکی کاریگەر و زلهێزی جیهانی ئەمڕۆ .
ئامانجی ئەمریکا لەو پڕپاگەندانە شتێك نیە جگە لە هەوڵێك بۆ دروستکردنی کەلێن لەنێو حکوومەت و گەلی چین و چاوی بەو پایگا سەرکەوتنانەی ئەو ووڵاتە هەڵنایات.
یەکێك لەکارتەکانی دەستی ئەمریکا لەم بوارەدا کێشەی هۆنگ کۆنگە.
داهاتووی هۆنگ کۆنگ و جۆری پەیوەندیی لەگەڵ چین و جۆری سیستمی سیاسی و دەستووری لەو کانتۆنە ،گرێیەکی گەورەیە بۆ چین نەك تەنها لەبواری ئابووریدا بەڵکوو لە زۆر بواری تریشدا و یەکێك لە چاڵینجەگەورەکانی بەردەم ئەو ووڵاتەیە.

ئەمریکا بەپلانی زۆر وورد ئەم مەسەلەیەی کردووە بە کارتێکی فشار بۆ خاوکردنەوەی پرۆسەی بەهێزبوون و بالادەستیی جیهانیی چین.
ئەمریکا بێوچان لەهەوڵدایە بە بەکارهێنانی مەلەفی هۆنگ کۆنگ لەپاڵ فایلی مافی مرۆق و ئازادیە سیاسی و فەردیەکانی تر لە چینی حیزبی کۆمۆنیستدا تا بتوانێ پشێوی و نائارامی لەناو چیندا بەرپابکات و ڕێبگرێت لە دراگۆنی چین و بڵاوبوونەوەی نفووزی لە ئاستی جیهاندا. بەڵام ئەمریکا تا ئێستا لەوبوارەدا سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بەدەستنەهێناوە چ لەبواری بەرتەسککردنەوەی نفووزی چین لە

هۆنگ کۆنگ و مەکاو لەچوارچێوەی سیستمی (یەك وڵات و دوو سیستم) . لەپاڵ ئەوەشدا چین توانیویەتی بەهەمان شێوە ڕێگری جیددی بکات لە دزەکردنی نفووزی ئەمریکا لەناوخۆی چین وتەشەنەکردنی ئەو بزووتنەوە ناڕەزایەتیە لیبراڵیەی هۆنگ کۆنگ بۆ شوێنەکانی تری وڵات کە ئەوە ئەڵقەیەکی پلانەکەی ئەمریکایە.
ڕێگرتن لە تەشەنەکردنی نفووز و پایگای ئەمریکا لەناو دانیشتوانی هەموو پارچەکانی وڵاتدا ئەولەویەتی کاری ئەستای حیزبی کۆمۆنیست و حکوومەتی چینە وەکوو مەیدانێکی ئەو کێبەرکێ و ململانی جیهانیە لەگەڵ ئەمریکا کە گەرچی زیاتر قاڵبێکی فکری و ڕۆشنبیری و کەلتووریی گرتەتەخۆی ، بەڵام سەرکەوتنەکانی چین لە ئاستی جیهانی و تەشەنەکردنی نفووزی ئەو مەدەلە ئابووری و ستراتیجیە چینیە لە ئاستێکی بەرینی شانەی جیهانیدا ، توانیویەتی تای تەرازووەکە لە ناوخۆی وڵاتیشدا بۆ قازانجی چین و پێچەوانەی هەوڵەکانی ئەمریکا بشکێتەوە و یەکێتی و یەکپارچەیی خەڵك و حکوومەتی چین بەهێزتر بکات.
لەپێناوی ئەو بابەت و ئامراز و مەیدانانەدا کە ئەم ململانێ و کێبەرکێیە تیایدا بەرجەستە ئەبێتەوە ئەمریکا بەردەوامە لە دانانی کۆسپ و قەرت لەبەردەم ڕەوڕەوەی زەبەلاحی دراگۆنی چینیدا. بوارەکان و ئامرازەکان بەشێکیان بەم شێوازانەی خوارەوەن :
یەکەم : نانەوەی نائارامی و دڵەڕاوکێ لەناوچەی پاسیفیك و خوارووی ئاسیا و دروستکردنی بلۆکی سیاسی و ئابووری و ئەمنی و سەربازیی دژە چینی لە نێوان وڵاتانی دەوروبەر یا هاوسنووری چین وخۆشکردنی ئاگری ململانێی ناوچەیی و دژایەتیی ئەو وڵاتە بەهاوکاریی وڵاتانی وەکوو (فلیپین ، تایلەند ، ڤێتنام ، ئەندەنووسیا ، کەمبۆدیا ، ژاپۆن و کۆریای باشوور) . ئەمریکا جگە لە ترساندنی ئەم وڵاتانە لە چین لەهەوڵدایە کە کێشە کۆن و مێژوویەکانی ئەم ناوچەیە بۆ ئەو مەبەستە تەوزیف بکات. لە 30 ساڵی ڕابووردوودا دەیان پەیماننامە و ڕێکخراوی وەکوو ڕێکخراوی خوارووی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا – سیاتۆ) و (ئاسیان Association of South East Asian Nations) ی دروستکردووە بەئامانجی تەحجیم کردنی ڕۆڵی ڕوولەگەشەی چین لەو ناوچەیەدا.

دووەم: ئاگرخۆشکردن بۆ هەڵایساندن و پەرەسەندنی کێشەی سنووریی خاکی و ئاوی لەنێوان وڵاتانی وەکوو ژاپۆن و فلیپین و ڤێتنام لەگەڵ چیندا.

سێیەم: پەرەدان بە میلیتاریزەکردنی بارودۆخ و فەزای ناوچەکە و

فرۆشتنی چەك و تەقەمەنی بەو وڵاتانەی كێشەیان لەگەڵ چیندا هەیە و كردنەوەی دەیان بنكەی سەربازی.

یەكێك لە ئامانجەكانی ئەو سیاسەتی میلیتاریزەكردنەی فەزای ناوچەكە لەلایەن ئەمریكاوە بریتییە لەوەی چین بخرێتە ژێر فشارەوە تا بەشی زۆرتری بودجە و ئیمكانیاتی مالی و مرۆیی و تەكنولۆجی و پیشەسازیی خۆی لە بواری كێبەركێیەكی چەكدار (سباق التسلح) ی بەرنامە بۆ دارێژراودا خەرج بكات و كەمتر بیپەرژێتە سەر ستراتیجیەتی ئابووریە سەركەوتووەكەی و لەسەر حسابی بەرنامە ئابووریەكانی ڕووبكاتە خۆ تەیاركردنی سەربازی بەهەموو ئاكامە تێكشكێنەرەكانیەوە بۆ داهاتووی پڕ لە ئومێدی ئەو وڵاتە. ئەمریكا لەسەروبەندی شەڕی سارددا و بەتایبەتی لەسەردەمی ڕۆناڵد ڕیگندا بە پیادەكردنی بەرنامەی بەناو شەڕی ئەستێرەكان (حرب النجوم) توانی سەركەوتوانە هەمان گەمە لەگەڵ سۆڤیەتی ئەوكاتەدا بباتەوە و سەرەنجام ئابووری ئەو وڵاتە میلیتاریزەبكرێت و دواتریش تووشی داتەپانێكی ژێرخانیی گەورە ببێت كە ڕێی خۆشكرد بۆ ڕووخانی بلۆكی سۆسیالیست و هەڵوەشانەوەی یەكێتیی سۆڤیاتیش.
جگە لە بەكارهێنانی ئەو چەكانەی باسمان كرد ، ئەمریكا لەجبەخانەكەیدا دەستی بردووە بۆ زۆر شێواز و چەكی تر لە ململانەی پەلەهەڵپەیدا لە بەرانبەر بە چین.
كاوبۆی ئەمریكی لەهەوڵێكی گەرمدایە بۆ كەڵكوەرگرتن لە چەكی ئاین و مەزهەب و ورووژاندنی سۆز و گیانی ئاینیی وەكوو سلاحێكی سیاسی لەناو بەشە جیاجیاكانی خەڵكی چیندا لەچوارچێوەی هەمان كێبەركێ بۆ خاوكردنەوەی قەڵەمبازی ئابووریی تەنینی چینی.
هاندان و داڵدەدان و دنەدانی دالای لاما و بەكارهێنانی كارتی كەمایەتییی تیبتییەكان ، ورووژاندنی مەسەلەی تایوان ، ئیستیغلالكردنی فایلی موسوڵمانە ئیگەرییەكان ، دنەدان و پشتگیریی كەنیسە غەربییەكان بۆ پەرەدان بە كەمپەینی تەبشیری ئاینیی مەسیحی و بەكارهێنانی وەكوو چەتر و ئامرازێكی سیاسی و ئایدیۆلۆجی ، هاندانی دەیان سەكتی مەزهەبیی وەكوو فاڵۆن گۆنگ .. تاد ، چەند نموونەیەكی تری ئەو لۆبیكردنە ئەنتی چینییەن كە ئەمریكا لە ستراتیجیەتی ناوبراوی خۆی لەم بوارەدا پەنای بۆ بردوون.
لەم سەردەمەدا خوارووی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا ، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ، ڕۆژهەڵاتی دوور ، ئەفریقیا ، ئەمریكای لاتین وبوارێكی زۆرتری جوگرافیای جیهان بووە بە گۆڕەپانی ململانی و كێبەركێیەكی فراوان و بەهێزی ئەو دوو زلهێزە كە هەریەكەیان هەڵگری پەیام و ئەلتەرناتیوێكی نوێیە بۆ دنیای ئابووری و سیاسی و ستراتیجیی

هەموو گۆی زەوی.
مەسەلەی ووزە ، بازرگانی ، تاریفەی ئابووری ، سەرمایەگوزاری و گوێزانەوەی سەرمایەکان و بزاوتی جیهانییان ، قوتببەندی و فراکسیۆنە سیاسیەکان ، پەیماننامە و ڕیکەوتنە دووقۆڵی و چەند قۆڵیەکان و سەرجەم فەزای جیۆپۆلیتیکی جیهان و سیاسەتی نێودەوڵەتی بەگشتی ، زۆر بەتووندی و بەپلەی یەکەم کاریگەری لەو کێبڕکێیە وەرئەگرن و هەر هەموویان لەسایەی و لەژێر تیشکی ئەودا لەهەوڵی دووبارەپیناسەکردنەوەی خۆیاندان.
ئەوانە هەموو ئاکامی دەرکەوتن و تەکانی ڕۆکیت ئاسای دراگۆنی چینی ئەمڕۆن.
دراگۆن یا دراگن (تنین) Dragon گیانلەبەریکی ئەفسانەیی زەبەلاحە کە لەکەلتوور و فۆلکلۆری چینیدا سیمبولی هێز و قەبەیی و ئیرادەیە.

نیسانی 20
adnakerim22@hotmail.com

Foreign Affairs, Volume 99. January / February 2020
As China Goes, So Goes the World: Karl Gerth 2010
Communist International Economics: P.J.D. Wiles 2008

دیموکراسی د□ن□د□کان … عومەرمحەمەد

سەرمایەداری سیستەمێکە لەرواڵتدا شارستانی ولەناوەرۆکدا دواکەوتوو بێڕەحمە، بەو رێکخراوانەشی□وە کە گوایا پارێزەری مافی مر□ق و ژینگە پارێزن، زاناو داناو ئاکادیمیست وتیوریسەنەکانی ئەم سیستمە بە ئەندازەی جەلادەکان و کۆلۆنێل وسوپاسالارەکان تاوانبارن، ئەوان ناتوانن هەتا سەر لە پەنای بروانامەیەک ولە ناو پۆشتەیی و ڕێکپۆشیدا لاوازی و خۆپارێزی بشارنەوە، ناتوانن ناخی وێران وگەمژەیی لە خەڵکی سادەوساکاریش بشارنەوە.
کاتێک باس لە رێکارەکانی توێژینەوەی زانستی و ئەتەکێتی دانیشتن و

نانخواردن و چونەبەردەم دادگاو سەرەک و مایک و هەندێک فەتەفەتی تردەکەن، ئەمانە نە بەهای خۆیان دەزانن ونەهی زانستیش، چونکە لەبەرانبەر پیسبوونی ژینگەو جەنگ و قوربانییەکانی زۆر خوێنساردو بێ هەست و بێ مەڵاڵەن.*

(کوشتاری عێراق وسوریا) و دڕندایەتی داعش و بەرخۆدانی ڕۆژئاواو شکاندنی داعش و دیلەکانیان و بەجێهشتنیان بە ڕۆژئاواو ئیدارەی خۆسەری باشترین نمونەی درندایەتی و ناسەروەری یاسای سەرمایەداری ڕێکخراوەکانەتی.

لە باشوری کوردستانیش، ئەمانە لە سەرەتای بانگەشەی بازاری ئازادو گڵۆبالیزمدا بە مەکرو حیلەبازی و خۆنواندنەکی لەنەهاتووەوە باسی شنەبای دیموکراسی و نەمانی دونیای دیکتاتۆرەکانیان دەکرد، کەچی لە پەنای دیکتاتۆرە لەکاییەکانیانەوە، سەردەمە وێرانبووەکەی مرۆڤیان بەکرانەوەو دیموکراسی و تەکنەلۆژیا وچەرخی مۆبایل، ناودەبرد و چاویان لەو راستیانە دەنوقاند ژنکوژی دیاردەیەکی مەترسیداری ولات بوو، ئەم گەمژەیەتییە هەتا سەردەمی کۆرۆناش هەربەردەوامە ..!

جارێک یەکێک لەم گەمژانە لە سوحبەتێکی عەشایەریدا دانیشتبوو، باسی پێشکەوتنی دونیاو دیموکراسی بە مەجلیسەکە کردبوو، گوتبوی : ئێستا دەوڵەتەکان پێشبڕکێیانە لە ناردنی مووشەکەکانیان بە سەرمانگ، ئامەزایەکم لەو مەجلیسە دانیشتبوو پێی گوتبوو:

▪ کاکە تۆ هەشتا لەسوحبی عەشایەریدا دانیشتووی ئەمە ئیستا ساروخمان بە نانەبردرەتە سەرمانگ، با ئەم کەشەیەی سەرزەوی نەهێڵێن. مەبەستی ئەوکەشە کۆمەڵایەتییە بوو کە بۆی کۆببونەوە.
بەهیوام کۆرەنا بیرێک بەمرۆڤی زەحمەتکێش بکاتەوەو چیدی بە دوای قسەی بفدراوی سیاسی درۆزن و مەلای بەویژدان و هەڵوەری حزبەکان فریونەخوات و بە ئازایەتیەوە بڵێت : زانست ودیموکراسی وئاین بە تورەکی قوڕاوی ئەگەر بە بەرزەوەندی گشتی نەبن .

▪ جارێکیان لەهەولێر لەکۆنفرانسێکدا بۆیەکێک لەم ئەکادیمیە مەکربازانەدا تەقیمەوە کە قسەی لەسەردادگایی کردنی سەدام و ڕەکارە نادیموکراسییەکەی دەکرد، تەنانەت فەتەفەتی ئەوەشی کرد کە دادگای باڵای تاوانەکان، پەلەی کردووە لە بریاردان و لەوەش ئەنفالی بەجەنەساید ناساندووە.. عەجایەب ئەوهەموو ئەکادیمیستە قاتلەبەرەی پایتەخت فزەیەکیان نەکرد!! ئەمچییە کابرا دادوەری دادگای نەودەوڵەتیی وئەکادیمییە ؟!

چۆن دەبێت قسە لەقسەی چاوشین وقژ زەردەکاندا بکرێ !

۳۱ی ئازاری ۲۰۲۰ سلێمانی

بەهای جیاوازییەکان و باجی… جیاوازییەکان سەدیق سەعید ڕواندزی

بێگومان هەموو جیاوازنووسینێك، بەهایەکی مەعریفی هەیە، بەڵام باجیشی هەیە.چونکە هەموو جیاوازکەوتنەوەیەك، ئاماژەیەکە بۆ دەرچوون لە بازنەی سواو و دەرکەوتنێکی نوێ. هەموو نوێیەکیش، لە هەر ڕووێکەوە و لە سەر هەر ئاستێکەوە بێت، بە توندی لەلایەن ئەویتری کۆنەوە ڕەتدەکرێتەوە و دژایەتی دەکرێت. ڕەنگە ئەو دژایەتییە، زەمەنێکی درێژ بخایەنێت، وەلێ ئەوە سروشتی دینامیکیانەی ژیانە، کە دواجار هەموو کۆنێك بە سەر دەچێ و دەچێتە پەراوێزی مێژوو. بۆیە جیاوازییەکان چەند بەهایان هەبێت، هێندەش باجی دەرکەوتن و سەرهەڵدانییان هەیە. مەگەر گۆران لە سەرەتاوە بە بەراورد لەگەڵ شێخ نوری و ڕەشید نەجیب، بە ناداهێنەرو لاواز نابینرا؟کەچی دواتر کامەیان بوونە ناو و دەنگ؟بەهای جیاوازییەکان، ناونیشانی کورتە وتارێکی سەباح ڕەنجدەری شاعیرە و لە ماڵپەڕی سەنگینی (دەنگەکان) بڵاوکراوەتەوە. شاعیر لەم کورتە وتارەیدا، بە چەند بۆچوونێکی پوخت و چڕ، لە بارەی بەهای جیاوازیی و ئەزموونی نالی و گۆران، کە دووشاعیری دیارو جیاوازی نێو ئەزموونی شیعری کوردین، دواوە.بێگومان نالی، لە ئەزموونی شیعری کوردی، شاعیرێکی بێ هاوتایە.ئەزموونی شیعری نالی ئەزموونێکی دەوڵەمەندە لە بابەتە جیاوازەکانی شیعر لە ڕووی ئایینی و فەلسەفی و سۆفیگەریی وغەریبی وزۆر بواری دیکە. بە پێچەوانەی شاعیرە کلاسیکەکانی دیکە، کە دەکرێ بڵێین ئەزموونی شیعرییان لە ئۆبژێکتێکدا چڕ کردۆتەوە. بۆنموونە: شێخ ڕەزا بە شیعری هەجوو، حاجی قادر بە شیعری نەتەوەیی،مەحویی بە شیعریی سۆفیگەریی وبوون، مەولەوی بە ناتورالیزم، وەفایی بە ڕەگەزی

لیریك، کەچی نالی زۆرتر لە شوناسێکی شیعری هەیە، کە پێی دەناسرێتەوە. وەلێ هەمان ئەو نالییە داهێنەرە، شیعری مەستوورەی ئەردەلانیشی نووسیوە. بە بڕوای سەباح ڕەنجدەری شاعیر، ئەو شیعرە لە ژێر کاریگەرییەتی ململانێکانی بابان و ئەردەلانەکان نووسراوە و نالی مەستوورە دەکاتە فاکتێك بۆ لێدان لە ئەردەلانییەکان، بە تایبەتی کە خۆی لە ژێر قەڵەمڕەوی بابانەکاندا ژیاوە.

لە ڕوانگەی نووسەرەوە، ئەو شیعرەی نالی،تیرێکە و لە کەوان دەرچووە، نالی ئەوەندەی مەبەستێکی سیاسی هەبووە، ئەوەندە مەبەستی ئیرۆتیك و جەستەی مەستوورە نییە، بە تایبەتی کە ئەو هەموو شیعرە ڕۆمانسییەکانی خۆی، لەسەر حەبیبە چڕکردۆتەوە. پرسیار لێرەدا ئەوەیە، نالی بۆچی شیعرێکی لەو شێوەیە دەنووسێت کە ئێستاشی لەگەڵدابێت، وەك پنتێکی ڕەش لە نێو پانتاییەکی سپی گەورە لە ئەزموونی نالی دەبینرێت؟ ڕەنگە هەر لە خودی ئەو کورتە وتارەوە بەو وەڵامە بگەین، ئەویش دەرباربوونە. دەرباربوون ڕێگەیەکە وەك ڕەنجدەر وتەنی فریوت دەدا، تیرت پێ لە کەوان دەهاوێت، کە تیریش لەکەوان دەرچوو، گەڕانەوەی بۆ نییە. دەسەڵاتێکی ئاراستەکەر، لە پشت ئەو بیرکردنەوە و ڕوانینی نالییەوە هەیە.

ئەم شیعرە، کە هونەرێکی جوانی لە دەربڕینی شیعری تێدایە، وەلێ یەکێکیشە لەو شیعرانەی دەکرێتە بابەتی لێدان لە نالی. ئەو کە شاعیرێکی دیارو داهێنەر بووە، چ پێویست بەوە دەکات، ئەزموونی جیاوازی خۆی، لە ژێر کاریگەریەتی میرانی بابانەوە، بەو شیعرەوە خەوشدار بکات؟کاتێ شاعیر دەکەوێتە ژێر هەژموونی ئایدیاو دەسەڵاتێکی دیاریکراو،ئەوا ئەوەی بە پلەی یەکەم باجی ئەو کەوتنە ژێر کاریگەریەتییە دەدات، ئەوا خۆی و ئەزموونەکەیەتی. مەگەر ئێستاش لە پەراوێزی ئەو شیعرەوە نالی بە چاوێکی دیکە سەیر ناکرێت؟یەکێکی دیکە لەو شاعیرە داهێنەرانەی کە نووسەر باسی دەکات، گۆرانە.

سەباح ڕەنجدەر دەنووسێت:(گۆران بە وردی بیری نەکردۆتەوە، گەوهەری بابەتی نەناسیوە و کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئایدیۆلۆژیا). بێگومان، ئەو ڕاستییەکە کە نا هونەرترین و لاوازترین شیعرەکانی گۆران بەبۆچوونی لێکۆڵەرانی ئەدەبی، ئەو شیعرانەن کە لە ژێر کاریگەرییەتی ئایدیۆلۆژیا و بیری چەپ و چەپخوزای نووسیونی. کاتێ بەراوردی ئەو گۆڕانکارییە فیکرییە دەکەین لە ژیانی گۆران، دەبینین ئەو شیعرانەی بۆ سروشت و ئافرەت و جوانی نووسیوە، زۆر هونەریانەترن لەو شیعرانەی بۆ ئایدیۆلۆژیایەکی دیاریکراو نووسینی. هەڵبەتە قسە لێرە لە سەر بیروڕای سیاسی نییە، کە مرۆڤ ئازادە لە هەڵبژاردنی، بەڵکو قسە لە سەر داهێنان و دەقی نەمرە کە

لە دەرەوەی ئایدیۆلۆژیاوە دەمێنێتەوە و نابێتە بەشێك لە مێژوو.هیچ شتێك هێندەی ئایدیۆلۆژیا،سیاسەت و دەرباربوون، لە بەهای شیعرو پیرۆزی شیعرو ئەدەبییات نادا.
کەم نین ئەو نووسەرو شاعیرە بە توانایانەی، ئەزموونی دیاری نووسینییان هەیە، بەڵام وابەستەییان بۆ ئایدیۆلۆژیا بێزراوی کردوون. لێرەدا، ئەو دەرباربوون و تیر پێ لە کەوان هاویشتنەمان بۆ دەردەکەوێت، کە ڕەنجدەر لە نووسینەکەی باسی دەکات.داهێنان، بەرەنجامی هەوڵی تاکەکەسی و قووڵبوونەوە و ڕامانە. گۆران بە تەنها، دابڕانێك لە نێوان شیعری کلاسیك و ئازاد دروست دەکات. نوێکاری لە زمان دەکات و شیعری سەروادار دەسڕێتەوە. ئەزموونی گۆران، ئەزموونێکی تایبەت و شوناسێکی دیاریکراوی هەیە.شاعیرێکی داهێنەرە،بەڵام دەرباربوونی بۆ ئایدیۆلۆژیا، وای لێدەکات، دیسانەوە تیری پێ لەکەوان دەرچێت. دیاریکردنی نالی و گۆران و قسە لەبارە کردنییان لەو وتارە کورتەدا، جەخت کردنەوەیە لە ناونیشانی وتارەکەی کە بەهای جیاوازییەکانە. چونکە هەموو جیاوازبوونێك، دەرچوونە لە بازنەی باو کە دواجار بەهایەکی تازەی هەیە.هەمیشە داهێنانیش، دەرەنجامی ڕوانینی جیاوازو بیر کردنەوەی جیاوازە.زۆرجار تەمەن و مێژووێکی دەوێت، تادەتوانین ئەو جیاواز کەوتنەوەیە دروست بکەین. نووسەر لە پەراوێزی وتارەکەیدا دەنووسێت:(جیاوازیبوون شتێکە تەمەنم لە پێناوی دانا،جەستەو ڕوحم بۆی تەرخان کرد، نەمویستووە لە شاعیرانی دەوروبەرم جیاواز بم،هەوڵمداوە لە ئەزموونی خۆم جیاوازبم).

سەباح ڕەنجدەر، چونکە بە ئەزموونێکی جیاوازی شیعرییەوە لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆك دەنووسێت، پتر لە هەموو کەس هەست بە بەهای جیاوازییەکان و باجی جیاوازییەکانیش دەکات.ئەو دەزانێت دەرچوون لە هەمووەکی،چ نەفرەتێکی لێ دەکەوێتەوە، دەزانێت چەند سەختە بتوانیت جیاوازبیت، وەلێ چەندیش گرنگە. شاعیرێك کاتێ هەموو تەمەن و ڕوحی خۆی بۆ جیاوازنووسین لەوانیتر تەرخان دەکات، باش لەو ڕاستییە گەیشتووە، کە جیاوازکەوتنەوە، بەرهەمی چ خەرمانەیەکی ڕۆشنبیریی گەورە و شەونخوونییەکی دوورو درێژیی خوێندنەوە و کتێبەکانە.بۆ ئەوەی جیاوازبنووسین، دەبێ تەمەنێك و ئەزموونێك تەرخان بکەین.دەبێ سەرەتا، لەبازنەی باو دەرچیت، دواتر هەوڵی بەرجەستەکردنی شوناسێکی تایبەتی بۆخۆت بدەیت و پاشانیش ئەو شوناسە درێژە پێ بدەیت تا لە کۆتاییدا ئەزموونێکی تایبەتی دەڕەخسێ. هەموو کەسێك ئەو سەلیقە و بوێرییەی نییە تەمەن و ڕوحی خۆی بۆ جیاواز کەوتنەوە تەرخان بکات، بۆیەشە دەبینین

جیاوازنووسەکانمان کەمن.بەڵام نابێ ئەوەمان بیربچێت جیاوازکەوتنەوە، ڕەنگدانەوەی بیرکردنەوەی جیاوازو بیرکردنەوەی جیاوازیش، بەرهەمی مرۆڤی جیاوازە. بۆیە من لەگەڵ ئەو بۆچوونە نیم، کە شاعیرێك تەنها دەتوانێت لە ئەزموونی خۆی جیاوازبێت،بەڵام نەیەوێت لە شاعیرانی دەوروبەری جیاواز بێت!مەگەر جیاوازکەوتنەوە، ڕەنگدانەوەی جیاوازی بیرو بۆچوون و بیرکردنەوەی کەسەکان نییە؟.

من دەزانم شاعیر نایەوێت، بانگەشەی ئەوە بکات کە لە شاعیرانی تر جیاوازە، بۆ ئەوەی کەسانێك ئەمە بە خۆ گەورەیی نیشاندان و شانازیکردنی ئەو بە ئەزموونی خۆیەوە نەبینن، بەڵام ئەزموونی شیعری ئەو،ئەزموونێکی هاوشێوەی ئەوانیتر نییە. من وەك خوێنەرێك، باوەڕم وایە ئەو ئەزموونە تەنها ئەزموونی ئەوە، بۆیە نە (رزگار جەباری و نەژیار ئەسوەد)یش ناتوانین وەك ئەو بیر بکەینەوە و دنیا ببینین، وەك ئەوەی ئەو نووسیویەتی. مرۆڤەکان ئەگەر هاونزیکییان بە ئەندازەیەکی وەهاش بێت، کە لە یەکتری جیانەکرێنەوە، هێشتا پێینتێك بۆ جیاوازکەوتنەوەیان هەیە. بۆیە کەسمان ناتوانین، وەك ئەوی تر بیر بکەینەوە و واقیع ببینین.هەر ئەو بیرکردنەوە جیاوازەشە دەبێتە دەسپێکی جیاوازکەوتنەوەی نووسەرێك لە نووسەرێکی دیکە. لە ڕاستیدا، سەباح ڕەنجدەر لەو کورتە وتارەی خۆیدا، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەیەوێت ئەوپەیامە بگەیەنێتە شاعیران کە ئایدیۆلۆژییاو دەرباربوون، بکوژی شیعرن. چۆن ئایدیۆلۆژیا، دەبێتە سڕینەوەی بەهای جیاوازیەکان و جوانییەکان. بە نموونە وەرگرتنی هەریەك لە نالی و گۆرانیش، کە دووشاعیرو جیاوازی داهێنەری نێو ئەزموونی شیعری کوردین، جەخت کردنەوەیە لە هەژموونی ئایدیۆلۆژیا بە سەر داهێنان و جیاوازییەکان وجوانییەکان. ئەمە بەو مانایە نییە،کە شاعیران و ئەدیبان، لە دەرەوەی واقیعی گەلەکەیان بژین، بەڵکو بەو مانایەی ئەدەب لە سیاسەت و ئایدیۆلۆژییاو حزبایەتی، بەهادارترو گەورەترە، ئەمەشە مەبەستی ڕاستەقینەی نووسەر، لە کڕۆکی وتارەکەی. گریمان ئەگەر بابانەکان نەبووانە، نالی هەمان ئەو نالییە نەدەبوو؟ گۆران ئەگەر چەپ و کۆمۆنست نەبووایە، هەمان ئەو شاعیرە جواننووس وجواندۆست و سرووشت دۆستە نەدەبوو؟ کەواتە بۆچی دەرباربوون، تیرمان پێ لەکەوان بهاوێت.

لەڕاستیشدا وایە، کەم نین ئەو نووسەروشاعیرانەی لەو پەڕی توانا و لێهاتووی نووسین دانە و کەسانی داهێنەرن، کەچی تەنها لە پەراوێزیی وابەستەیان بۆ حزبێکی دیاریکراو پەراوێز دەخرێن. ئەدەبیات بەگشتی و شیعریش بەتایبەتی، نابێ بخرێنە تای تەرازووی

سیاسەت، وەك ئەوەی عەلەوی دەڵێت:(بەهەڵەیان دابردووین).شاعیری دەربارو شیعری ئایدۆلۆژییا، زوو دەکەونە پەراوێزی مێژوو،بەهای مەعریفی و زەمەنییان نامێنێت. یەکێك لە خەسڵەتە دیارەکانی داقی داهێنەرانە ئەوەیە، کە نابێتە بەشێك لە مێژوو، بەڵکو لەهەر کات و زەمەنێکدا خوێنەر بگەڕێتەوە سەری، دەتوانێت بە مانای تازە و نوێ بگات. ئەوە بۆیە نالی دوای سێ سەد ساڵیش هێشتا هەر دەخوێنرێتەوە، چونکە شیعرەکانی لە مانا نەکەوتوون.گۆران ئێستا یەکێکە لەو شاعیرانەی، لە سێ بەشی شاعیرە گەنج و سادە نووسەکانی ئێستا،زۆرتر دەخوێنرێتەوە.گۆران و نالی، جیاوازنووسن وەك ئەوەی ڕەنجدەر باسی کردووە، هەر ئەو جیاوازنووسینەش، هێزو وزەی مانەوەی مێژوویی و زەمەنی بەو دووشاعیرە داوە.جیاوازی، کردارێکە ڕەنگە دژایەتی بکرێت، ڕەتبکرێتەوە، خۆی لێ ببواردرێت و نەبینرێت،هەوڵی بۆ بەهاکردنی بدرێت، وەلێ دواجار، وەك تەوژمی ئاوێکی بە خوڕ،ڕێڕەوی خۆی دەدۆزێتەوە و بەربەستەکان تێك دەشکێنێ و دەڕوا…

ڕواندز نەورۆزی 2020

لە پەراوێزی تێگەیشتن لە زمان … ناودار زیاد

زمان کەرەستەیەکە بۆ دەربڕین و، هۆکار و ئامرازێکە بۆ لێکتێگەیشتن، هەر لەبەرئەمەیە بۆ دیاردەیەکی مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتی دادەنرێت. بەوپێیەی دیاردەی مرۆیی و کۆمەڵایەتییەکانیش بەردەوام لە گۆڕاندان، بۆیە زمان پێدراوێکی نەگۆڕ و چەقبەستوو نییە و، هیچ کاتێکیش ناگاتە پلەی تەواوەتی و کامڵبوون و پێگەیشتنی ڕەها، بەڵکو بێپسانەوە بەهۆی دەسکاری و سەربارخستنەوە شێوە و ناوەڕۆك و واتا و دەلالەتەکانی لە بزاوت و پێشڤەچووندایە. بەڵام ئایا زمان هەر ئەوەندەیە و بەس؟ بۆ ئەوەی تیشکێك بخەینە سەر ڕۆڵی زمان و، سەرنجی بەشێك لە ئەفسوون و خەسڵەت و تواناکانی بدەین، لەم نووسینە کورتەدا هەندێك لەم تابلۆ قەشەنگە ڕادەمێنین. مرۆڤ لە ڕەوتی بەرەوپێشچوونی ژیانی خۆیدا پێش ئەوەی نووسین و

تۆمارکردن دابهێنێت لەڕێگەی کولتوورەکی زارەکییەوە ژیانی کۆمەڵایەتییانەی خۆی ڕێکدەخست. کولتوری زارەکیش پشت بە گێڕانەوەی دەماودەم و پشتاوپشت دەبەستێت( ). لە گێڕانەوەی زارەکیشدا حیکایەتخوان، چیرۆکبێژ، یاخود بوێژ دەبێت زۆرباش دەرەقەتی زمان بێت، خۆشی درک بەوە دەکات ئەوەی وا دەکات گوێی لێ ڕابگیرێت ئەوەیە کە تا چەند تاقەتی بەسەر وشەکاریی و ڕستەسازی و دەربڕیندا دەشکێت و، چەن دەتوانێت لەڕێی سیحری گێڕانەوەوە گوێگرانی ئەبڵەق و سەراسیمە بکات. ئەمە دواتر لە نووسینیشدا ڕەنگدەداتەوە، هەر بۆیە دەبینین ئەوەی کەسێک دەیگێڕێتەوە یاخود دەینووسێت، هەمان شت کەسێکی تر بەجۆرێکی جیاواز دەیگێڕێتەوە یاخود دەینووسێت، ئەوەی دەقاودەق و وەک خۆی دەیگێڕێتەوە و باسیدەکات بە ئەزبەرکردن و لاساییکردنەوە ناودەبرێت و خواستراو نییە. هەر ئەمەشە وا دەکات هیچ دوو کەسێکی هەمان زمان، هەمان زمان وەک یەک بەکارنەهێنن. تەنانەت جیاوازی لە گۆکردنی وشەکان ئەم گریمانەیە پشتڕاست دەکاتەوە. بەوپێیەی زمان بە توندی بە هەست و بیر و ئەندێشە و تێگەیشتنی مرۆڤەوە گرێدراوەتەوە، هەر مرۆڤێکیش مێشک و بیرکردنەوە و هەستی جودا و سەربەخۆی خۆی هەیە، بۆیە دەربڕینی ئەم هزر و هەست و بیرەکانە لەڕووی شێواز و قاڵبەوە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت.

مرۆڤ بەدرێژایی قۆناغەکانی گەشەسەندنی تەمەنی، وردە وردە درک بەوە دەکات کە بەشێک لە بوون و ناسنامە و ئەوەتی و کەسایەتی و حزور و پەیوەندییەکانی لەڕێی زمانەوە شکڵدەگرێت. لەناو بەرهەمە ئەدەبییەکاندا کەمیان وەک کتێبی (داغستانی من)ی شاعیری گەورەی داغستان (ڕەسوڵ هەمزەتۆڤ) (١٩٢٣-٢٠٠٣) هەڵوێستیان لەسەر ڕۆڵ و بایەخی زمان کردووە، ئەوەتا لە پاژی تایبەت بە زماندا لە زاری (شامیلی گمری) پێشەوای شۆڕشگێڕانی داغستانەوە دەڵێت: “دەبێت زمانەکەمان وەکو زگمان بپارێزین”. ئەمە بەو واتایە دێت چۆن مرۆڤ ورگی لە برسێتی و جەستەی لە زەبر و پەلامار دەپارێزێت بەو شێوەیە دەبێت پارێزگاریی لە زمانەکەی بکات. لە شوێنێکی دیکەی هەمان کتێبدا دەڵێت (حاجی موراد)ی موریدی (شامیل) وتوویەتی: “وشە وەکو گوللە وان، خەساریان مەکەن”( ). وەک چۆن گوللە دەبێت لەکاتی پێویستیدا و بە پێکانی ئامانجێک بتەقێندرێت، مرۆڤیش دەبێت بەو جۆرە زاری هەڵبێنێت.

لێرەدا دەچینە لای فەیلەسوفی نەمساوی (لۆدڤیک ڤیتگنشتاین) (١٨٨٩-١٩٥١). ئاخر هیچ فەیلەسوفێک وەک وی دەستی بە وشەوە نەگرتووە.

(ڤیتگنشتاین) دەڵێت وتن فەهمی هەیە و ئەم فەهمەش مانای هەیە. واتا ئەوەی فەهمی وتن دیاریدەکات ماناکەیەتی. بەڵام ئەگەر بپرسین مانا چۆن بەرهەمدێت؟ لە ڕوانگەی (ڤیتگنشتاین)ەوە ئەوەی مانا بەرهەمدێنێت فاکتە. کەواتە مانا لە وتندا بەرجەستە دەبێت و، وتنیش وێنە یاخود مۆدێلێکە لە فاکت. بەمجۆرە سنورەکانی زمانی هەر کەسێک مانای سنورەکانی جیهانی ئەو کەسەیە. لێرەوە ئەو وتە بەناوبانگەی (ڤیتگنشتاین) دەخوازین کە دەڵێت: "ئەوەی مرۆڤ ناتوانێت قسەی لەسەر بکات، لەوبارەیەوە پێویستە بێدەنگ بێت". ئەمەش دەمانبات بەرەو پرسی ئابوریی زمان، چونکە ئابوریکردن لە قسەکردندا یەکێکە لە باوەڕەکانی فەلسەفەی لۆژیک. لەم سۆنگەیەوە هەر درێژدادڕی و زۆر وتنێک دەبێتە هۆی دوورکەوتنەوە لە ئامانج و مەبەستی قسەکردن( ). هەرچەندە فەیلەسوفی مەزن (مارتین هایدیگەر) (١٨٨٩-١٩٧٦) زمان وەک تاکە بواری لێکدانەوە و تێگەیشتن دادەنێت. پێیوایە ئەمە ئەو کاتانەی کە قسەش ناکەین و هیچ ناڵێین، ئەوا هەموو ساتێک و بێپسانەوە بەشێوازێک دەدوێین، جا لەگەڵ خۆماندا بێت یاخود لە ڕێگەی ئەو کردەیەوە بێت کە ئەنجامی دەدەین، چونکە پەیڤین یاخود دووان سروشتی مرۆڤە. تا ئەو ڕاددەیەی هەر شتێک لەم گەردوون و ژیانەدا بێت: پەیکەرێک، پارچە مۆسیقایەک، درەختێک، کاڵایەک… تاد هەموو ئەمانە لە چوارچێوەی زماندا جێدەگرن. بەم جۆرە لای (هایدیگەر) دازایین (Dasein) واتا بوون دەکەوێتە ناو زمانەوە( ).

لای باوکی هێرمێنیتیک (شلایرماخەر) (١٨٣٢-١٧٦٨) دوو جۆر لێکدانەوە بۆ واتا زمانەوانییەکان هەن، ئەوانیش: لێکدانەوەیەکی ڕێزمانی یاخود دەستوریی، کە بەپێی ئەم لێکدانەوەیە واتای هەر دەربڕینێک لەناو ئەو زمانەدایە کە لە کۆمەڵگەدا بەکاردێت. لەگەڵ لێکدانەوەیەکی دیکە کە هونەریی یاخود دەروونییە، ئەمەش پەیوەندیدارە بە ژیانی شەخسی هەر کەسێکەوە لەڕووی فیکری و دەروونییەوە( ). کەواتە هەم واتای دەربڕین و گوزارەکان لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێت، زۆربەی جار ئەمە لە پەندی پێشیناندا دەبینینەوە، هەم تاکو دۆخی دەروونی تاکەکەس جێگیرتر بێت و ئاستی فیکری و مەعریفی بەرزتر بێت ئەوا زمان لای ئەو کەسە باڵاتر و هونەریتر دەردەکەوێت. هەرچەندە نابێت ئەوە فەرامۆش بکەین کە واتای وشە دیاریکراو و سنوردارە، هەروەکو دەبینین فەیلەسوفی ئەمەریکی (جان هرش) دەڵێت زمان لەسەر دوو کۆڵەکەی بنەڕەتی ڕاوەستاوە: یەکێکیان واتاییە، کە هیچ کاتێک گۆڕانی بەسەردا نایەت. بەڵام لێرەدا گرنگی پایە و ستوونەکەی دیکەی زمان

دەردەکەوێت کە بەریتییە لە مەبەستە دەلالییەکەی زمان، چونکە قسەکردن و وشە و زمان بەپێی کات و شوێن و مەبەست و نیەتی قسەکەر گۆڕانی بەسەردا دێت. سەرباری ئەمە فەیلەسوفی فەڕەنسی (پۆل ڕیکۆر) (١٩١٣-٢٠٠٥) کاریگەری میتافۆریش زیاد دەکات، چونکە بە تێڕوانینی (ڕیکۆر) میتافۆر ئەو شتانە دەردەبڕێت کە بە شێوازی تر شیاوی دەربڕین نین، لە نموونەی قسەی نەستەق و پەندی پێشینان و شیعر و ئەدەب و ئایکۆن و ئیمۆجییەکان و... تاد( ).

لێرەدا پرسیاری پەیوەندی سروشت و پێکهاتەی جەستەیی مرۆڤ لەگەڵ زماندا دێتە پێشەوە، بە تێگەیشتن لە پەیوەندی نێوان مێشک یاخود جەستە لەگەڵ زماندا پەیوەستە بچینە لای لقە-زانستی سۆسیۆلۆجیا و فسیۆلۆژیای مۆخ. بەوەندە ئیکتیفا دەکەین لا لە سێ تیۆرەی گرنگ بکەینەوە کە سروشتی پەیوەندی نێوان زمان لەگەڵ هزر یاخود مێشکدا ڕاڤە دەکەن: تیۆرییەک پێیوایە هیچ پەیوەندییەک لە نێوان زمان و هزردا نییە، چونکە سروشت و فەرمانەکانیان جودایە. هزر لە مانا و قسە و وشەکانەوە سەرچاوە دەگرێت، لەکاتێکدا سەرەکیترین فەرمانی ئاخاوتن و زمان بەریتییە لە گەیاندنی هزریی لەنێوان تاکەکەسەکاندا. بەڵام تیۆرییەکی دیکە دەڵێت هزر لە زماندا تواوەتەوە، چونکە هزر زمانێکی بێدەنگە و، لە زمان دانابڕێت – ئەم تیۆرە نزیکە لە بۆچوونەکانی (هایدیگەر)ەوە دەربارەی زمان، کە پێیوایە دازایین (بوون) لەناو زماندایە- کۆتا تیۆرەش لەنێوان هەردوو تیۆرەکەی پێشووتردا ڕادەوەستێت و پێیوایە پەیوەندییەکی ئاڵۆزیی لەنێوان هزر و زماندا هەیە، واتا هەردووکیان وابەستە و گرێدراوی یەکترن، بەجۆرێک کەسێک کە مێشکی بەهێز و بەهرەمەند بێت ئەوا زمانی پێگەیشتووتر دەبێت. کەسێکیش کە لاڵ بێت یاخود نەخۆشییەکانی دیکەی جەستەیی هەبێت، ئەوا هەرچەندە لەڕووی هزر و مێشکەوە بەتوانا بێت، بەڵام لە زماندا گرفت و کەسپی بە دروست دەبێت( ). لێرەدا فیزیکزان و گەردووناسی بەریتانی (ستیفن هاوکینگ) (١٩٤٢-٢٠٠٨) نموونەیەکی بەرچاوە، کە سەرباری نەخۆشی بەهێزی ماسولکەکان و نەبوونی توانای قسەکردن و نووسین و جووڵە، بەڵام لە داهێنانە مەعریفی و زانستییەکانیدا گەیشتە لوتکە.

وێڕای ئەوە، ئەمە لە زماندا ڕووبەڕووی گرفت و کێشەیەکی دیکەش دەبینەوە: مرۆڤ زۆرجار بێئەوەی مەبەستی هەبێت و خۆی بخوازێت دەکەوێتە ناو هەڵەی تێگەیشتنەکانی خۆیەوە، ئەوەتا ڕێبەری ڕۆحی تبتییەکان (دالای لاما) (١٩٣٦-) دەڵێت: مامەڵەکردنمان لەگەڵ وشە و زماندا دەبێت بە وردی و وریایی بێت چونکە زۆربەی کات تێگەیشتنی

چەوت و هەڵەی خۆمان لە شت و دیاردە و ڕووداوەکان دەهێنینە سەر زمان، بێئەوەی کە مەبەستمان گواستنەوەی هەڵە و چەوتیی تێگەیشتنەکەمان بێت. بە ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەم بیرۆکەیە بەسەرهاتێک دەگێڕێتەوە: ڕۆژێک لە ڕۆژان کابرایەک چاوی بە ماسییەکی گەورە دەکەوێت. خەڵک لێی دەپرسن: ماسییەکە چەندە گەورە بوو؟ کابراکە هەم بە وشە و هەمیش بە سیما پێیان دەڵێت کە ماسییەکی گەورە و زەبەلاح بوو. خەڵکەکە بەم وەڵامە ڕازی نابن و دیسان پرسیاری لێدەکەنەوە کە ماسییەکە چەندە دەبوو؟ ئەمجارە کابرا لە وەڵامدا دەڵێت ماسییەکە گەورە بوو، بەڵام زۆریش نا. خەڵکەکە بە پێداگرییەوە داوای لێدەکەن پێیان بڵێت کە ماسییەکە بەدیاریکراوی چەندە دەبوو؟ پیاوەکە بەناچاری دان بەوەدا دەنێت کە ماسییەکە هێندەش گەورە نەبووە!( ). ئەم بەسەرهاتە ئەوە دەڵێت کە لەڕاستیدا پیاوەکە لە سەرەتاوە نەیویستووە درۆیان لەگەڵدا بکات. تەنیا بێئەوەی بیر لە قسەکان بکاتەوە، یەکسەر وەڵامی پرسیاری خەڵکیی داوەتەوە.

نەک تەنها ئەوەندە، بەڵکو بیرمەندی ئەمەریکی (نوام چۆمسکی) (-١٩٢٨) پەردەی لەڕووی ڕەهەندی دیکەی زمان لاداوە، ئەوەتا (چۆمسکی) باوەڕەی وایە سەرباری ئەوەی زمان بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و کارلێکە کۆمەڵایەتییەکانەوە گرێدراوەتەوە، کە بریتییە لە گەیاندن، بەڵام لە هەموو ڕەگەزەکانی دیکەی سیستەمی پێکهاتەیی مەعریفیی مرۆڤ ئاڵۆزترە، بۆیە وێڕای کاریگەری کولتور و بۆماوەیی و ئەو ژینگەیەی لێی پەروەردە دەبێت، کەچی مرۆڤ لەژێر ڕۆشنایی بارودۆخ و ڕووداوەکانەوە بیردەکاتەوە. هەندێکجار ناتوانرێت بیرکردنەوەکان لە ڕێگای وشەوە گوزارشتییان لێبکرێت، بەتایبەت ئەوکاتەی شتێک دەبینین دوور لە چاوەڕوانی و پێشبینییەکانمانە. زۆرجاریش مرۆڤ شتێک دەڵێت کەچی ئەوەی بیرکردنەوە و مێشکی دەرناچێت( ). لە هەندێک دۆخیشدا مرۆڤ شتێک دەڵێت بێ ئەوەی شتێکی دیکە بشارێتەوە و نەیەڵێت یاخود سەرنجەکان بەلاڕێدا ببات. ئەمە زۆرکات لە کاتی دادگایی و لێپرسینەوە و ڕەوتی لێکۆڵینەوەکاندا بەدیدەکرێت.

هەندێک پێیانوایە زمان دەبێت ڕەسەن و پاک و پەتیی بێت، بەو واتایەی بەدوور بێت لە وشە و چەمک و دەستەواژەی بیانی و زمانەکانی تر. ئەم بۆچوونە لە باوەڕێکی ناسیۆنالیستی پەڕگیرەوە سەریدەرهێناوە، دەنا هیچ زمانێکی زیندوو نادۆزیتەوە کە هەڵگری وشە و چەمک و دەستەواژەی زمانەکانی دیکە نەبێت، ئەوەتا بیرمەندی

ئێرانی (داریوش ئاشوری) (١٩٣٨-) لە گفتوگۆیەکدا کە (عەلی ئەسغەر سەید ئابادی) لەگەڵیدا سازیداوە باس لە پەیوەندی نێوان زمانە مۆدێرنەکان و زمانەکانی پێش مۆدێرنە دەکات، تاکە جیاوازی نێوانیان بە کرانەوەیانەوە گرێدەدات، پێیوایە زمانێک ئەگەر نەتوانێت مانا و مەبەستی نوێ قبوڵ بکات و، هەوڵی خواستن و هێنانە ناوەوەی وشە و زاراوەی نوێی زانستی بۆ ناو زمانەکەی نەدات، ئەوا وەک زمانێکی بەستوو یاخود لەنگ و ناتەواو دەمێنێتەوە. لەپاڵ ئەمەشدا زمان کاتێک بەرەو گەشەسەندن و بەرفراوانبوون دەڕوات کە زەین و ئەندێشە و خەیاڵی تاکەکان بەرەو کرانەوە و مۆدێرنبوون بڕوات، بەو واتایەی بەبێ زەین و تێگەیشتن و ئەندێشەی مۆدێرن زمانێکی مۆدێرنیش نابێت( ).

لە کۆتاییدا، بە ڕوانگەی فەیلەسوفی ئەڵمانی (یۆرگن هابرماس) (١٩٢٩-) کۆتایی بە بابەتی زمان دێنین، بابەتێک کە سەدان کتێب هەڵدەگرێت. (هابرماس) ئەرکی زمان تەنها لە دەربڕین و گوزارشتکردن و نیشاندانی وێنە و وەسفکاریدا کورت ناکاتەوە، بەڵکو ئەرکداری دەکات بە گێڕانی ڕۆڵی پەیوەندیکاریی، ئەمەش بە توانای ڕاڤەکاریی زمانەوە دەبەستێتەوە، بە ئامانجی پێیبردن بە هەموو مەبەست و دەلالەتەکانی زمان، هەموو ئەو مەبەست و دەلالەتانەی کە لە پشتی ئەو گوتە و کردارانەوەن کە زمان کاتێک گوزارشتیان لێدەکات ناتوانێت پەیامەکەیان بگەیەنێت، یاخود بە ئاڕاستەیەکی دیاریکراوی مەبەستداردا پاڵیان پێوەدەنێت، بۆیە ئەرکی زمانە لە سەرەتادا هەوڵی تێگەیشتنی سەرتاپاگیر و فرەڕەهەند بدات، تاکو لە ناکۆکی و ناڕوونی بەدوور بێت. بەڵام تەنها لێرەدا ڕاناوەستێت، بەڵکو زمان لەسەریەتی ڕۆڵی ڕزگاریخوازییش بگێڕێت، بەتایبەت کاتێک بە چارەسەرکردنی گرفتەکان بەکاردێت، ئەمەش بەدینایەت تەنها بە گفتوگۆ و دیالۆگی کراوە و ئازاد و بەردەوام نەبێت( ).

ئەوە دەوڵەت و دەسەڵاتن کە موبادەرەکانیان لە خەڵکی

سەندۆتەوە*… زاهیر باهیر

ئافاتی کۆرۆنا وای کردوە کە خەڵکی تا ڕادەیەك لە ڕاپەڕاندنی کاروبارەکانیانا و ڕێکێخستنەوەی ژیانی خۆیان و دەوروبەریشیانا، متمانە بکەنە سەر خۆیان.

ئەم چەند نموونەیەی خوارەوە ئەوە نیشان دەدەن کە خەڵکی بە داهێنانەکانیان ئەوە دەسەلمێنن گەر سەرچاوەکانی سامانە سروشتی و کۆمەڵایەتییەکانیان لە چنگا بێت زەرووربوونی دەوڵەت و دەسەڵات پاساوێکی نامێنێت.

ئەمانەی خوارەوە تەنها چەند داهێنانێکی خەڵکییە لە شوێن و و□تانی جیاوازدا :

• لە بریتانیا بە هەزارەها گرپی هارریکاریی بێ بەرانبەریی دامەزراون، Mutual Aid، لە یارمەتیدانی خەڵکانێك کە پێویستیان بە یارمەتی هەیە.

• لە شاری وەوهان-ی چین کە لەوێوە گوایە کۆرۆنا سەریدد□رهێناوە ، پاش ئەوەی کە دەوڵەت قەدەخەی ئامرازەکانی هاتوچۆی کەرتی دەوڵەتی کرد تاکو هەموو کەس لە ماڵەوە بمێننەوە، خەڵکەکەی هاتن قیتاری سەیارەیان دروستکرد لە گواستنەوەی خەڵکیدا بۆ خەستەخانەکان و هێنانەوەیان.

• لە شاری جیهانسبێرگی جنوبی ئەفەریقا خەڵکی هاتن تیمی تاقمی پێداویسیتییان دروستکرد بۆ یارمەتیدانی ئەو خەلکانەی کە خانوویان نییە ، واتە لە چواردیواری بەناو خانوویەکی لە تەنەکە و مقەبا و پوشوو و پەڵاش دروستکراودا دەژین. لەو پێداویستیانە : دیتۆڵی تەعقیمکردنی دەست ، کاغەزی تەوالێت ، بتڵی ئاوی پاك و خواردەمەنی. لە شاری کەیپ تاون ئەوانەی کە شارەزاییان لە کاروباری نەخۆشی چارەسەرکردندا هەبوون گروپیان دروستکرد لە گەڵ شوێندا، گەر کاتێك کە خەستەخانەکان پڕ بوون و نەیاتوانی چی تر نەخۆش وەرگرن ، ئەمان بە دەوری خۆیان ئەو کارە ئەنجام بدەن .

• لە ئەمەریکا گروپ بۆ یارمەتی کارمەندانی دکتۆر و نێرس خەستەخانە، دروستبووە، کە خۆیان وەختیان نییە تاکو پێداویستییەکانی خۆیان دابین بکەن . هەر لەوێ منداڵێکی 8 ساڵان گروپێکی دروستکردووە کە یارییەکان نیشانی منداڵان دەدات و بە یەکەوە دەیکەن . گروپی دیکە دروست بووە تاکو یارمەتی منداڵانی ئەو دایك و باوکانە بدات کە کە باوك و دایکیان زۆر سەرقالی کاری

دیکەن.

• لە نەرویج گروپێک لەوانەی کە لە کۆرۆنا چاکبوونەتەوە درروستبووە بۆ یارمەتیدانی خەڵکی کە ئەو کارانە بۆ خەڵکانێک کە تا ئێستا ساغن ناکرێت چونکە مەترسیدارە بۆئەوان کە بیکەن و لە کردنیا ڕەنگە توشی کۆرۆنا ببن.

• لە بولگاریا گروپ دروستبووە بۆ پێدانی کەفی بەیانیانا و هەروەها بۆ قسە یارمەتیدانی کەسانێک کە گرفتیان هەیە. ئەو کارەش بە ئینگلیزی پێی دەڵێن counselling . لە پراگ گروپێک لە قوتابیان دروستبووە کە لای منداڵانی دکتۆر و نەرس و کارمەندانی خەستەخانەکان دەمێننەوە کە خۆیان لەسەر کارن .

• لە شاری دوبلن لە ئیرلەندە لە بلۆکێک خانوو یاری ‘ بینگۆ’ کە پێی دەڵێن ” balcony bingo ” لە ڕێگای فەیسبووکەوە دروستکردوە کە بە هەزاران کەس تیایدا بەشدارن .

• لە شاری بریستۆڵ-ی بریتانیا گروپێک لە ئافرەتان دروستبووە کە کاریان پەیداکردنی داوودەرمانە بۆ ئەو کەسانەی کە ناتوانن لە ماڵەکانیان بێنە دەرەوە.

• لە لاتیڤیا بە هەمان شێوە گروپی جیا جیا دروستکراون بە مەبەستی جیا جیا.

• لە وڵاتی فلیپین دیزاینەری پۆشاک دوکانەکەی گۆڕیوە بۆ دروستکردنی پێداویستییەکانی خۆپاراستن لە پەتای کۆرۆنا.

• لە یەک هەفتەدا گروپێک لە دکتۆر و تەکنیشنەکان و پسپۆڕان توانییان لە ماوەی هەفتەیەکدا جیهازی هەناسەوەرگرتن و بوژانەوەی سییەکان دروست بکەن کە تێچونی تەنها 370 دۆلاری ئەمەریکییە بە هاوکاری کەمەنەتییەکان.
*ئەم زانیاریانە لە وتارێکی نوسەر و چالاکوانی ناسراوی ژینگە George Monbiot کە لە ڕۆژنامەی گاردیانی 31/03/2020 ، وەرگیراوە بەڵام تایتڵی وتارەکەی ئەو جیایە .

01/04/2020
Zaarifbaher.com

داعش یان ئیسلام بۆ ئۆرسۆدۆکسی؟
… نووسینی: ستیڤان شەمزینی

رەنگە هیچ ناوێک هێندەی داعش “دەوڵەتی ئیسلامی عێراق و شام” لەماوەی ئەم دوو ساڵەی دواییدا، نەبووبێتە مایەی تێڕامان و جێگەی باس و خواسی هەمەلایەنە چ لەسەر ئاستی میدیا و ناوەندەکانی سیاسەت، چ لەسەر ئاستی گەلەری و میللی. ئەگەرچی گۆشەنیگاکان لەمەڕ تەفکرین و خوێندنەوە بۆ خودی داعش و ئامانجەکانی ئەو تەوژمە تیرۆریستییە لێک جودان، بەڵام دەکرێت خاڵی ناوکۆیی و بەیەک گەیشتنی دیتن و شرۆڤەکان لەوەدا یەکبگرنەوە کە زۆرینە کۆکن لەسەر ئەوەی ئەم گروپە تیرۆریستییە دژی هەموو بەها مرۆیی و مودێرنەکانی ژیانی هاوچەرخە و دەیەوێ گالیسکەی مێژوو بۆ سەدە تاریکەکان بگەڕێنێتەوە.
ئەم رێکخراوە ئەگەرچی نوێباوە لەسەر گۆڕەپانی سیاسیی و واقیعی کۆمەڵایەتی، بەڵام ئەو دنیابینییەی داعش نوێنەرایەتی دەکات، زۆر دێرینە و تەمەنێکی چەند سەدەیی تێپەڕ کردووە. لە باری واقیعییەوە رێکخراوێک بە ناوی “دەوڵەتی ئیسلامی عێراق و شام” بۆ دوای رووخانی ریژێمی عێراق و سەدام لە نیسانی 2003 دەگەڕێتەوە، واتە هاوزەمان لەگەڵ گواستنەوەی شەڕی شانە و تۆڕە تیرۆریستییەکان بۆ ناوەڕاست و باشووری عێراق و پارچە پارچەبوونی ئەلقاعیدە، ئەم گروپە لە ناو کەشێکی پڕ تیرۆر و خوێناوییدا سەرهەڵدەدات.
رەگوڕیشەی ئەم گروپە دەگەڕێتەوە بۆ رێکخراوی (التوحید و الجهاد) بە سەرپەرشتی (ئەبو موسعەب زەرقاوی)، لە ئۆکتۆبەری هەمان ساڵ پاش بەرفراوانبوونی چالاکییەکانیان و بەیعەتدانیان بە(ئوسامە بن لادن) و وەرگرتنی رەزامەندیی لەلایەن قاعیدەوە، ناوی خۆیان گۆڕی بۆ رێکخراوی (القیادة الجهاد فی البلاد الرافیدین) و بوونە باڵی قاعیدە لە عێراق. ساڵی (2006)دا (ئەبو موسعەب زەرقاوی) لە ئەنجامی بەردوومانی فڕۆکە جەنگییەکانی ئەمەریکا لە باکووری بەعقوبە کوژرا، هەر ئەوکات (ئەبو ئەیوب میسری) ناسراو بە (ئەبو حەمزەی مهاجر) شوێنی گرتەوە. پاشان لە 2006-10-15 ئەم رێکخراوە بڕیاری خۆ رێکخستنەوەیاندا لەچوارچێوەی فۆرمێکی نوێتردا خۆیان بەناوی (دولة العراق الاسلامیة) راگەیاند و (ئەبو عومەر بەغدادی)

کرابە ئەمیری ڕێکخراوەکە.
لە بەرواری 19-4-2010دا لە ڕێی ئەنجامدانی ئۆپەراسیۆنێکی هاوبەشی هێزەکانی ئەمەریکا و سوپای عێراق (ئەبو عومەر بەغدادی و ئەبو حەمزەی مهاجر) پێکەوە لە بەغداد کوژران. دە ڕۆژ پاش کوژرانیان، ئەنجوومەنی شورای دەوڵەتی ئیسلامی لە کۆبوونەوەیەکی نائاساییدا بڕیاریدا (ئەبوبەکر بەغدادی) دەستنیشان بکات، وەک ئەمیری نوێی ڕێکخراوەکە.
هەر دوای تێکچوونی بارودۆخی ناوخۆیی سوریا و بەرپابوونی شەڕی چەکدارانە بە مەبەستی ڕووخاندنی ڕیژێمی ئەسەد، (ئەبو بەکر بەغدادی) خۆی گەیاندە سوریا و هەر لەوێ چاوی کەوت بە کەسایەتییە دیارەکان و باڵە جیاکانی دیکەی ڕێکخراوی قاعیدە لە و وڵاتەدا، بەتایبەت (الجبهة النصرة). بەغدادی پێشنیاری یەکگرتنی گروپە جیهادییەکانی بە (ئەیمەن زەواهیری، رابەری ڕێکخراوی قاعیدە) بەرزکردەوە لە سوریا و عێراق. دوای دوو مانگ لەم پێشنیارە (زەواهیری) ڕەزامەندیی نیشاندا، بەم چەشنە لە بەرواری 9-4-2013 لە ڕێی تۆمارێکی دەنگییەوە (بەغدادی) ڕێکخراوی (الدولة الاسلامیة فی العراق و الشام- داعش)ی ڕاگەیاند.

پاشتر بەهۆی لاوازبوونی ڕیژێم لە سوریا، توانیان سەرەتا چەند ناوچەیەکی ستراتیجی لە سوریا داگیر بکەن و شاری "ڕەققە" بکەنە پایتەختی خەلافەتەکەیان، دواتریش بەهۆی لاوازیی حکوومەتی نوێی عێراق بە سەرۆکایەتی "نوری مالیکی" توانیان چەند شارێکی گەورەی وەک موسڵ و تکریت و بەشێک لە پارێزگای ئەنبار و دیالە و کەرکووک بگرن، هاوکات بەرەو ناوچە کوردستانییەکانی وەک شەنگال و جەلەولا و مەخموور و گوێڕ پێشڕەویی بکەن. لە ئێستادا داعش قەڵەمڕەوی هەیە بەسەر ناوچەیەکی فراوان و ستراتیجی لە هەردوو وڵاتی عێراق و سوریادا و لە شەڕێکی قورس و یەکلاکەرەوەشدایە لەگەڵ سوپای عێراق و پێشمەرگە لەلایەک و هێزە ئاسمانییەکانی وڵاتانی هاوپەیمانی ڕۆژئاوایی بەتایبەت ئەمەریکا، لەلاکەی ترەوە.
ئەوەی ئەمە گەڕەکمانە لێرەدا قسەی لەسەر بکەین، هۆکار و شێوازەکانی دروستبوونی ڕێکخراوی داعش نییە، هەروەک چۆن نامانەوێ گریمانەی سەرەنجام و کۆتایی ئەو ڕێکخراوەش بکەین. جگە لەوەش نامانەوێ باسی ئەو گەمە ناوچەیی و نێودەوڵەتییانە بکەین کە لە شەڕی داعشدا هەیە، هەروەک چۆن ئەوەی جێگەی باسی ئەمە نییە ئەو سیناریۆیانەش لە پشت هاتنە ئارای ڕێکخراوێکی تێرۆریستی وەک داعش هەیە. ئامانجی سترەکتەری ئەمە بریتییە لە بەراووردکاریی لە نێوان ڕەفتار و کردەوەکانی داعش لەگەڵ دەقە ئاینییەکانی ئیسلام و

ئەزموونی چەند سەدەیی دەسەڵاتی ئیسلامی، چوونکە هەندێک دەیانەوێ ئەو مامەڵە دڵڕەقانەی داعش و تاوانکارییەکانیان بخەنە دەرەوەی چوارچێوەی ئیسلام.

ئەمە لێرەدا بەڵگەی ئەوە دەخەینە روو، مامەڵەی داعش و تاوان و کاولکاریی و رەفتارە هەڤانەکەیان شتێکی نامۆ نییە لەناو مێژووی ئیسلامیدا، تەنانەت شتێکی نامۆ نییە بە تێکستە قورئانییەکان. تەنانەت نامۆ نییە بە هەڵسوکەوتی ئیسلام لە پێغەمبەرەوە تا هەنووکە. بە پێچەوانەوە زۆربەیان لە میانەی دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامیدا پیادە کراون، رەنگە داعش رێکخراوێکی نوێ نەبێت لە بواری داهێنانی کوشتن و بڕیندا، بەقەدەر ئەوەی هێزێکی تازەیە کە نوێنەرایەتی عەقڵییەت و مامەڵەیەکی نامرۆڤانەی زۆر دێرینتر دەکات. هەربۆیە من داعش بە دیاردەیەکی تازە نابینم لە مێژووی ئیسلامیدا، بەقەد ئەوەی زیندووبوونەوەی رۆحێکی وێرانکارە کە بارگاوییە بە رۆحی ئیسلامگەریی.

ئەگەر ئێمە سەیری قورئان بکەین، وشەی “کوشتن- قتل” بەهەموو مانا و رەهەندە جۆراوجۆرەکانییەوە 174 جار دووبارە بۆتەوە، بەڵام وشەی “نوێژ” کە یەکێکە لە سەرەکیترین کۆڵەکانی ئاینی ئیسلام تەنیا 99 جار دووبارە بۆتەوە. یەک ئایەت هەیە کە رۆژووی کردووە بە یەکێک لە روکنەکانی ئیسلام و ساڵانە ملۆونان موسڵمان یەک مانگ بەڕۆژوو دەبن، بەڵام دەیان ئایەت هەیە کە هانی کوشتن و خوێنڕشتنی ناموسڵمانان دەدەن، چەندین ئایەت هەیە جیهاد و کوشتاری کردۆتە یەکێک لە بنەماکانی ئاینەکە. بۆیەکا لەم روانگەوە دەتوانین بڵێین خودی ئاینەکە ئەوەندەی بواری تێدایە بۆ توندوتیژیی و سڕینەوەی بەرانبەر، بە چارەگی ئەوە زەمینەی پێکەوەژیان و یەکتر قبوڵکردن و تولێرانسی تێدا نییە.

رەنگبێ خەڵکانێک هەبن، نموونەی کەمەڵێک ئایەت بهێننە پێشەوە کە باس لە ئازادیی ئاین و هەڵبژاردنی بیروڕا دەکات، لە چەشنی “لا اکراە فی الدین” و کەمەڵێک ئایەتی تری هاوشێوە، بەڵام بە سەرنجدان لە خودی ئەوەی پێی دەوترێ “علوم القران” بۆمان دەردەکەوێت زۆرینەی ئەو ئایەتانە “نەسخ” بوونەتەوە، ئایەتی نەسخبووەش حوکمی لێ وەرناگیرێت، بە پێچەوانەوە هەموو ئەو ئایەتانە بە ئایەتەکانی سورەتی “التوبە” نەسخ بوونەتەوە. چوونکە ئەو ئایەتانەی پێشوو زادەی قۆناغی مەککە بوون، چون لە قۆناغی سەرەتای بانگەوازی ئیسلامیدا ئاینەکە بانگەشەی ئازادیی ئاین و ئامانجی هاوبەشی ئاینەکانی تری دەکرد، بەڵام لە قۆناغی مەدینەدا کاتێک باڵانسی هێز بەلای موسڵماناندا دەشکێتەوە، ئایەتەکان زمانیان دەگۆڕێت بۆ زمانی هەڕەشە و کوشت وبڕ.

نووسەری نێوداری عەرەب "هادی عەلەوی" لە کتێبەکەیدا "مێژووی ئەشکەنجەدان لە ئیسلامدا" بە وردیی و هەمەلایەنە تیشکی خستۆتە سەر شێوازەکانی کوشتن و ئەشکەنجەدانی نەیارانی ئیسلام بە درێژایی مێژووی ئیسلام، ئەگەر بە وردیی بەراوورد بکەین لە نێوان ئەو فەرمانە لە توندوتیژیی کە داعش بەکاریدەهێنێت لەگەڵ ئەو شێوازانەی لە مێژووی ئیسلامیدا بەکارهاتووە، جیاوازییەکی ئەوتۆ بەدی ناکەین شیاوی باسکردن بێت.

عەلەوی لە کتێبی ناوبراودا، چەندین شێوازی توندوتیژیی و ئەشکەنجەدان و لەناوبردنی فیزیکی خستۆتە روو، لە نموونە "کەوڵکردن، سووتاندن، سەرپەڕاندن، لێدان و جەڵدە لێدان، پەل و پێ بڕین، ئەشکەنجەدانی جنسی، ئەشکەنجەدان بە چەرخ، زگ هەڵئاوساندن لە رێگەی چەرخەوە، کوشتن بە قسە "الموت بالنورە"، تەزاندن و رەقکردنەوەی پاش قامچیکاریی، زگ هەڵئاوساندن لە رێگەی بەنجەوە، پچڕینی گۆشت لەلاشە، شکاندن بە دوو داری ئەستوور، تەڕا تەبڕین و کوتکوتکردن، کوشتن لە رێگەی برژاندن، گوێ و لوت بڕین و چاو هەڵکۆڵین، بەری ئاگرین، نینۆک کێشان، ئەشکەنجەدان بە قامیش، زیندە بەچاڵکردن، لە خاچدان و هتد...".
ئەگەر سەیر بکەین داعش شتێکی نوێی لە بواری کوشتن و توندوتیژیدا دانەهێناوە، جگە لە دووپاتکردنەوەی ئەو شێوازانەی بە درێژایی دەسەڵاتی ئیسلامی پەیڕەوکراون. سەرپەڕاندن بە شمشێر و سووتاندن دوو شێوازن داعش زۆرترین جار پەیڕەویی لێ دەکات، ئەوەش لە مێژووی ئیسلامیدا زیاتر لە چەندین جار دووبارە بۆتەوە.
هادی عەلەوی دەنووسێت: ئەبوبەکری سدیق لە میانەی ئامۆژگارییەکانی بە ئەو سوپایەی بە لەناوبردنی هەڵگەڕاوەکان ناردوویەتی فەرمانی پێداون بیانسووتێنن. هەروەها "تەبەری" دوو کتێبی لەمبارەوە هەیە و رووداوی وەهای تێدایە کە بە فەرمانەکانی ئەو جێبەجێ کراون. "بەلازەڕی" لە "فتوح البلدان"دا ئەوەمان بۆ دەگێڕێتەوە "خالیدی کوڕی وەلید" هەندێک لە هەڵگەڕاوەکانی دوای بەدیل گرتنیان سووتاندووە.
بەشێکی بەرچاویش لە فوقەهای ئیسلامی رێگە دەدەن بە سووتاندنی مرۆڤ بەتایبەتی بە پشت بەستن بە نموونەی سووتاندنی هەڵگەڕاوەکان و پیاوەکی نەرباز لە سەردەمی ئەبوبەکری سدیقدا. داعش پاساوی شەرعی و نموونەی پیادەکراوی کردۆتە پاڵپشت بە سووتاندنی نەیارانی خۆی.
لە نووسراوێکدا رێکخراوی دەوڵەتی ئیسلامی (داعش) وەڵامی ئەو پرسیارە (حوکمی سووتاندنی کافر تاوەکو دەمرێت چییە؟) دەداتەوە و چەند بەڵگە و فەرموودە و تەفسیرێک دەهێنێتەوە و شەرعیەت دەداتە

سووتاندنی مرۆڤ.
لەو نووسراوەدا داعش رایگەیاندووە لە هەر دوو مەزهەبی شافعی و ئەحناف سووتاندن بە رەهایی رێگەپێدراوە و پشتیان بە فەرموودەیەکی پێغەمبەر (محەمەد) بەستووە کە وتوویەتی (کەس بە ئاگر سزا نادرێت تەنیا خودا ئەو کارە دەکات)، واتا خودا خۆی خەڵک دەسوتێنێت، مەهلەبیش وتوویەتی “ئەو رێتکردنەوەیەی خودا مەبەستی حەرامکردنی نییە بە رەهایی”، بەڵکو رێگەپێدراوە. لە بەشێکی تری نووسینەکەدا داعش ئاماژەی بەوە کردووە کە ئیبن حەجەر “رێگەی بە سووتاندن داوە و هاوەڵانیش ئەوەیان کردووە، تەنانەت پێغەمبەریش ئاسنی سوورکراوەی بە ئاگر کردووەتە چاوی عەرەنییندا و خالیدی کوڕی وەلیدیش چەندین کەسی لە خەڵکی (رەدە) سوتاندووە”.
خودی توندوتیژییەکە لەسەردەستی پێغەمبەر “محەمەد” دەستی پێکردووە، لە سەردەمی ئەودا توندوتیژیی و جیهاد وەک پارێزەری ئاینەکە ناسێندرا، لە رێگەی ئایەتەکانی جیهاد بەتایبەت سورەتی “تەوبە” فۆرمەڵەی جیهادی ئیسلامی کرا، بە نموونە دەستکەوت و غەنیمەتی شەڕ بە پێی ئایەتێک دیاریکرا کە دەبوو پێنج یەکی هەر غەنیمەیەک بۆ خودی پێغەمبەر بێت، هاوکات خوێن و ماڵی نەیارانی ئیسلام حەڵاڵ کرا، ئەمە جگە لەوەی هاوسەرەکانیان دەکرانە کەنیزەک و وەک دەستکەوتی شەڕ بەسەر سوپای ئیسلامیدا دابەش دەکران.

لە سەردەمی پێغەمبەردا، تیرۆری نەیارانی ئاینەکە لەلایەن خودی پەیامبەرەوە رەوایی پێدرا و چەندین جار پیادەکرا لە نموونەی: کوشتنی “عەسمای کچی مەروان”. کە پێغەمبەر “عومەیری کوڕی عودەی” نارد بۆ کوشتنی، ناوبراو لە ناو مناڵەکانیدا کە بەدەوریدا نوستبوون ئەم ژنەی کوشت، بە پاساوی ئەوەی زەمی پەیامبەری کردبوو. کوشتنی “ئەبی عەفەکی یەهودی” کە تەمەنی لە 100 ساڵ تێپەڕیبوو، نموونەیەکی ترە لە تیرۆر لە سەردەمی پێغەمبەردا. ئەبی عەفەک شیعری هەجوی لەسەر پەیامبەر دەوت، ئەوەبوو پێغەمبەر “سالمی کوڕی عومەیر”ی نارد بۆ کوشتنی، ئەویش لە کاتی خەودا شمشێرێکی کردە ناو جەرگی و کوشتی. پاشان کوشتنی “کەعبی کوڕی ئەشرەف” کە قوڕەیشی هاندەدا دژی موسڵمانان، نموونەیەکی ترە لە تیرۆر لە سەردەمی پێغەمبەردا، چوون خودی پێغەمبەر سەرپەرشتی راستەوخۆی کوشتنەکەی کرد و 5 پیاوی نارد بۆ لەناوبردنی و تاکو “بقیع الفرقد”یش چوو لە تەکیاندا، پاش ئەوەی “کەعب”یان کوشت و سەرە بڕاوەکەشیان هێنایەوە بۆ پێغەمبەر.

هاوزەمان کوشتنی “ئەبی رافع کوڕی عەبدوڵڵا، سەلامی کوڕی ئەبی

حەقیق، دایکی قرفە، ئیبن شەیبنینە" کۆمەڵە کوشتنێک بوون لەس□ر ڕاسپاردەی خودی پێغەمبەر ئەنجامدران بەتۆمەتی هەجوکردن و دژایەتی پەیامبەری ئیسلام. ئەگەرچی لە گرتنی مەککەدا لێبوردنی گشتیی دەرکرا، بەڵام وەک "عەلی دەشتی" لە کتێبەکەیدا "بیست و سێ ساڵ پێغەمبەریی" ئاماژەی بۆ کردووە: پێغەمبەر چەند کەسێکی جیاکردەوە و فەرمانی دا لەهەر جێگەیەک دۆزرانەوە بیانکوژن تەنانەت ئەگەر پەنایان برد بێتە بەر کەعبەش. ئەمانە بریتی بوون لە: سەفوان کوڕی ئومەییە، عیکرمە کوڕی ئەبوجەهل، عەبدوڵڵای کوڕی خەتەل، مقبس کوڕی سەباب، حویرس کوڕی نەفیر. شەشەم کەس "عەبدوڵڵای کوڕی ئەبی سەرح" بوو کە ماوەیەک لە مەدینەدا دەستەی نووسەرانی وەحی بوو. هەروەها دوو کەسی تر بەناوەکانی "فرتنا و قریبە" لەبەرئەوەی چەندین بەیت و دێڕی گاڵتەجاڕانەیان لە بارەی پێغەمبەرەوە بڵاوکردبووەوە.
هەر لە سەردەمی پێغەمبەردا، قەلاچۆی هەر سێ هۆزە جولەکەکەی مەدینە کرا، تەنانەت بەپێی ژێدەرە مێژووییەکانی خودی موسڵمانان خۆیان، تەنیا لە هۆزی "قریزە" نزیکەی 8 هەزار کەس زیندەبەچاڵکران و سەروەت و سامانیان بە غەنیمەت گیرا و ژنەکانیان کرانە کەنیزەک و مناڵەکانیشان بە کۆیلە. دواتر لە ساڵی حەوتەمی کۆچی، پێغەمبەر فەرمانی گرتنی قەڵای خەیبەر دەدات کە شوێنی ئاوارە جووەکان بوو، پاش ئەوەی کوشتارێکی زۆریان لێدەکات، سامانەکانیان تاڵان دەکرێت و ژنەکانیان دەکرێنە کەنیزەک، تەنانەت خودی پێغەمبەر "سەفیەی کچی ح□یی کوڕی ئەختەب" وەک دەستکەوتێکی شەڕ لە خۆی مارە دەکات کە دیلێکی جوو بوو.
ئیبن ئیسحاق، باسی گرتنی قەڵای خەیبەر دەکات و دەڵێت: پێغەمبەر "کینانەی کوڕی رەبیع" بانگ دەکات کە شوێنی گەنجینە شاراوەکەی بەنی نەزیری دەزانی، پرسیاری شوێنی گەنجینەکەی لێکرد، ئەویش ئینکاری کرد شوێنی گەنجینەکە بزانێت. بۆیە پیاوێکی یەهودی بانگ کرد و ئەو یەهودییە بە پێغەمبەری وت بەچاوی خۆم کینانەم دیوە هەموو رۆژێک دەهات بۆ ئەم کەلاوەیە. پێغەمبەریش بە کینانەی وت دەزانی ئەگەر گەنجینەک□ ل□لا□ بدۆزمەوە دەتکوژم؟. کینانەش وتی بەڵێ. پێغەمبەر فەرمانی کرد کەلاوەکە هەڵبکەنن و ئەوانیش هەڵیانکەند، شوێنی چەند گەنجینەیەک دەرکەوت، پێغەمبەر پرسیاری لە کینانە کرد شوێنی گەنجینەکە لە کوێدایە؟. کینانەش ئینکاری دەکرد، پێغەمبەر بە زوبێری کوڕی عەوامی وت بڕۆ کینانە ئەشکەنجە بدە تا پێی دەردخ□یت. دواجار پێغەمبەر کینانەی ناردە لای محەمەدی کوڕی مسلمە و ئەویش ملی پەڕاند.
دەبینین سوپای ئیسلام دەستی نەپاراستووە لە کوشتن و سەرپەڕاندن، تاڵانکردن و بە کەنیزەک گرتنی ژنان. تەنانەت بەشێک لە

مێژوونووسان پێیانوایە فاکتەری دەستکەوت و غەنیمەت رۆڵێکی گرنگی گێڕاوە لە سەرکەوتنەکانی سوپای ئیسلام هەر لە سەردەمی پێغەمبەرەوە تا دوا چرکەساتی قۆناغی فتوحاتی ئیسلامی.

عەلی دەشتی، لە کتێبی “ئیسلامناسی”دا دەنووسێت: لە “فتوج البلدان”ەوە وا دەردەکەوێت کە ئەبوبەکری سدیق، لە ناردنی سوپا بۆ شام، لە هاندەری دەستکەوت و غەنیمەت کەڵکی وەرگرتووە و بەهیوای چنگکەوتنی دەستکەوت و غەنیمەت سوپاکە بەرەو شام هاندراوە.

هەروەها لە رۆستەم “فەرماندەی سوپای ئێران” و “مغیرەی کوڕی شعبە”ش وا گەیەندراوە کە هاندەری شەڕی عەرەبەکان لە باوەڕێکی ئاینییەوە نەهاتووە بەڵکو بۆ بەدەستهێنانی دەستکەوت و غەنیمەت بووە.

“بارتولد” و “گلدزیر” و “فیلیپ حتی” و توێژەرانی دیکەش لە لێکۆڵینەوەکانیان وای دەردەخەن کە جەنگاوەرانی عەرەب پتر بەمەبەستی چنگخستنی ماڵ و دەستکەوت و سامان وەک هاندەرێکی سەرەکی شەڕیان دەکرد. لەم روانگەوە عەرەبە بەدووەکان کە نانی خۆیان لە رێی غەزەوات و بە نووکی شمشێر پەیدا دەکرد، بوونە بزوێنەری سوپای عەرەبی ئیسلامی. بەم بۆنەوە بوو “ئیبن خەلدون” گەیشتە ئەو بڕوایەی عەرەبی موسڵمان دەستی بگاتە هەر شوێنێک وێرانی دەکات.

ئەگەر چاوێک بە “فتوحاتی ئیسلامی”دا بخشێنینەوە و بە چاوێکی رەخنەگرانەوە سەیری مێژوو بکەین، رەنگە سوپای ئیسلام لە ریزی دڵڕەقترین و وێرانکەرترین سوپاکاندا بێت بە درێژایی مێژوو. مرۆڤ کاتێک مێژووی “تەبەری” و “تەواوی مێژوو”ی “ئیبن ئەسیر” و چەندان کتێبی تری مێژوویی دەخوێنێتەوە، تێدەگات ئەوەی ئیسلامی بڵاو خێراییە گەیاندە زۆر جێگەی دوور و ئاینێکە لەماوەیەکی پێوانەییدا گەیشتە رۆژهەڵاتی دوور و نزیک لێوارەکانی ئەوروپا، حیکمەت و بەخشندەیی ئاینەکە نەبوو، بەقەدەر ئەوەی ترس بوو لە سوپایەکی دڵڕەق کە تەنیا و تەنیا کوشتن و کاولکاریی دەزانی.

د.کامیل نەجاڕ، باسی فتوحاتی ئیسلامی دەکات و دەنووسێت: غەزای سیند و هیند لەسەردەمی “حەجاجی کوڕی یوسفی سەقفی”دا بە لوتکەی توندوتیژیی جیهاد لە ئیسلامدا پێناسە دەکرێت. سەرکردەی سوپای حەجاج لە سینددا ساڵی 712ی زایینی “محەمەدی کوڕی قاسم” بوو. حەجاج ئەو فەرمانەی بۆ دووپاتکردەوە کە هەڵستێت بە کوشتنی هەموو ئەو پیاوانەی شەڕیان کردووە و کەنیزکەکانیش بەدیل بگرێت. لەسەر ئەم بڕیارە کاتێک موسڵمانەکان چوونە ناو شاری “برهامباد”ەوە “محەمەدی کوڕی قاسم” فەرمانی دەرکرد هەموو ئەو پیاوانەی سەرباز بوون سەریان بپەڕێنرێت. ژمارەی سەربڕوانەی ئەو کارەساتەش بە شەش هەزار کەس مەزندە کراوە و هەندێکیش دەڵێن شانزە هەزار بووە.

هیندیش کە لە ساڵی 1000ی زایینی لەلایەن "مەحموود قارنی"ەوە داگیرکرا، لەگەڵ خۆیدا گەردەلوولێکی بردە ئەو وڵاتە، پەرستگاکانی رووخاند، ئاڵتوون و زێڕ و زیوویان هەڵلووشی، ئەوەندەی خواحەز و ئارەزووی کرد کوشتاریان کرد، یەکەمجار بۆ دیلکردنی پاشا "بنجاب" دەستیپێکرد و دواتر دانیشتوانی "قور"یان ناچار کرد ببنە موسڵمان، کاتێکیش شاری "ماتورا"یان داگیرکرد کە شوێنگە و قیبلەگای خوا "کریشنا" بوو، گەورەترین پەرستگایان رووخاند و تێیدا دەستیان گرت بەسەر 500 پەیکەری ئاڵتوونی ڕەشادی کە درێژیی هەر پەیکەرێک پێنج یارد بوو. هەروەها لە شاری "سومنات"یش "مەحموود قارنی" زیاتر لە 50 هەزار کەسی کوشت و ئەوەی بۆی کرا تاڵانی کرد.
لە ساڵی 793دا ئەمیر هیشام، سوپایەکی بە سەرکردایەتی "عبدالملک بن عبدالواحد" ناردە ناوەڕاستی ئەندەلوس و ئەویش قەڵەمڕەوی کرد تا گەیشتە قەیرەوان. بە درێژایی چەند مانگێک لە تەواوی وڵاتەکەدا کاری هەر ئەوە بوو بکوژێت و هەڵلووشێ و ژنەکانیان بە کەنیزەک ببات. کاتێکیش بە سەلامەتی گەڕایەوە ئەوەندە دیل و کەنیزەکی لەگەڵ خۆیدا هێنابوویەوە مەگەر هەر خودا دەنا کەس ژمارەیانی نەدەزانی.

سوپای ئیسلام نەک هەر دەستی لە کوشتوبڕ نەپاراستووە، بەڵکو گەیشتبێتە هەر شوێنێک پرۆسەیەکی کاولکاریی دەستپێکردووە، تەنانەت بە بڕوای "عەلی دەشتی" نووسەری کتێبی "ئیسلامناسی" کوشتنی "عومەری کوڕی خەتاب" لەسەر دەستی "فەیرەز ئەبو لولوئە" کاردانەوەی ئەو دڕندەیەی سوپای ئیسلام بووە. بۆیە دەنووسێت: کاتێک دیلەکانی شەڕی "نەهاوەند"یان بۆ مەدینە دەبرد، فەیرەز لەولاوە وەستابوو، سەیری دیلەکانی دەکرد و دەی منداڵە وردەکانی دەداوە و دڵنەوایی دەکردن و دەستی بەسەردا دەهێنان و دەیگووت: "عومەر جەرگی خواردم". ژن و کچە دیلەکانی ئەم شەڕانەیان لە بازاڕی مەدینە فرۆشت و ناوی "وسبانا" و "ئوسرا"یان لێنان.
ئەو پرۆسە وێرانکارییەی لە سەردەمی عومەری کوڕی خەتابدا دەستیپێکرد و تا دواڕۆژەکانی تەمەنی خەلافەتی عەبباسی بەردەوام بوو، لە ئاستێکدایە، جاری وا هەیە مرۆڤ تووشی شۆک دەکات. تەنانەت ماتریاڵە بێ ڕۆحەکانیش لە دڕندەیی سوپای ئیسلامی دەرباز نەبوون. چەندان پەیکەری بەنرخیان شکاند، چەندان پەرستگا و کتێبخانەیان سووتاند، هەزارەها جێگەی پەرستنیان کاول کرد، هەزارەها ئاسەواری شارستانێتییە دێرینەکانیان لەگەڵ زەوی تەخت کرد.
"ئیبن خەلدون" لە کتێبی "المقدمە"دا دەنووسێت: کاتێک سەعدی کوڕی وەقاس شاری "مەداین" داگیر دەکات، بە نامەیەک لە "عومەری کوڕی خەتاب"ی پرسی چی لەو هەموو کتێبانە بکات کە لە مەداین هەن؟.

عومەر لە وەڵامدا نووسیبووی: هەموویان بە ئاودا بدە. ئەگەر ئەو شتانەی لەو کتێبانەدا هەن بە رێنماییکردن بن ئەوا خوا قورئانی بۆ ئێمە ناردووە کە لەمانە رێنیشاندەترە، خۆ ئەگەر ئەم کتێبانەش بەجگە لە مایەی گومڕایی شتێکی دیکە نەبن ئەوا خوا لە شەڕی ئەم کتێبانە بەدوورمان دەگرێت. لەبەرئەوە هەموو ئەم کتێبانە بە ئاودا بدە یان بیانسووتێنە.

وەنەبێت ئەمە شەپۆلی توندوتیژییە تەنیا لە سەردەمی خەلافەتی عومەرەوە سەریهەڵدابێت، بەڵکو لە ساتەوەختی جەنگی “بەدر”ەوە دەستیپێکردووە و پێغەمبەر خۆی لە چوارچێوەیەکی پیرۆزدا فۆرمەڵەی کردووە. دواتر لە سەردەمی ئەبوبەکری سدیق ئەو توندوتیژیی و وێرانکارییە پەرەیسەندووە و پاشان قەناغ بە قەناغ زیاتر تەشەنەی کردووە، بەڵام هەموو ئەمانە بە پاڵپشت بە دەقی قورئانی و فەرموودەی پێغەمبەر ئەنجام دراون.
ئەگەر نموونەیەک بهێنینەوە لە سەردەمی دەسەڵاتی “ئەبوبەکر”دا، هێرشی سوپای ئیسلام بوو بۆ سەر ئەوانەی بە “هەڵگەڕاوە” ناوزەد کراون، لە کاتێکدا زۆربەی ئەوان باوەڕداربوون بە ئیسلام بەڵام ئامادە زەکاتدان نەبوون. کەچی ئەبوبەکر بە سووتاندن و کوشتن و سەرپەڕاندن وەڵامی داونەتەوە. بۆ وێنا هەر لە سەردەمی فەرمانڕەوایی ئەودا، خالیدی کوڕی وەلید، پاش ئەوەی لەسەر نەدانی زەکات “مالیکی کوڕی نویرە” لەناوچەی “بەتاح” دەکوژێ و دەیسووتێنێت و بەزۆرەملێ ژنەکەی مارە دەکات لەخۆی، خودی خەلیفەی ئیسلام بێدەنگ بووە لەم تاوانە لەکاتێکدا کەسێکی وەک مالیک باوەڕی بە ئیسلام هەبووە.

رەفیق سابیر، لە کتێبەکەیدا “ئیمپراتۆریای لم” دەنووسێت: رەنگە سەرنجڕاکێشترین رووداوی دەوڵەتی ئومەوی ئەو پەلامارە بێت بە فەرمانی یەزیدی کوڕی مەعاویە کرایە سەر خەڵکی شاری مەدینە. کە بەحکومڕانی یەزید رازی نەبوون. دوای داگیرکردنی شارەکە سەرلەشکری ئومەوییەکان “مسلمی کوڕی عەقەبە” رێگەی بە سەربازەکانی دا تاکو سێ شەو و سێ رۆژ بە ئارەزووی خۆیان بکوژن و تاڵان بکەن و دەستدرێژیی بکەنە سەر ژنان. سەرچاوەکانی مێژووی ئیسلامی دەنووسن کە لە ئەنجامی ئەو دەستدرێژییە جنسییەی کرایە سەر ژنانی مەدینە حەوت هەزار منداڵی بێژوو لە شارەکەدا لە دایکبوون.

بە ئاوەدانەوەیەکی خێرا لەم نموونە مێژووییانە و دەیان نموونەی تری هاوشێوە هەر لە غەزای بەدرەوە تاکو دوا هەناسەی دەوڵەتی خەلافەت، بەو ئەنجامە دەگەین داعش ئیزافەیەکی پێ نەبووە بۆ سەر

ئەو شێوازانەی لە میانەی 14 سەدەی تەمەنی ئاینی ئیسلامدا پەیڕەو کراون، رەنگە تەنیا ماتریاڵەکان و میکانیزمەکانی ئەو پرۆسە کاولکارییانە گۆڕابن، بەو واتایەی ئەگەر پێشان بە پاچ و گۆپاڵ پەیکەر و شوێنەوارەکان کاولکرابن، ئێستا داعش بە تی ئێن تی کاولیان دەکات، ئەگەر پێشوو بە شمشێر و تیر جەنگیان کردبێت، هەنووکە سەربازەکانی داعش بە تازەترین چەکی پێشکەوتوو شەڕ دەکەن. ئەگەر جاران ئەسپسوار بووبن، حاڵی حازر داعش خاوەنی هەزاران ئۆتۆمبیلی جۆری هەمەرە.

من پێموایە ئەو بۆچوونە زۆر سادە و کرچ و کاڵە کە پێیوایە داعش رێکخراوێکی نامۆیە بە ئیسلام. یان ئەوەتا خاوەنانی ئەو بۆچوونە وێنایەکی خەیاڵی لە ئیسلامیان وەرگرتووە و فاکتە مێژووییەکان نەدیوە، یان ئەوەتا بە ئەنقەست پاکانە بۆ خودی ئیسلام دەکەن. چوونکە بمانەوێ یان نەمانەوێ خودی ئاینەکە زەمینەیەکی شێداری هەیە بۆ پەروەردەکردن و رسکانی ئەو تەرزە لە تیرۆریزم. چوون ناکرێت موسڵمان بیت و باز بەسەر سورەتی "تەوبە"دا بدەیت یان چاو لە ئاست ئایەتەکانی توندوتیژیی و جیهاد بنووقێنیت.

ئەوەی داعش دەیکات، نموونەی پیادەکراوی هەیە هەر لەسەردەمی پێغەمبەرەوە تا ئەم ساتەوەختە. داعش هیچ دیاردەیەکی نوێی لە توندوتیژیی و فاناتیسم و وێرانکاریی دانەهێناوە. بە دەربڕینێکی تر داعش رێکخراوێکی نوێیە، بەڵام نوێنەرایەتی عەقڵییەتێکی کۆن و دێرینتر دەکات، کە تا ئەم چرکەساتەش ئامادەبوونێکی جیددی هەیە و هەڕەشەیەکی پلە یەکیشە بۆ سەر ژیار و ژیانی شارستانی مرۆڤایەتی هاوچەرخ. ئەوانەی دەڵێن نەخێر داعش نوێنەرایەتی ئیسلام ناکات. هەرگیز ناتوانن وەڵامێکی پڕاوپڕ و لۆجیکی ئەم پرسیارە بدەنەوە. ئەگەر داعش نوێنەرایەتی ئیسلام ناکات، ئەی نوێنەرایەتی کام ئایدولۆجیا و ئاین و دیدگا دەکات؟.

ئەوانەی پێیانوایە داعش و ئیسلام دوو کایە و دوو پێدراوی جیاواز لە یەکترن، چۆن وەڵامی مێژوو دەدەنەوە کە دیرۆکی ئیسلامی تژیەتی لە نموونەی ئەو کاولکاریی و کوشتارەی داعش ئەمڕۆ پیادەیان دەکات؟. ئاینەکە خۆی بەرپرسیاری یەکەمە نەک خودی کەسەکان. نەک خوێندنەوە و روئیاکان. چوونکە کەسانێک هەن دەیانەوێ بڵێن ئەوە تەنیا ئیجتهادێکە لە ئیسلامدا، بەڵام بە خوێندنەوەی دیرۆک و تەماشاکردنی شکستی رەوتە عەقڵانییەکانی ناو ئاینی ئیسلام لە نموونەی "موعتەزیلە" و هەرەسی خولیای ریفۆرمیستە ئیسلامییەکان، دەگەینە ئەو بڕوایەی خودی ئاینەکە چەقبەستوو و توندوتیژە نەک خوێندنەوە و روانگەکان.

لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانین کاریگەریی چەند کەسایەتییەکی وەک

"ئەحمەدی کوڕی حەنبەل، ئیبن تەیمییە، محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب، سەید قوتب" نادیدە بگرین لە فۆرمەڵەبەندی ئیسلامی فەندەمینتالیست و ریشەییخواز. ئەو چوار کەسە زیاتر لە هەر کەسی تر بە بزووتنەوە ئیسلامییە جیهادیی و تەکفیرییەکان، گرنگ و پڕ بایەخترن، چوونکە ئەوانە داوای گەڕانەوەیان دەکرد بۆ ساتەوەختی "سەلەفی سالەح" و هەموو بەچوونە عەقڵانی و ریفۆرمیستەکانیان ڕەت دەکردەوە.

ڕۆڵی سەید قوتب لەگەڵاڵەکردنی ئەو دیدگا جیهادیی و تەکفیرییەی ئێستا هەیە، ڕەنگە کاریگەرتر بێت، چوونکە قوتب پیاوەکی حەرەکی بووە و لە هەموویان هاوچەرختر بووە. ئەو لە ڕێگەی نووسینەکانییەوە فۆرمەڵەی بزووتنەوەی جیهادییەکانی کرد. بەتایبەت لە ڕێگەی کتێبە بەناوبانگەکانی وەکوو "1-هذا الدین. 2-المستقبل لهذا الدین. 3- الاسلام و مشکلات الحضارە. 4- فی ضلال القران. 5- مقومات التصور الاسلامی. 6- خصائص التصور الاسلامی. 7-معالم فی الطریق. 7- لماذا اعدمونی". قوتب لە کتێبی "مەشخەڵەکانی ڕێ" بەم دەقە دەستپێدەکات "ئەمڕۆ تەواوی جیهان لە جاهیلییەتدا دەژی".
بە بڕوای قوتب، جاهیلییەت ناولێنانەکی رووت نییە بۆ سەردەمەکی دیاریکراو کە پێش سەرهەڵدانی ئیسلام دەگرێتەوە، بەڵکو جاهیلییەت لە دەرەوەی زەمەنەکانە و هەموو ئەو کۆمەڵگایانە دەگرێتەوە لە دەرەوەی ئیسلامن یان لە بەها و عەقیدەی ئیسلامی لایانداوە. سەید قوتب دنیای وەک دوالیزمەک دەبینی لەنێوان ئیسلام و کوفردا، لەم سەنگەوە جیهانی دابەشی دوو دنیا کردبوو "جاهیلییەت و ئیسلام" یان "دارولسەلام و دارولحەرب". ئەو جیهادی بە تاکە میکانیزمی لەناوبردنی ئەو جاهیلییەتە دەزانی کە بە جاهیلییەتی نوێ ناوزەدی دەکرد.

قوتب، خەونی بە خیلافەتی ئیسلامییەوە دەبینی، لەم روانگەوە جیهادی بە تاکە میکانیزمی هێنانەدی ئەو خەونە حساب دەکرد، بۆیە کۆمەڵگە و دەسەڵاتی تەکفیر دەکرد و داوای هەڵتەکاندنی دامەزراوەکانی دەکرد. ئەو گەرەکی بوو نەوەیەک دروست بکات لەسەر رقبوونەوە لە شارستانی خۆرئاوا، بۆیە لە جێگەیەکدا دەنووسێت "پێویستە ڕێڕەوەکانمان وا پەروەردە بکەین کە رقەکی زۆریان لە شارستانی ئەوروپی بێت. رقێک لە ئایندەدا وایان لێ بکات تۆڵە لە مرۆڤی سپی بکەنەوە، ئەو مرۆڤەی سەر زەوی پڕ کردووە لە گەندەڵی و خراپەکاریی". تێ بڕوای ڕووداوەکانی یانزەی سپتامبەری 2001 بە سەر ئەمەریکا هێنانەدی ئەو خەونەی قوتب نەبێت لەسەر دەستی تەکفیرییەکان کە لە ڕێگەی تێزەکانی قوتبەوە پەروەردە و

گەشکرابوون؟.

قوتب، لە هەناوی ئیخوانەوە هاتە دەرەوە، ئەگەرچی ئیخوان بە رووکەش وەک میانڕەو دەردەکەوت، بەڵام زۆر زوو توندڕەویی قوتب ئیخوانی تەپێڕاند. ئەمە دەتوانین بڵێن سەید قوتب پردی پەیوەندییە لە نێوان ئیسلامییە تەکفیریی و جیهادییەکان بە داعشیشەوە لەگەڵ ئین تەیمییە و ئەحمەدی کوڕی حەنبەل و محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب و تەزە توندڕەو و ئسوڵییەکانیان، ئەوانیش ئەڵقەیەکی وەسڵن لە نێوان سەید قوتب و ئەو “سەلەفی ساڵح”ەی لای قوتب بە “جیل قرانی فرید” ناوزەدکرابوون. واتە بەبێ ئامادەبوونی سەید قوتب لەم نێوەندەدا رەوتی ئیسلامی جیهادی یان بۆ زەمەنێکی تر دوادەکەوت یان قاچێکی ئیفلیج دەبوو.
خولاسەی قسەی ئەمە ئەوەیە ئەو ئیسلامەی داعش نوێنەرایەتی دەکات، ئەو ئیسلامە دڵخوازەی سەید قوتبە، هەمان ئەو ئیسلامەشە ئیبن تەیمییە و ئیبن حەنبەل و ئیبن عەبدولوەهاب تامەزرۆی بوون، ئیسلامەکەی ئەوانیش هەمان ئەو ئیسلامە ئەرجیناڵەیە کە لەسەردەمی پێغەمبەر و دەسەڵاتی خەلافەتی راشیدیندا بوونی هەبووە. ئەوەی لێرەدا دەمەوێت بیدرکێنم ئەوەیە لای من جیاوازییەکی ئەوتۆ نییە لە نێوان کار و کردەوەی داعش و غەزەواتی سەردەمی سەرەتای ئیسلام، بە پێچەوانەوە هەوڵی گێڕانەوەی هەمان واقیعە لەم زەمەنەدا.
پەیوەندیی نێوان داعش و کرۆکی ئیسلام پەیوەندییەکی کۆنکرێتییە، داعش بە رتووش داوای گەڕانەوە بۆ سەردەمی پێشان و ساتەوەختی بانگەوازی ئیسلامیی لە مەککە دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا هەرچەند مامەڵە دزێوەکانی داعش بۆ مرۆڤایەتی سەردەم جێگەی شەک و ئیست بن، بەڵام هیچ کات ناتوانین خۆمان لەو راستییە ببووێرین داعش هەمان نەریتی کوشت و بڕ و کاولکاریی دووبارە دەکاتەوە کە ئیسلامی پێشین ئەزموونی کردووە. بۆیە هەر هەوڵێک بۆ تەکفیر و خستنە دەرەوەی داعش لە چوارچێوەی ئیسلام نەک شکستخواردووە بەڵکو هەوڵێکی ناکام و کۆمیدییە، چوونکە خەونی خەلافەت و جێگیرکردنی ئیسلام لە رێگەی جیهادەوە هەمان خەونی یەکەم ئەڵقەی موسڵمانان بوو لە ماڵی ئەرقەمی کوڕی ئەبی ئەرقەمەوە.

نووسینی: ستیڤان شەمزینی

ستۆکهۆڵم

تێبینی: ئەم وتارە بەشی یەکەمە لە کتێبی “داعش لوتکەی تیرۆریزمی ئیسلامی”. کە لە سەرەتای ساڵی 2015 چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

مێژووی شانازی- لە یادی گیان بەختکردووانی شوراکانی کوردستان … ئاسو کمال

هەموو ساڵێک لە یادی ئەم ئازیزانەماندا پەپولەی خەیاڵمان دەفڕێت بۆ سەر یادەوەری ئەم پۆلە هاوڕێ گەنج و پڕ لە وورەیە کە لە ڕۆژانی ۳۱ئازار و ۱ نیسانی ۱۹۹۱ لە ڕوو بەڕوو بونەوەی هێرشی بەعسدا بۆ سەرکوردستان بەداخێکی زۆرەوە گیانیان لەدەست دا. یادی ئەم هاو□یانەی لای هەموو ئەو نەوەیەی کۆمۆنیستەکان و کەسانی ئازادیخواز و یەکسانیخوازی کوردستان کە بەشداربوون لە ڕاپەڕینی ۱۹۹۱دا بەرز و جێگای شانازیە. ئەوان یادەوەری بزوتنەوەیەکی شورایی گەنج و پڕ لە شانازی بوون لە کوردستان.

بزوتنەوەی شورایی بریتی بوو لە نەوەیەک لە کچ و کوڕی شۆڕشگێڕی کوردستان کە دەستیان دایە چەک بۆ ڕوخانی بەعس لە کوردستان و بۆ یەکەم جار لە مێژووی کۆمەڵگەی کوردستاندا بزوتنەوەیەکیان بەڕێخست کە کرێکار و فەرمانبەر و خەڵکی هەژار و ئازادیخوازی گەڕەک و کارگە و فەرمانگەکانی کۆدەکردەوە و هانی دەدان کە خۆیان لە ڕیگەی شوراکانیانەوە ئیدارەی کۆمەڵگە بگرنە دەست.

ئەم پۆلە هاوڕێیە هەمیشە لە ڕیزی بزوتنەوەی شوراییدا بە گیانێکی هاوڕێیانە و لە خۆبردوویی و دڵ پڕ لە هیوا بە ئایندەیەکی باشترەوە لە نێو کۆڕ و کۆمەڵی خەڵکدا هەڵدەسووڕان و لە ڕیزی هێزی چەکداری شوراکانیشدا ئازا و جەسوور و شێلگیر بوون بۆ پارێزگاری کردن لە خەڵکی کوردستان بەرانبەر بە پەلاماری دڕندانەی بەعس لە کۆتایی ئازار و سەرەتای نیساندا و لەم پێناوەشدا گیانیان بەختکرد.

ئەم بزوتنەوە شوراییە گەنجە جێگای شانازی ئێمەیە، چونکە مێژوویەکە کە ئێمەی کۆمۆنیستەکان یەکەم جار فرسەتی کاری ئاشکرامان لە نێو کرێکاران و خەڵکی ئازادیخواز بۆ کرایەوە و یەکەم تەجروبەی کاری سیاسی نێو جەماوەرمان بوو، بەڵام ڕاستوخۆ جەماوەری کرێکار و فەرمانبەر و ئازادیخوازانی کوردستانمان کۆکردەوە تا خۆیان بێنە مەیدان و ڕێگە نەدەن کە لە جێگای بەعس

هێز و حزبی تر و بەڕیوەبەر وکاربەدەستانی دوێنێی حکومەتی بەعس خۆیان بسەپێنن بەسەر خەڵکی کوردستاندا. هەربۆیە سەرکردایەتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بە تایبەت “باوکی هەژاران”کەی کە بە “پیاوکوژی کۆمۆنیستەکان” ناوی دەرکردبوو، کە هێشتا لە دیوی ئێرانەوە نەگەشتبوەوە ناو شارەکانی کوردستان، لەڕادیۆی “دەنگی گەلی کوردستان” ەوە بانگەوازی دژی شوراکان بڵاوکردەوە و دژایەتی چینایەتی بورژوازی کورد و سەرمایەدارانی ئێستای هەر ئەو کاتە بە شوراکان و کۆمۆنیستەکان و خەڵکی کرێکار و ئازادیخوازی کوردستان ڕاگەیاند.

شانازی کردنی ئەمڕۆی ئێمە بەو مێژووە کورتەی شوراکانەوە، شانازییە بە کۆمەڵێک بەهای سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە.

شانازییە بەوەی هەر لەیەکەم ڕۆژەکانەوە ئێمە لەگەڵ جەماوەری چینەکەی خۆماندا بووین بۆ ڕزگاربوون لە دەست بەعس و لە دەست بەرەی بورژوازی کوردستانیش. بەرەیەک کە ۲۹ ساڵە هیچی لە بەعس کەمتر نەکردوە لە چەوسانەوە و ستەمی چینایەتی و بڕینی موچە ودزینی داهاتی کوردستان و گرتن و تیرۆری ئازادیخوازان و کوشتنی ژنان و گەڕانەوەی کۆنەپەرستی.

شوراکان شانازین بەوەی کە بۆ یەکەم جار وەک بزوتنەوەی کرێکاری وکۆمۆنیستی یەکگرتووانە و بێ گوێدانە جیاوازی سیاسی و فکری دەستمان دایە کاری کۆکردنەوەی جەماوەر و دروستکردنی گروپەکانی گەیاندنی خزمەتگوزاری و بەرگرتن بە گەڕانەوەی بەعس.

ئەمڕۆ لە یادی هاوڕێیانی گیان بەختکردووماندا یادی ئەو شانازیانەی بزوتنەوەکەیان دەکەینەوە. ئەمڕۆ جارێکی تر بە پشت بەستن بەو تەجروبانەی بزوتنەوەی شورایی، لە ڕیکخستن و هاندان و بەرگریکردنی جەماوەری، وە کردنیان بە کۆڵەکەیەکی پتەوی بزوتنەوەی کرێکاران و چەوساوەکانی ئەمڕۆی کوردستان ئەو یادەی ئەوان بە هەمیشە بەرز و بەڕێز ڕادەگرین.

ئاسو کمال

بۆ هەگبەیەکی کوردانەوە، گەشتێک بە دیوانەکەی (جەلال مەلەکشا) دا ...هەڵۆ بەرزنجەیی

گەشتیاری میللەتە پێشکەوتووەکان کاتێ دەچنە بینینی وڵاتان، سەرەتا دەکەونە شارەزابوون لە فەرهەنگ و کولتووری ئەو نەتەوە و وڵاتانە. بە ئەم حەز و خولیایە زیندووەیان، هەمیشە سەردانی مۆزەخانە و شوێن و پاشماوە کۆن و مێژووییەکان، دەخەنە سەری هەرە سەرەوەی لیستی گەشتەکەیان... ئینجا هەوڵی بەدەستهێنانی بلیتی ئۆپێرا و شانۆ و کۆنسێرت و گەلەری و شوێنە هونەرییەکانی دیکە دەدەن. ئیدی بەم جۆرە چێژی ڕۆحی و بژێوی زانین و زانیاری لە گەشتەکەیان وەردەگرن و شتی لەوێ فێر دەبن. دەرئەنجام دەبنە خاوەنی جیهانبینییەکی فراوان لەسەر پێشکەوتن و کەلەپوور و شارستانەتی میللەتەکان.

لەم گەشتەمەدا بە نێو جیهانی فراوان و پڕ لە گوڵ و گوڵزار و وێنەی شیعری بەرز و تەکنیکی لێوەشاوە و خەیاڵی فراوان و سەلیقەی شاعیرانە و گەلێ لایەنی دیکەی ئەم دیوانەدا، خۆم وەک ئەو گەشتیارانە دێتە بەرچاو. بەڵام گەشتەکەی من هەر لە نیشتمانی خۆمدایە. لە بەر زۆر هۆکار نیشتمانم جارێ بە داگیرکراوی و دابەشکراوی و بێ کیانی و بێ ئاڵایی ماوەتەوە و بێ پەساپۆرتم و دەرفەتێکی ئازادانەی گەشتی جیهانم بۆ نەڕەخساوە... جارێ هێشتا دەرگای قەفەزێکی ئاسنینم لەسەر کڵۆم کراوە و توانام نییە بە حەز و خواستی خۆم لە شەقەی باڵ بدەم.. – لەمەدا ئێوەش هەر وەک منن – . جا لەتەک ئەو ڕاستیانەشدا، من هێشتا پێویستم بە زانین و زانیاریی و شارەزایی لە وڵاتی خۆمدا هەیە. پێویستە لە نێو بەرهەم و نووسین و کاری هونەریی و چالاکییەکان دا، ئەو وێنە و دیاردانە دیاری بکەم و لێیان بدوێم، کە بەها و نرخی گفتوگۆ و شرۆڤەکردنیان پێویستە...

هەنووکە دیوانی شاعیرێکی داهێنەر و خاوەن ئەزموون و ڕێچکەشکێنی تایبەتمەند بەسەر دەکەمەوە. بە ئەملاولا کردن یەکە و ڕاست بەدوای ئەو بیرۆکە و پرس و حەز و خولیا و ئەو تایبەتمەندییەدا دەگەڕێم، کە بە دیدی من پێویستە لە هەر تاکێکی کوردی نووسەر و هونەرمەند و بازرگان و ڕەنجدەر و کاربەدەست و بەرپرس دا ئامادەگی هەبێت. ئاخر ڕاستییەکان لە حوکمی بەڵگەنەویستدان! ڕۆڵەی میللەتێکی بندەست،

هەر دەبێت بە ئازادی و سەربەخۆیی بیر بکاتەوە و تێبکۆشێ و بنووسێ و داهێنان بکات… هتد.
(جەلال مەلەکشا) ناوێک نییە، دوور بێت لە هیچ خوێنەرێکی کورد. ئەو بە کۆمەڵێ شیعری شێواز تایبەت و زیندووی بارگاوی بە ڕەگەزەکانی کوردبوون و بانگی ئازادی و بیر و هزری مرۆڤ، جوانی نیشتمانی کورد و ڕۆحی بەربەرەکانی و بەگژداچوونەوەی دەسەڵاتی بێگانە. قارەمانی ژێر ئەشکەنجە و ژووری تاریکی زیندانەکان، هەر زوو ناسنامەی تایبەتی و کەسی و شیعری خۆی بەدەستهێناوە و بە پێناسەی تایبەت بە خۆیەوە چۆتە نێو کایەی ڕۆشنبیریی کوردییەوە.
مەلەکشا، لەکات و ڕۆژگارێکدا ئەم هونەر و جوانییە تۆمار دەکات، کە ژیان دەرەتانی زۆر شتی لێ بڕیوە. لە ڕووبەر و مەملەکەتێکدا ئەم هەڵوەستە تۆمار دەکا، دەسەڵاتێکی خوێناوی و ستەمکار و دواکەوتووی داگیرکەر حاکمی زاڵە بەسەرییەوە. ئەم دیاردە و سیفەتەش بۆتە نهێنی و پەنهانی گەورەیی سەرکەوتنی ئەم شاعیرە، لە کاروانی شاعیرێتی خۆیدا، جوانی و پیرۆزیی و نرخی بەرزی بەخشیوە بە جیهانی شیعرەکانی.
ئەو شیعرانەی مەلەکشا پێشکەشی کردووین، گەر زادەی بارودۆخێک بونایە، کە شاعیر بەوە تۆمەتبار بوایە، لە کۆشک و تەلارێک سوڵتان ئاسا پاڵی لێداوەتەوە و وەعز دەدات و ئامۆژگاری دەفرۆشێتەوە. ئەوە بەرهەمەکانی چ سوودێکیان نەدەبوو و نەشدەبوونە کەرەسە و بابەتی ئەم نووسینە. خۆ گەر بهاتایە و لە دوورەوەی نیشتمانیشەوە پەیامی بە بناردبایە، دیسان هەقمان بوو بڵێین: تۆ دووری لێمان و باش ئاگات لە ئازارەکانی نیشتمان نییە و قسەی سەرمێزی ڕازاوە و سکی پڕ دەکەیت. هەرچەندە دەبێت ئەوە بڵێم، پەیامی جێنتڵمامانە و واقیعی و زیندوو، لە هەر دەڤەرێک و پێگەیەکەوە بێت، هەر پەیامە و زەبری خۆی هەیە. نەخێر مەلەکشا هێشتا بە خۆی بە خاکدا چەقیوە و زێدەکەی توند و گەرم لە ئامێز گرتووە و یەک تاقە سەنتیمەتر لە نەتەوە و خاکەکەی دوور نییە.
پێویستە ئاماژە بەو ڕاستییە بدەم، ناسینیم بە شاعیر شیعرەکانی لە ڕێگای گۆڤاری سروەی خنجیلانەوەیە و لەمێژیشە بەتاسەوە بووم دیوانەکەی مەلەکشام دەستکەوێت و بیخوێنمەوە. ڕێکەوت وابوو، خوشکەزای خۆشەویستم هێمن حسین دەبوو بە چارەسەر بچێتە ئێران. منیش داوام لێ کرد، سۆراخی ئەم دیوانەم بۆ بکات. هێمن لە شاری سنەی خۆشەویست لە دۆستێکی هەواڵی ئەم بەرهەمە دەپرسێ. مامۆستا شادمان ئەو برا ئازیزە کە هاوکارییەکی زۆری هێمن دەکات لە چارەسەری نەخۆشییەکەیدا،لە ڕۆژی 7.3.2018 دا ئەم دیوانەم لە ڕێی هێمنەوە پێشکەش دەکات. سوپاس مامۆستا ئازیز بۆ دیارییە جوان و بەنرخەکەت.

هەر کە بەدەستم گەشت دەستبەجێ وەک هەنگوینم لە کلۆری داردا دۆزیبێتەوە، بە تاسەوە کەوتمە خوێندنەوەی. ئیدی لێگەڕام دەرفەتێکی ناچیزە ساز بێت، بەچەند وشەیەک لە ڕوانگەیەکی جیاوازەوە، سەرنج لە دیوانی ناوبراو بگرم و قسەی خۆمی لەسەر بکەم. من لێرەدا هەروەک گەشتیاری ئاماژەپێکراو ، تەنها وێڵی باوەڕ و جیهانبینی و تەواوی ئەو شتانەم کە دەکەونە بەر حوکمی چەمکی کوردبوون و بنەمای کوردایەتی لە خۆ دەگرن.
دەمەوێ لەم ڕوانگەیەوە چی لە عۆدەی هزر و قەڵەمەکەمدا بێت، بیخەمە گەڕ و دوایی هەگبەکەمی لێ پڕ بکەم و پێشکەشی خوێنەرانی بکەم. لەم کارەدا هەرچی سوودبەخش بوو، ئەوە ماڵی هونەرە بەرزەکەی مامۆستا مەلەکشا و ئەدەبی کوردییە و هەرچیش قەڵب و نالەبار بوو، دەبێتە بە ماڵی من و بە سنگفراوانییەو□ ل□□تان وەردەگرمەوە.
دیوانەکە وەک گوڵجاڕێک تژییە لە گوڵی بۆنخۆشی ڕەنگاوڕەنگی جوان. لێ من هەر بەدوای ئەو گوڵەی خۆمدا وێڵم، کە مەبەستمە و گەرەکمە چەپکێکی بۆ ئێوەش لێ ئامادە بکەم و پێشکەشتانی بکەم.
ئەو گو□□انەی چیرۆکی خاک دەگێڕنەوە، بۆنی نیشتمانیان لێ دێت. ئەو گو□□انە خوێن لە زام و برینیان دێ و چوونەتە سەنگەری بەربەرەکانی داگیرکەرەوە. ئەو گو□□انەی بە خوێنی گیانبەختکردووانی کورد ئاو دراون، ئەو گو□□انەی بوونەتە سیمبۆلی ئازادی و بەها جوانەکانی تری کوردبوون و مر□ق بوونەوە. بەڵێ ئەم تەوەرانە لەم نووسینەدا جێیان دەبێتەوە. ئەم تایبەتمەندی و ڕاستییەش وام لێ دەکات، لە پێشڕا لە خودی شاعیر و خوێنەری بەڕێزیش داوای لێ بووردن بکەم، کەوا من جارێ بە وشیارییەوە دەڵێم، تەنیا کڕیاری ئەم جۆرە گو□□انەم.. با پسپۆڕان و کڕیارانی دیکە خۆیان سەرگەمی گوڵەکانی دیکە بن. ئەوەش دەبێ بگوترێ، مافی ڕەوای هەر لایەکمانە چ گوڵێک دەکڕین.
دیوانی ج. مەلەکشا، ل□ بەر بارودۆخی ناسروشتی و پڕ لە گ□ر□م□وکێشەی سیاسی پڕە لە شیعرگەلێکی سیمبۆلی . شاعیر لە شیعری (بێ وڵات) دا هەر زوور دەرک بەوە دەکات لە جوگرافیای جیهان دا و لە سەر ئەتڵەس، بە هۆی ئەو زوڵم و زۆرداری و چەوساندنەوە و تاڵانییەی دوژمنەکانییەوە بەسەردیدا سەپاندووە، نەخشە وڵاتی خۆی نادۆزێتەوە. هەر بۆیە کاتێ دەمرێ و ژیان بەجێ دێڵێ، بستە خاکێ نابینێ لاشەکەی تێدا بنێژرێت.

بێ وڵات
چل ساڵە من
تەرمی خۆمم لە کۆڵ ناوە
دەتگێڕم و ئەشک ئەڕێژم
ڕێگەی دووری تەمەن ئەبڕم

بستێ خاکم دەست ناکەوێ
ئەم جەستە پڕ لە ئازارەی
تیا بنێژم! ل ٣١
شاعیر لەم بابەتە زۆر دوور ناکەوێتەوە ڕەپوڕاست پەیامی خۆی
بەڕووی داگیرکەراندا دەتەقێنێتەوە و لە شیعرێکی دیکەدا دەڵێ :
وشەی پیرۆز
مێژوو دەڵێ
سەدان کەڕەت
گۆڕەپانی منیان کردە جەهەندەم و
وڵاتێکیان تیا هەڵقرچان!
بەڵام هەرگیز نەیانتوانی
دوو دیاردە
لەسەر سینگم بسڕنەوە:
یەکیان کورد و
ئەوی تریان
وشەی پیرۆزی کوردستان ل٣٢
کەواتە دوژمن بەو هەموو توانا و هێزەیەوە ناتوانێ ناسنامەی
نەتەوەیی بسڕێتەوە. ئەوە زیاتر لە 25 سەدە بەڵگەی مێژوو. دواتر
لە ئاکامی بێ دادیی و نەبوونی ئازادی، ناتوانێ سەردانی دەزگیرانی
بکات :

تۆڵەی چاوپێکەتن
ئەی گیانەکەم!
بڵا پۆلیسەکان بنوون
زیندان بنوێ
بێدەنگی گشت بەند و قاوشەکان بگرێ
دەلاقەی ژوورەکە داناخەم
چاوەڕوانم بەڵێنت پێدام شەوێ
بخزێیتە ناو خەونەکانم
کاتێ هاتی دەخیلت بم
کەس نەتبینێ
چونکە پۆلیس بەتاوانی نافەرمانی
تۆڵەی چاوپێکەوتنی تۆم لێ دەستێنێ! ل ٣٣
شاعیر لە زیندانە و بە زۆر تاوانی هەڵبەستراوی بەسەردا ساخ
کراوەتەوە. خەون بە دیداری گراوییەکەیەوە دەبینێ، کەچی زۆر بە
چرپ□ پ□□ی دەڵێ: گەر هاتی با کەس نەتبینێ، دەنا تۆڵەم لێ
دەکەنەوە. لێرەدا ئاماژە بۆ دڕندەییەکی تری داگیرکەر دەکات.. چۆن

و لە بەر چی زیندانییەک سزای قورستر دەبێت.. چۆن تۆڵەی لێ دەکەنەوە! بە لەی دەکەنەوە و لەسەر چ شتێکی سزایەکی نوێی قورستری دەدەن!.؟؟ شاعیر ناتوانێ باز بەسەر ئەو هەستەدا بدات، کە دەوری کەسایەتی و نیشتمانی تەنیووە. ئەوەتا بە ئەوەی داوای لێ بکەین، خۆی پێمان دەڵێ خەڵکی کوێیە و چ چارەنووسێکی هەیە و ئەندێشەکانی چین....

بەخشش

خەڵکی وڵاتی گریانم
کێڵگەی کامتان وشک و برینگە
هەر دوو چاوم پێشکەش ئەکەم
وەک شەم لەناو شەوەزەنگا
دەسووتێم و دەتوێمەوە
شەوگاری کامتان زۆر ڕەشە
دەی ڕوونم دابەش ئەکەم ل٣٦

ئەم شاعیرە وەک مرۆڤێکی ماف زەوتکراو و بە سەربەستی، لە پەیامێکدا کە بریتییە لە داوای ئاوات و حەزێکی سروشتی ژیان ، خواستێکی هێجگار سادە و ساکار دەردەبڕێت، کە لە هەموو مێژووی مرۆڤایەتی و خەباتی گەلاندا نموونەی نییە و بەرچاو ناکەوێ.
کاتالانییەک گەرچی بێ دەوڵەتە! بەڵام دەتوانێ لە بەرشلۆنەوە بە هەر شارێکی تری وڵاتەکەی و جیهان گەشت بکات. ئیرلەندییەک چەند لەژێر ستەمی ناسیۆنالیستی ئینگلیزدا دەناڵێنن، لە لە دەبلنەوە بە هەر کوێی بوێت بێ گرفت دەتوانێ بڕوا و بێت.
کەچی چ جارە کاوەی کوڕی شاعیر لە گەراجی سنە، گوێی لە دەڵاڵەکان نابێت، هاوار بکەن... سلێمانی سلێمانی، ئوتومبێل بۆ سلێمانی یاخود ئامەد و قامیشلۆ!.. ئاخر سنوورەکان لەنێو دڵی کوردستاندا بە زۆرەملێی کێشراون تەخن و بە تەلی دڕکاوی و جەندرمەی دەڕەق تەنراون، دەرباز بوونیان سەختە...
کاوە، دەبێ بە گەیشتن بەودیو سنووری دەستکرد!، دیوار بڕوخێنێ و سنوور هەڵتەکێنێ، یان وەک کۆڵبەرەکان! لەسەر سنوور سەرکێشی بکات و بە قاچاخی! بڕوا ، تا تەقەی لێ بکرێ و بکوژرێ. یاخود هاوشێوەی کەسێکی نافەرمی سنووری دەستکرد ببەزێنێ ئەوجا بە ترس و دزییەوە خۆی بگەیەنێتە سلێمانی . ئەمەش دیسان بە پاسپۆرتی داگیرکەر نابێت .

ئاواتێک
ئاخر دەبێ،
ئەو ڕۆژە بێ
کاوەی کوڕم

جانتای سەفەر کاتە شانی؟
دەڵاڵانی بەر گاراژی شاری سنە
هاوار بکەن:
سلێمانی، سلێمانی! ل٤٥

لە تابلۆی شیعری شەهید دا هەموو پەیامەکانی میللەتێکی بندەست و دەسەڵاتێکی دڕندە و خوێناوی و ڕەگەزەکانی سیاسەتی نامر□قایەتی داگیرکەر بەرچاو دەکەون. گەر کوردستان سەربەخۆ بێت، نە سنوور بەناو دڵیدا دەکێشرێ و نە بێگانە داوای پەساپۆرت لێدەکات و نە کەسیش بە قاچاخچی ناو دەردەکات.

شەهید
کۆترێ سپی
نامەی ئاشتی
وڵاتێکی زامداری بۆ مێژوو ئەبرد
ڕاوچی هاتن
دێوجامەیان بۆ ڕاگرت و
دەسڕێژیان کرد لە پڕ زەوی زریکاندی
ئاسمان
لەخەو ڕاچڵەکا
خوێنی کۆتر
دڵۆپ دڵۆپ بەسەر هەموو تکا! ل ٤٨

مەلەکشا هێندە سەرسەختانە و بە باو□□و□ بەرەنگاری دوژمن بۆتە، باجەکەی بەسەر بردنی تەمەنێکی زۆری ژیانێتی لە زیندان. زیندان هێمای مەدالیای شانازی سەر سنگی مەلەکشایە. ئێستا شاعیر بۆتە سیمبۆلێکی دیار و خۆشەویستی بەرخۆدانی زیندان.. زیندان هێندە بەسەر ژیانی شاعیرەوە شوێن پێی هەیە، لە شیعرە دیارەکەیدا دەڵێ:

زیندانی
لەنێو ژوورە تاکە کەسی□ تەنگەکەمدا
هەڵکوڕماوم
کارەساتێ بەڕێوەیە
لەو دێو دیوار
وەردیانەکەم ڕاوەسراوە
دەلاقەتەکی بچکۆلە
لەسەر سینگی دەرکەکەیەو داخراوە
کۆترە باریکەی خەیاڵم
تامەزرۆیە هەڵفڕێت تا،
ئاسمانی کاکی بە کاکی !
وەردەیانەکەم…

دەلاقەکە دەکاتەوە و
لەم دەڕوانێ
ئەو تاریکی دەبینێ و من ڕووناکی ! ل ٤٩

ئەم هاوکێشەی تاریکی بۆ دوژمن و ڕووناکی بۆ من، دەچێتەوە سەر بنچینەی میتۆلۆژیای کۆنی کوردی. شاعیر لەوێوە وێنە شیعرییەکەمان بۆ ڕادەگوازێ.. ئاخر خۆر هێشتا هەر توخمێکی گرنگی ژیانە و لای کورد بەرز و پڕ بەها و پیرۆز دەماشا دەکرێ.

لەو شیعرەدا کە بۆ کچێکی قەرەجی وتووە و مەلەکشا هەندێ عەوداڵی نیشتمانە، قەرەجی لێ دەبێتە نیشتمان و نیشتمانی خۆی لێ دەکاتە قەرەج… ئەم مەدالیا دوو دیوە شاعیر تێیدا بۆ نیشتمان و بۆ ئازادی و بۆ مافە ، بەڵگەی هەموو ئەو ستەم و چەوسانەوە و ناهەقییەیە کە باری گرانی سەر شانی شاعیر پێک دێنن. گەر بێ دەوڵەتی تا سەر ئێسک ئازاری شاعیری نەدابێ، گەر بێ ناونیشانی خەمی گەورەی شاعیر نەبێ، گەر بێ ناسنامەیی دەردی گرانی مەلەکشا نەبێ، ئەدی شاعیر چۆن خۆی دەکاتە قەرەجێکی بێ نیشتمان و ناونیشان قەرەج. ئاخر شاعیر چۆن خۆی دەکاتە قەرەج ،لە کاتێکدا قەرەج خۆیان گەڕۆکن و بێ نیشتمانن و ناسنامەیان لەم گۆی زەوییەدا بزرە !؟… لە کاتێکدا نیشتمان بەخۆی پارچە زەوییەکی جێگیر و دیاریکراو و ناسراوە و خاوەنی پێناسەیە.

لەشیعری گەڕانەوەدا مەلەکشا دەڵێ: کاتێ لە غەریبی مردم، ڕەنگە مەبەستی تاران بێت، یان هەر شوێنێکی تری دوور لە کوردستان، نابێت لەوێ بمنێژن.. کەواتە دوای ماڵئاوایش لە ژیان شاعیر نایەوێ دوور لەخاک و نەتەوەکەی خۆی، شوێنێکی تری بۆ تەرخان بکەن و لێی بنێژرێت. بۆیەکا دەڵێ:

گەڕانەوە
گەلێ یاران!
کاتێ مردم، دەخیلتان بم!
لەم غەریبستانە مەمنێژن
جەستە ماندووە خەمڕێژەکەم بسووتێنن
خۆڵەمێشە خەمبارەکەم
بە ئاوی دیجلە بسپێرن!
دیجلە دەمبا بۆ ئۆقیانووس
دەبمە هەڵم و دەگەڕێمەوە بۆ ئاسمان
بای زریانیش هەڵدەکات و
جەستەی سپیی چەشنی هەورم
دەباتەوە بۆ کوردستان!

دەتەنگ ، دەتەنگ
لەسەرچاوەکەی ژیانمەوە
چەشنی هەورێکی خەماژۆ، دادەبارێم
لە کوێستان و لە پێدەشت و دارستانا
دادەبارێم، تۆزقاڵ تۆزقاڵ
ژیلەمۆی دڵ، دابەش دەکەم
بەسەر هەموو کوردستانا! ل ٦١

لەتیف هەڵمەتیش وێنەیەکی شیعری نزیک بەمەی هەیە. کەواتە شاعیر ببرێ بۆ هەر کونجێکی گۆی زەوی و بەرزایی ئاسمان و قوڵایی زەوی و دوورایی نەخشەی جیهان هەر دەتەوێ بە نیشتمان و زێدی خۆیی و لەوێدا ڕۆحی ئارام دەگرێ و دەتوانی خەوی قوڵی یەکجارێکی بکات. ڕۆح و جەستەی ئاوێزانی بەنوبەرامەی خاکی خۆی بکاتەوە. ئەم هەستە قوڵە و وابەستە توندەی شاعیر بە نیشتمانەوە، سەرچاوەی ئەو گیانە بەرزەی خۆڕاگریی نەبەزییەتی، بەرامبەر بە هەموو ناڕەحەتییەکانی ژیان.
چەند پەڕەیەکی تر لە دیوانەکەی هەڵنادەینەوە، دەکەوین بەسەر پارچە شیعری زێڕینی دەخۆش دا . لەوێدا شاعیر لە چەند بەیتێکی کورتدا هەموو شت دەڵێ و پەیامەکەی تەواو زیندوو و ئاگرینە و چ شاراوەیەکی لە خۆ نەگرتووە.
دەخۆشی
کڵاوم لارێ!
قەڵەمەکەم
لە بەرامبەر چی سوڵتان و
فەرمانڕەوا و … داگیرکەرێ
کڕنووش ناکات!
هیچیش وەک ئەو
تفەنگە دەم بە هاوارێ
وا لە پەنا قەڵەمەکدا
لەسەر پێیە…
منی ئەوینداری وڵات
دەخۆش ناکات! ل ٦٢

مەلەکشا زۆر دەخۆشە قەڵەمەکەی نەبەزێ و شانازی بە تفەنگی شانی پێشمەرگە و ڕاپەرینەکانی کورد دەکات. ئاخر ئەم لە خۆ ڕاپەرموونە کە جێی شانازی شاعیر و شیعرەکانی تەی بە خەڵک لە سەرچاوەیەکی دەسەزانەی کوردبوونەوە هەڵقوڵاون. ئەم هەموو هەوڵ و تێکۆشان و

باوەڕ بەرزییە، بە ئازادی و سەربەستی و مافی ژیان وا دەکات شاعیر بڵێ:

تاوان
چونکە ئەموت:
مر□ق د□بێ،
ئازاد و شاد و سەربەست بێ
شادی، دڵداری، ئازادی
بنەڕەتی ژیان بێت
بچووکترین وشەی ئەوین
ماچ و ئاواز و هەڵبەست بێ
دڵیان کۆڵیم
داخی هەزار خەمیان چزان بە جەرگمەوە
مۆری سووری قاچاخ بوونیان
کوتا بە وشە و شیعر و دەفتەرمەوە ل ٩٥

دە سا بنۆڕن ئەم دەنگە شیعرییە، لە دووتوێی خۆیدا، سادەترین داوای لە – ئازادی، شادی، دڵداری ، شیعر و ئاواز گۆرانی – بۆ مر□ق و ژیان هەڵگرتووە، جەرگی زامدار کراوە، هەستی ڕووشێندراوە، زیندانی کراوە، لێپێچینەوە لە وشە و شیعر و بەرهەمەکانی کراوە…دوژمنەکانی بە ئەشکەنجەدان و پێشێلکردنی مافی بوون و ژیانی، وەڵامیان داوەتەوە.

کوردستانم بۆ بێنەوە
… کە خۆم ناسی،
وتم: دایە! من کێم و چیم؟
خەڵکی کام شار
کام مەڵبەندی ڕووی سەر زەویم؟
وتی: ڕۆڵە…
تۆ کوردی دیل و هەژار
نیشتمانت کوردستانە
بەڵام ناوی نیشتمانت،
لەسەر نەخشەی جیهان نییە
بێ نیشانە!!
وتم : دایە!
باوکم کوانی؟
بۆچی هەرگیز دەستی حەزی نەگووشیوم
بە کام تاوان
من هەتیوم؟!
وتی : ڕۆڵە!

ڕۆژێ کاتێ داگیرکەران
شاریان سووتان
تفەنگی مافی کردە شان
لێزمەی خوێنی گەشی لەشی
بەسەر لێوی خاکا پژان
وتم دایە! ئەی براکەم؟
شەپۆلی خەم
ئاوی ماتەم
گۆمی چاوی پڕ کرد لە ئەستێرەی فرمێسک!
وتی ڕۆڵە!
لە کازیوەی وەرزی ڕەشا
لاشەیان کردە نیشانە
خەونەکانی ئازادی ئەم کوردستانەی
بردە ژێر خاک
گیانی پاکی کردە فیدای
سەربەستی ئەو نیشتمانە!
وتم دایە!
ئەی من چبکەم؟
هەستا سەر پێی
تفەنگێکی بڕنەو کورتی بزمارڕێژی دایە دەستم
وتی ڕۆڵە
ئەی هۆی ئاوات و مەبەستم
دەیان ساڵە لە چوار لاوە
کوردستان وەک پاڵەوانێ
لە قەڵای دێوی داگیرکەر
دەست و پێی زنجیر کراوە
ڕێبازی خوێن بگرە و بڕۆ
دوعای گەلی چەوساوەی کورد لە پشتی تۆ
سنوورەکان بشێوێنە
سیمای ونبووی خۆت لە نێو مێژووی کۆنا بدۆزەرەوە
کوردستانم بۆ بێنەوە
با بە دەوریا بسوڕێمەوە
کوردستانم بۆ بێنەوە
با دانیشم لەتە – لەتە
وڵا تەکەم بدروومەوە! ل ۱۹۰
لێتان ناشارمەوە سەرەتا ویستم لە گوڵجاری ئەم دیوانەدا ئەم تاقە گوڵە بچنم و پێشکەشتان بکەم.. ئاخر مەلەکشا لێرەدا پەلی بۆ زۆر

بواری گرێدراو بەو ئاوات و خاڵەوە ڕاکێشاوە، کە بەندە مەبەستێتی.
ئەم شیعرە بۆ ئەم باسە و بۆ گێڕانەوەی داستانی دوور و درێژی مێژووی کورد، پانۆڕامایەکی پڕاوپڕە.. ئاماژەی بە هەموو دیمەنەکانی خەباتی کورد کردووە. تێکڕای چیرۆکەکانی پەیوەست بە کوردبوونەوەی گێڕاوەتەوە.. ئەڵقە بە ئەڵقەی باسەکانی تایبەت بە شۆڕشی ئاماژە پێداوە. زۆر کۆد و هێمای پرسگەلی جیاوازی داوەتە دەستمان ، وانەی هەڵبژاردنی شێوازی خەباتی خستۆتە بەرچاومان و وێنەیەکی گەورەی دوژمنیشی بۆ کێشاوین. ئەو داگیرکەرەی نەخشەی نیشتمانەی مەلەکشای دزیوە، سامانەکەی تاڵان کردووە و دەکا، ئازادییەکانی لێ قەدەغە کردووە، مافی پێشێل کردووە و دەیچەوسێنێتەوە و هەوڵی قڕ کردنی دەدات،ئەویشمان وەک خۆی پێ دەناسێنێ.
ئەم شیعرە دەتوانێ بۆ خۆی بێتە دیوانێک، ئاخر هێندەی دیوانێکی شیعر، مانای لە خۆگرتووە و بارگاوییە بە پرسی کورد و دۆزە ڕەواکەی .لە درێژەی باسی نیشتمانی دزراودا، مەلەکشا دەیەوێ پێمان بڵێ بۆ ئەو هێندە عەوداڵ و شەیدای کوردستانی دایکە. نیشتمان چییە و چی دەگەیەنێ؟ نیشتمان بۆ مەلەکشا لە یەک کات دا ، دایک، زێد و نیشتمان و هاوکات بە مانا مەجازییەکی دەوڵەتیشە. بڕوانە چ دەڵێ:

تووڕەیی
لەم جیهانە،
پەلەوریش
نیشتمانی بۆ خۆی هەیە
دارستانێ، تاقە داشێ
ئاوارەش بێ
نیو ئەشکەوتێ، بن پاساری!
چۆن شێت نەبم، نەچم بە گژ کوێستانێکا و
چوار ڕێیانی گەردوون نەگرم
هێشتا بستێ خاک شک نا بەم
تیا بژیم، تیا بمرم!
چۆن شێت نەبم
هەموو ڕێگام لێ بەسراوە
بەهەر جادە و شەقامێکا ڕاد□ بوورم
تەپۆڵک□ یەک
کڵاوێکی سەربازا بەی کەسەر ناوە
دڵ و گیرفان دەپشکنێ
بەڵفەی خوایشم لەگەڵدا بێ
ڕێگام دەگرێ

نەکا نەخشەی وڵاتێکم لە گیرفان و
ڕەمزی نهێنیی ناوێکم لە دڵدا بێ!
چۆن شێت نەبم
تووڕەم، توڕە…
وەک ئاگرم
شمشێرێکی هەڵکیشراوم
لەناو بریسکەی خوێنی خۆما ئەزریکێنم
هەتا کالان نەدۆزمەوە
ئۆقرە ناگرم!
خوا ئەزانێ
من حەز ناکەم، وەک ئەشقیا
سەرگەردان بم لەم کوێستانە
ڕێگام بدەن بێمە خوارێ
هیچم ناوێ لەم جیهانە
جگە نەختێ سەربەستی و
بستێ خاک و
ئاڵا یەک و
ڕەشماڵێکی قەرەجانە! ل ١٩٧

شاعیر حەسرەتی بێ وڵاتی داخی زۆری بە جەرگیدا ناوە. ئەو نە دەیەوێ وڵاتێکی تر داگیر بکات و نە بەسەر کەسەوە خۆی بکاتە بێگانە و نە گەرەکێتی ستەم لە خەڵکی تر بکات و بێ نیشتمانیان کات. مەلەکشا تەنها و تەنها وێڵی دوای دایکی خۆیەتی، ئەو بەس ئەو هەوار و زێدەی دەوێ، ئەو خاک و ئاوەی مەبەستە، کە لێی زادە بووە و پێی پەروەردە بووە. دەیەوێ بە ئارامی و دڵنەوایی و ئاشتی دوور لە کوشتن و بڕین و زیندانی و ئەشکەنجەدان و ڕاوەدوونان- کە سیمای هەرە زەقی ژیانی ناو دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانە – بژی بە سەربەستی لە سەر خاکی باووباپیرانی و ئاڵای نەتەوەکەی بەسەر کۆشک و باڵەخانەکانییەوە بشەکێتەوە. جا گەر خۆشی لە سایە و لەژێر ڕەشماڵێکی قەرەجئاساکانیش دا ژیان بگوزەرێنێ، هەر بەختەوەر و ڕەزامەندە، چونکە خاوەنی سێبەری دەوڵەت و شیلەی ئازادییە…

کوردستان
کاتێ پێنووسی چارەنووس
کەوتە گەڕان،
لەدوای ئەوەی
نەخشەی عەرد و دنیای نەخشان.
کە گەیشتە لای خۆرهەڵاتی نێوەڕاست
لەسەر خاڵێک،

ساتێ ڕاما
نازانم بۆ.. کەوتە لەرزین
دڵی شکا، چاوی تەقی،
دڵۆپە خوێن
بەسەر ئەو خاڵەدا تکا!
خێرا هاتن، دەوریان تەنی
شەقەیان کرد
بە پەرژین و موورد و تەمان!
گەڕان، ناوێک بدۆزنەوە
فرمێسکی چاوی گەردوونی تیا بگونجێ
ئەنجا هاتن
ناوی ئەو خاڵە سوورەیان
نا، کوردستان! ل١٩٩
خوێنەری هەژا، برای نووسەر…
بە گرنگی دەزانم ئاوڕی زیاتر لەم شاعیرە و دیوانەکەی بدرێتەوە، چونکە ئەمە دەنگێکە لە سەردەمێکی سەخت و دژواردا گوێمان لێی دەبێت. هاوارێکە سەرەداوەکانی بۆ سێبەری شیعری پێشەوی گەورە دەگاتەوە. ناڵەیەکە درێژەی دەنگی مامۆستا هەژار و هێمنی پێوە دیارە و هاوکات مەلەکشا بە تایبەتمەندی خۆیەوە هاتۆتە سەر شانۆی ئەدەبی کوردی. بەڕاستی شیعری "زڕەی زنجیری وشە دیلەکانە".
هاوارێکی سەردەمێکی تەواو سامناک و پڕ لە ستەمکارییە.. دەنگێکە لە قەیرانی بیروبۆچوونەکان و قاتووقڕی کوردبوون دا ، نەعرەتەی خۆی هەڵبڕیوە. شێواز و ڕێچکەیەکە بە جیاواز لەوانی دیکە ئامادەیی خۆی سەلماندووە . ئاخر هەموو کەس توانای ئەوەی نییە لە دوای ئەو کەڵە شاعیرانە جێی خۆی باسانایی لە پانتایی شیعر و ئەدەبی کوردیدا بکاتەوە، مەگەر مەلەکشای پادشای وشە و وێنەی شیعریی کورت و مانا پڕ و باڵا بەرز و سەلیقەی زرنگانەی شاعیرانە و ئەو تایبەتمەندییەی شاعیری پێ ناسراوە .
مەلەکشا دەنگێکە زادە و هەڵقوڵاوی ناو ناخی مێژووی ڕاپەرین و شکست، تێکشان و قوربانی، ستەمکاری و نامرۆڤایەتی داگیرکەر و ژیانە چقاکییەکەی کورد. بانگەوازیی شیعریی مەلەکشا، دەرئەنجامی چێشتنی راستەوخۆی زوڵم و زۆرداریی زیندانە تاریکەکانی سەردەمی شای گۆڕبەگۆڕ و کۆماری پەت و سێدارەیە و بە ڕوون و ئاشکرایی، سیما و مۆرکی بێ نیشتمانی و بێ ئازادی و بێ دەوڵەتی کوردیان پێوە دیارە..

هەڵۆ بەرزنجەیی ٣٠/٣/٢٠٢٠

کـۆی بەرھەمە شیعرییەکانی جەلال مەلەکشا کوردی و فارسی چاپی یەکەم
۱۳۹۳/۲۰۱۵ ٤٦٢لاپەڕە
بەشی کوردی : زڕەی زنجیری وشە دیلەکان

جەمال عیرفان ..یەکەم ڕووناکبیری تیرۆرکراوی مێژووی کورد .. نوسینی: ئەحمەد کامەران

ڕووناکبیران و نووسەران ئەو چینەی کە بەدریژایی مێژوو وە کو قەڵغانێکی گەورە وابوونە بۆ کۆمەڵگاکانیان لە دژی دەسەڵاتە فاشیزم و ستمەکارەکان , کە بەردەوام بەچەکی دەستیان کە قەڵەمەکەیان بووە ڕوبەڕوی دەسەڵاتداران بوونەتەوە لە هەر ستمەکاریەك کە لەبەرامبەر چینی هەژار و کرێکاران ئەنجام درابب□ت, ئەگەرچی بەپێچەوانەش هەبووە بەدرێژایی مێژوو کە ڕووناکبیرو نووسەری قەلەم فرۆش واتە ئەو جۆرە نووسەرانە تەنیا قەلەمەکانیان لە پێناو دەسەڵاتە ستەمکارەکان بووە وە هەروەها بەهەموو شێوەیەك خۆلیان کردۆتە چاوی هەژاران و زۆرجاریش لەدژی چینی هەژاران وەستاونەتەوە بەڵام ئەو جۆرە نووسەرانە هەرزوو لەگەڵ شەپۆلی ناڕەزایەتی چینی هەژارو کرێکاران ڕاستەوخۆ نوقم بوونە یاخود ئیتر بەهەموو شێوەیەك پێگەی کۆمەڵایەتی خۆیان لەدەست داوە, جاری واش هەبووە هەرلەلایەن خودی دەسەڵاتەوە ڕاستەوخۆ ئەو نووسەرانە کۆتایی بەژیانیان دەهێنرێت چوونکە ئیتر دەسەڵات کاری پێ نامێنێت و لە درەنگانی شەو لە کوچەی شەقامێك کۆتایی بەژیانی دەهێنێت, بەڵام هەمیشە نووسەرو ڕووناکبیرە ڕاستەقینەکان بەسەربەرزی لەناو خەلك دەژین و بەسەربەرزیش تیرۆردەکرێن کە لەپاشان دەبنە سیمبولێك بۆ کۆمەڵگا.
ئەوەی لەم وتارەدا دەمەوێ باسی بکەم , ئەویش کەسایەتیەکی تیرۆکراوی مێژووی کوردە کە هاوکات بەیەکەم ڕووناکبیر و نووسەری تیرۆرکراوی کورد دادەنرێت , ئەو کەسایەتیەش ناوی (جەمال عیرفان)

کوردێکی ئازادی خواز و ڕۆشنبیر بەڵام دەستێکی دیکتاتۆرانەو ناڕۆشنبیرانە جەمال عیرفانی تیرۆرکرد.

کوردیش بە درێژایی مێژوو خاوەنی کۆمەڵێك لەنووسەر و ڕووناکبیری ئازاو بوێر بووە کە توانیویەتی بە قەلەمەکەی پارێزگاری لە میلەتەکەی خۆی بکات لەبەردەم هەموو جۆرە ستەمکاریەك بوەستێتەوە بەڵام بۆ دواجار ئەو نووسەرو ڕووناکبیرانە چارەنووسێکی نادیاریان بەردەکەوێت, یەکێك لەو ڕووناکبیر و نووسەرانەی کورد کە ڕەنگە تەنیا زۆرکەس ناوەکەی بیستبێت هەروەها بەشێوەیەکی تەواو دەربارەی ژیانی ئاشنا نەبووە کە ئەویش (جەمال عیرفان)ە هەرچەندە خۆم لەسەرەتادا تەنیا وەکو ناو گوێبیستی ئەو کەسایەتیە بووم بەڵام بەشێوەیەکی فراوان ئاشنایەتی ژیانی نەبووم بەڵام لەپاشان لەکاتی بڵاوبوونەوەی کتێبێکی بەڕێز کاك مۆفەق میراودەلی کە لە کۆتایی ساڵی 2019 بڵاوکراوە بەناونیشانی (جەمال عیرفان ڕووناکبیرێکی گومناو) کە کاری ئامادەکردن کۆکردنەوەی بۆ کردبوو , ئیتر بەهۆی ئەو کتێبە توانیم ئاشنایەتیەکی فراوان دەربارەی ژیان و کارەکانی پەیدابکەم , خۆی لەڕاستیدا ئێمە دەبێت بەردەوام ئەو کەسایەتیانەی خۆمان کە بەدرێژایی مێژوو کە ژیاون و توانیویانە خزمەت بکەن بە نیشتمانەکەیان بۆیەپێویستە لەیادیان نەکەین, کتێبەکە لە 190 لاپەڕە پێك هاتبوو , کتێبەکە لەچەند بەشێك پێکهاتبوو بەشێکیان تایبەت کرابوو بە وتارەکانی جەمال عیرفان کە ئەو کاوت لە ڕۆژنامەی پێشکەوتن دەینووسی وە بەشەکانی تریش کۆمەڵێك یاداشت و بیرەوەری کەسانی ئەو سەردەمەن کە کەنزیك بوونە لەجەمال عیرفانەوە کە لەسەریان نوسیوە هەربۆیە بەڕێز کاك مۆفەق میراودەولی هەڵستاوە بە کۆکردنەوەیان لە کتێبێکدا بۆ ئاشنابوونی خوێنەران بە ژیانی جەمال عیرفان.

جەمال عیرفان لەساڵی 1881 لەدایك بووە دایکی کوردەو باوکیشی چەرکەسەیە,بەڵام بۆ دواجار لە بەرواری 12|12| 1923 دەستێکی ڕەش هەڵدەکوتێتە سەر ماڵەکەی جەمال عیرفان بەچەند گولەیەك کۆتایی بەژیان و خەباتی دەهێنن بۆ ڕۆژی دواتر لە مەراسیمێکی تایبەتی بە ئامادەبوونی خەڵکێکی زۆر بەخاکی دەسپێرن , هەرچەندە دەربارەی مردنەکەی قسەی زۆر جیاواز هەیە کە هەتاوەکو ئێستا نازانرێت بەدەستی کێ کوژراوە کەچی هەندێك دەڵێن لەلایەن ئینگلیزەکانەوە کوژراوە وە هەندێکی تریش کە پێی وایە دەستی خیانەتی ناوخۆیی تێدایە کە تێیدا شێخ مەحمود پێی تاوەنبار دەکەن , بەڵام بڕیاردان لەسەر کوشتنەکەی زۆر کارێکی قورسە کە سەدەیەك تێپەڕیوە بەسەر تیرۆرکردنەکەی, چوونکە جەمال عیرفان جگە لەوەی نووسەرو

ڕووناکبیرێکی کوردی شاری سلێمانی بووە لەو سەردەمەدا کەچی لەهەمانکاتیشدا ئەفسەرو سیاسەتمەدارێکی کورد بوو لەسووپای عوسمانی بەڵام جەمال عیرفان خاوەن فەلسەفەی تایبەت بەخۆی بووە وە لەهەمانکاتیشدا خاوەنی بیرێکی چەپی ئازادی خوازانە بووە کە دژی هەموو جۆرە نایەکسانی و نادادپەوەریەك بۆتەوە.

بەڵام ئەوەی کەمن دەمەوێت ئاماژەی پێ بکەم دەربارەی تیرۆرکردنەکەی جەمال عیرفان ئەوەیە کە خۆی لە دوو تێرۆر دەبینێتەوە (تیرۆری سیاسی و تیرۆری فکری) ئیتر ئەوە گرنگ نیە کەلەلایەن هەرکەسێکەوە ئەنجام درابێت .

ئەوەی لەم وتارەدا باسم لێوەی کرد تەنها نمونەیەکی دیاری مێژووی کورد بوو کە تێیدا ڕووناکبیرێك لەسەر فکری ئازادی خوازانە تیرۆرکراوە . بەڵکو بەدرێژایی مێژوو کەسایەتی زۆر هەبوونە کە لەلایەن فەرمانڕەواکان تیرۆرکراون یاخود شار بەدەر کراون , بۆ نمونە سۆکرات فەیلەسوفی یۆنانی کە بەردەوام ڕەخنەی لە پاشا دەگرت بەڵام بۆ دواجار ژەهر خوارد کرا لەلایەن پاشاوە , وەهەروەها کارل مارکس کە بەردەوام پشتیوانی چینی هەژاران و کرێکارانی دەکرد و لەدژی چینی بورژەوازیەکان وەستایەوە بەڵام لەلایەن بورژەوازیەکانەوە شار بەدەرکرا ,ئیتر ئەمانەوە چەندین کەسانی تر بەڵام بۆ دواجار ئەو کەسانە ناویان و ڕێباز و کارەکانیان بەزیندوویی ماوەتەوە بۆ خەڵك.

دوو کتێبی نوێی نووسەر ئاسۆ بیارەیی

هەسارەکانی یادەوەریم: یادەوری پێشمەرگایەتییە

هەگبەیەکی کۆساران: یادەوری پێشمەرگایەتی خۆی و باوکیەتی

ئادمین وەک ماسک … ئارام قادر صابر

ئادمین یان ئەدمین (Admin) چەمکێکی کارگێڕیی و بەڕێوەبردنە، کورتکراوەی (Administration) و (Administrator)ە. بە واتای کەسێک کە ڕەوایەتی و ماف و لێهاتوویی بە دەسەڵاتێک هەیە کە لە ڕێگەی ئیدارە و بەڕێوەبەرییەوە مومارەسەی دەکات. ئەمەش زیاتر لە جیهانی بازرگانیدا ڕووندەبێتەوە.
ئەم چەمکە لە دنیای تەکنەلۆژیا و سایبەریدا واتایەکی تا ڕادەیەک جیاوازتری پێدراوە بە مامەڵە کردن لەگەڵ هەژمارێکی تایبەت، کە ئادمین وەک خاوەن و کۆنتڕۆڵکار ڕۆڵ دەبینێت (بێگومان ئادمینەکان و هەژمارەکانیش لە ژێر چاودێری و کۆنتڕۆڵە و لێپرسینەوەی بەردەوامدان، لەلایەن دەسەڵاتێکی سەرووتر).

لێرەدا من نامەوێ لەسەر خودی چەمکەکە زۆر وردبمەوە، بەڵکو مەبەستمە ئادمین وەک وەزیفە (Function) لە جیهانی سایبەریدا بکەم بە کێشەی ئەم نووسینە، ئەویش بە تایبەت لەو پانتاییە ئینتەرنێتییەی کە کورد تیایدا کەوتۆتە پەیوەندی و نمایش و کەناڵداریی و … وەک سوبێکتێکی ئەم جیهانە مەجازییە مامەڵە دەکات. تایبەتتریش نوخبە جیاوازە کۆمەڵایەتییەکانی دنیای کوردی.
ئارگیومێنتێک دەخەمەڕوو کە: ئادمین لای نوخبە جیاوازەکانی کورد، جگە لە وەزیفەی ئادمین لە هەردوو واقیعی بنچینەیی و واقیعی مەجازیدا، بەر ئەرکێکی دیکە کەوتووە، ئەویش بریتییە لە ئادمینێتی وەک ماسک و ئەباڵکێشی بۆ لابردن یان هەڵنەگرتنی بەرپرسیارێتی.

بۆ نمونە لای سیاسی، مەلا و کەسانی دینی، ڕۆشنبیران، هونەرمەند و میدیاکار و (ئەستێرەکان!)، دەسەڵاتدار و کەسانێک کە خاوەنی جۆرێک لە هەژموون و پێگەن، لە ساتەوەختی ئیحراجی و تەریقی و هەڵگرتنی بەرپرسیارێتی لە ڕەفتار و گوفتار و کردەوەیەکی خۆیان، لە ژێر ناوی ئادمینەوە خۆیان لە بەرپرسیارێتی دەدزنەوە، واتا نایانەوێت «خۆیان بەرپرسی کردەوەکانی خۆیان بن» و «ئازاد نین!». بە تایبەت کاتێک هەڵە دەکەن، جنێو دەدەن، کەسانی دی بلۆک دەکەن، وەڵامی نەشیاو دەدەنەوە … هتاد. ئەم کەسایەتییە شاراوەیەی ئادمین ئەوەمان بیر دەخاتەوە کە دەڵێن (نوسینگەی فڵان) و (وتەبێژێک بە ناوی فڵان) …

لە ڕاستیدا، یەکێک لە ئەگەرەکان بریتییە لەوەی کە ئادمینەکان ناوی وەهمین و وەک ماسک و داپۆشەر لە کاتی تەنگانە فریای ئەو جۆرە کەسانە دەکەون. واتا هەمان کەسە ڕاستەقینەکان خۆیان بەڵام لە کاتی لێقەوماندا خۆیان دەکەن بە ئادمین، یان ئەوەتا ماسکێکە بۆ داپۆشینی ئەو ڕووە جنێودەر و توندوتیژ و کوشندە و ستەمکارەی کە ئەو نوخبە جیاوازانە نایانەوێت نیشانی بدەن و کەشف بن. خۆ ئەگەر بە ڕاستی کەسێک هەبێت و ئاگای لە هەژمارەکەیان بێت، ئەوا لێرەشدا ئادمین وەک کەسێکی بێدەسەڵات و موچەخۆر و کرێگرتە دێتە بەرچاو، کە لە شوناس و وەزیفەی ئادمینی ڕاستەقینە دوورخراوەتەوە و لە توانایدا نییە نەک ئەلف و بێ، بگرە بەبێ ئیزنی ئەو پێنجە بخاتە ئاو یان سەر کیبۆردەوە. بە کورتی، لێرەدا ئادمین کارگێڕ نییە، بەڵکو کارەکانی گێڕە!!

هەر بە ڕاستی ئەو جۆرە کەسانە ئامادەن هەژماری خۆیان بدەنە دەست کەسانێک کە هەڵە دەکەن؟ چونکە لە کاتی ئاساییدا ئادمینێک لە گۆڕێدا نییە و خودی خۆیانن، ئایا ئامادەن کەسێکی دی لە بری ئەوان بڵێت و بنوسێت و دیالۆگ بکات و پەیوەندی جۆر بە جۆر ببەستێ؟ یان لە ژیانی ڕۆژانەدا هیچ ئادمینێکیان هەیە و قبوڵە؟ ئەگەر پێویستیش بێت؟ یان کورد گوتەنی: «ئەگەر گیرام ئەزم، ئەگەر نەگیرام دزم»، ئەم پەندە بەسەریاندا دەسەپێت و واتاکەی دەبێتە «ئەگەر بۆ دەتان بوو منم، گەرنا ئادمینە».

ئارام قادر صابر:مامۆستای فەلسەفە لە زانکۆی ڕاپەڕین

ڕۆڵی باشووری کوردستان لە ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهریدا -5- … ڕەسوڵ بێسکەنی

بەشی پێنجەم

شێخ عوبەیدوڵڵا و کەمە نەتەوەکانی تر

لە کوردستان دا، لە کۆنەوە چەند نەتەوەیەك پێکەوە دەژین، جگەلە کورد گەلی ئاسووری و گەلی ئەرمەنیش لەهەندێ جێگادا پێکەوە نیشتەجێ بوون، لە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامی دا، دینی مەسیحی بە ڕەسمی ناسراوە، بەڵام هەرگیز مەسیحیەك ئەو مافانەی نەبووە، کە موسڵمانێك هەیبووە، زۆر جار جیاوازی دینیان لێ کراوە بەبەهانەی چەوساندنەوە و ئازاردان و کوشتن و تاڵان کردن. لە قەڕنی 17 هەمدا دەوڵەتانی ئەوروپی چەوساندنەوەی مەسیحیەکانیان کردە بیانوی خۆخزاندنە کاروباری ناوچەکە. میسیونێری دینی بەناوی یارمەتیدان و پارێزگارییەوە بنکەی بەهێزیان تێدا دامەزراند، پاشتریش دەوڵەتە ئەوروپاییەکان مەسیحیەکانی ناو ئێران و عوسمانیان کردە بنکەی دەستوەردانە کاروباری ناوچەکە، بۆ دابینکردنی دەستکەوتەکانی خۆیان، کەڵکی زۆریان لەوان وەرگرت، دەسەڵاتدارانی ڕۆم و عەجەمیش ئەوەیان دەکردە بەهانەی توندکردنی چەوساندنەوەی مەسیحیەکان.

کورد گەلێکی موسڵمانە، هەم بەدین لە ئاسووری و ئەرمەنیەکانی هاونیشتمانیان جیا بوون، هەم بە زمان و ڕەگەز جیاواز بوون، ناکۆکی بەرژەوەندی ئابووری هەندێ جار ناکۆکی لەنێوان کورد و مەسیحیەکاندا دروست کردووە، جیاوازی دین و زمان ناکۆکیەکانی قوڵتر کردەوە، هەندێ لە مەلا و شێخەکانیش هەندێ جار ئاگری ناکۆکیەکانیان خۆش کردووە و هانی کوردیان داوە لە دژی ئەوان، میسیۆنێرە ئەوروپی و ئەمریکاییەکانیش هەندێ جار دەوری خراپیان گێڕاوە لە تیژکردنی ناکۆکیەکان و هاندانی مەسیحیەکان دژی کورد، دواتریش کونسوڵگەکانی بەریتانیا و ڕووسیا دەسەڵاتی بەهێزیان تێدا دروست کرد بوون و بۆ خزمەتی دەوڵەتەکانی خۆیان بەکاریان دەهێنان.

هەر لەسەرەتای بزووتنەوەکەدا ئاشکرا دەرکەوت شێخ تا چ ڕادەیەك حەز بەچاکە و پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ دانیشتووەکاندا دەکات، بەتایبەتی لەگەڵ دانیشتووە گاور و ئەوروپاییەکاندا، هەر ئەمەش بووە هۆی ئەوەی فەرمانی دا دەستدرێژی و تاڵانی کردن لەو ناوچانەی شەڕیان تیادا دەکرێت قەدەغەیە.

کۆنگرەی سەرۆك خێڵەکان لە نەهری ڕووداوێکی مێژوویی بوو لە مێژووی گەلی کوردا، لەسەدەی نۆزدەهەمدا، بەڕای شێخ عوبەیدوڵڵا ئامانجی هەرە گەورەی ئەو کۆنگرەیە، یەکخستنی هەموو عەشرەتە کوردەکان و پێك هێنانی ڕاپەڕینێکی گشتی بوو. بەڵام چەند سەرۆك عەشرەتێك ئەوانەی عوسمانی کۆیبوویانن هەر لە سەرەتای کۆنگرەکەوە ئەوەیان خستەبەردەم ئەو یەکێتی سەرۆکە کوردانە، ڕاپەڕینەکە دژی ئەرمەنەکان و گاورەکانی تر بەکاربهێنرێت، بەڵام شێخ بەتوندی دژی ئەم هەڵوێستە وەستا، بۆ هەموانی ڕوون کردەوە:" ئەگەر ئەستەمبوڵ هەتا ئەو ساتە بەسەر زاری پشتی کوردی گرتبێت، ئەوە بەو مەبەستە

بووە لە گاورەکانی ئەنادۆڵ ڕاستیان بکاتەوە، خۆ ئەگەر هاتوو ئەرمەنەکان لەئەنجامی ئەو هەڵوێستە تیاچوون، ئەوسا کورد لای کاربەدەستانی عوسمانی نرخیان نامێنێ و بەفلسێك نایان کڕێ…، ئەگەر ڕاپەڕینی کورد ئاراستەی ئەرمەنی بکرێ، ئەوسا دەوڵەتە ئەوروپاییەکان لە کورد ڕاست دەبنەوە”.

شێخ عوبەیدوڵڵا لەو بڕوایە دابوو دوژمنایەتی کورد و ئەرمەن لە قازانجی دوژمنان دایە و قازانجی کوردی تێدانییە، بۆیە ویستی دۆستایەتی کورد و ئەرمەن پتەو بکا و هەرچی ناکۆکی هەیە لەنێوان کورد و ئەرمەن دا بەشێوەیەکی هێمنانە چارەسەری بکا، ئەو یەکێ لە ئەرمەنەکان کە ناوی (سیمۆن یاکۆ فلۆویچ گیلیکارۆف) بوو، بەوەزیری کاروباری دەرەوە دانا. لە هەمان کاتدا ئاسووورییەکان لە ماوەی ئەم ڕووداوانەدا یارمەتییەکی زۆری کوردیان داو پشتگیریان کردن، ئەمەی ئاسوورییەکان لەبەر ئەوە بوو شێخ ڕەفتار و کردەوەی دۆستانەی لەگەڵ ئاسوورییەکانی ناوچەکەیدا هەبوو، ئەمەش بۆ ئینگلیزەکان مایەی پەژارە بوو.

شێخ عوبەیدوڵڵا چەند جارێك نامە و نوێنەری ناردە لای ئەرمەنی و ئاسوورییەکان، بەمەستی بەشداری کردنیان لە ڕاپەڕینەکە دژی دەوڵەتانی ئێرانی و عوسمانی، بۆ ئەوەی لە کوردستانی سەربەخۆدا لەچەوسانەوە ڕزگاریان بن و بەمافەکانی خۆیان بگەن. بەهەوڵە بەردەوامەکانی ئەگەر شێخ نەیتوانی بۆ دۆستایەتی ئەو گەلانە بەدەست بێنێ ئەوا هیچ نەبێ توانی وایان لێ بکا لە ململانێی کورد و دوژمنەکانی دا بێ لایەن ڕابوەستن.

ماویەتی …

ڕەسوڵ بێسکێنی

یادی شکۆی کۆچی دوایی گەورە بیرمەندی کورد مامۆستا(

مەســـــعوود محەمەد) … ه□□□□ ب□رزنجەیی

یادی شکۆی کۆچی دوایی گەورە بیرمەندی کورد مامۆستا(مەسعوود محەمەد) …
لە فۆڕمی – گازندەیی و سکاڵا یەک– دا

ئێمە ئیمڕۆ ل□ بەردەم شکۆی یادی مەرگی بیرمەندێکی کوردا ین… کە زیاتر لە نیو سەدە بە تاقی تەنیا، لە هەلومەرجێکی هێجگار ئاڵۆز و سەختی ڕۆژگاری ململانێ سەخت و ڕادیکالەکان دا . ل□د□ ق□ر□کی پڕ لە کێشمەکێشی خوێناوی و لە نێو فەزایەکی دواکەوتووی بەجێماوی هەژاردا، تەنیا بە خۆیی و قەڵەم و باوەڕ و فیکرییەوە، لە مەیدانی کایەکانی مەعریفە و ڕۆشنبیریی و زمان و نووسینی کوردیدا، تاکە شۆڕەسوارێکی بێ ڕکەبەری گۆڕ□ پانەکە بوو.
بیرمەندێک تەنیا باڵ دەجەنگا دژ بە لەشکرێکی بێ فەڕ ، لە خوێنەوارو خاوەن بڕوانامە و قەڵەم بەدەست،لە ناحەزانی سەر لێشێواوی و دواکەوتوویی لاسایکەرەوە و ڕاسپێردراوی ئێرە و ئەوێ….
بیرمەندێک مەیدانی شەڕی بە مانای – ململانێی ئەقلانی و شارستانییە دوور لە ز□ب□روزەنگەکەی – لە گەڵ ئەوانیتردا بۆ خۆی دیاری کرد بوو. بەڵام چ کەسێ نەبوو لەو لەشکرەی ئاماژەمان پێدا، بە بوێرییەوە بێت و بچێتە مەیدانەوە و زۆرانباری لەگەڵ قەڵەم و هزری بکات…. لە خۆ ڕابفەرمووێ و بێ و ئەم بیرمەند ڕاپێچێتە سەر شانۆ و بە دیاکۆکی بابەتی تاووتوێی پرسە گرنگەکانی نێو پانتایی سیاسەت و ڕۆشنبیری و فیکری ئەو ڕۆژگارەی ل□ تەکدا بکات.
بیرمەندێک لە هەر پێگە و مەقام و شوێنێکدا بوو بێت، بێ شەرم و کۆکردن لە کەس و دەســەڵاتێک ، ئەوەی زادەی هەق و ڕاستی و کوردایەتی بووبێت، و ویستبێتی هەرچییەکی تر بڵێ، وتوویەتی و نووسیوێتی بێ پەروا لە بەرزترین فۆڕمی داڕشتن و بە هەناسەیەکی پڕ لە خاکەڕایی و زۆر بابەتی و واقیعییەوە پێشکەشی کردووین .

ئەم بیرمەندە گەورە مامۆستا(مەسعوود محەمەد) ە(١٩١٩ ــ ٢٠٠٢) ، کە بارستایی کەسایەتی فیکری بارتەقای بابەتگەلێکی چڕوپڕی تژی لە پرسی گەورە و پیرۆز لە بوونی مرۆڤ و بەها جوانەکانە، لە ڕەهەندێکی قووڵ و فراوانی خزمەتی کوردبوون دا.
مامۆستا مەسعوود بە کتێبە فیکرییەکانی، ناو و پێگەیەی گەورە و سەرمەشقی بە ترۆپک و پانتایی و درێژایی « هزر و مێژوو و جوگرافیا

و کەمەڵایەتی و فەرهەنگی» کوردبوون دا ، نەخش بووە.
ئەم بیرمەندە تا لە ژیاندا بوو، جگە لە داتاشینی تۆمەت و جوێنی بازاڕی و هەڵبەستی درۆ و دەلەسە و نامەردەتی حیز بە خاوەی خۆی فەرزە! و دژایەتی کوێرانە و بایکۆتی نەزانانە و هەموو شێوازە ناشیرینەکانی تری دژایەتی، هیچی تری لە زەربەی هەرە زۆری هاو قەڵەم و هاو ڕۆشنبیر و هاو سەردەمەکانی خۆیەوە نەچنییەوە. سیاسییەکانیش لەگەڵیدا وەک پێویست بە مروەت نەبوون. ئەم بەرە سەرلەشێواو و ناحەزە چەندی بەیان بکرایەبا، ڕووی لاپەڕەی ڕووزەردەکانیان ڕەش دەکردەوە، بە جوێن و باسی نزم و پووچ و بریندارکردنی کەسی مامۆستا مەسعوود.
ئەوە بەڵگەیەکی خەمناکی چیرۆکی دوێنێمانە ، دەی ئەوەتا ئێستا لە سایەی دەسەڵات و توانای خۆیی خۆمانەوە، چ بایەخدانێک بەم بیرمەند و کەسە سیمبولییەکانی تری مێژوومان نییە… هەر ئەوانە لەبەرچاو و ڕێز لێگیراون!، کە چوونەتە ژێر چەتری حیزب و لایەنەکەوە و خۆیان چەمەڵەخی شوێنێک کردووە. لەم پرسەیەشدا ڕووی کراوەتە شەڕ و خراپ بە باش و..هتد.
هیچ کام لە ئێمە هیچ شەقامێکی سەرەکی و ناوەندی پێشکەوتووی جیهانی نەدی، بە پەیکەری بیرمەند و ئەدیب و هونەرمەندەکانی نەڕازابێتەوە. لە شارێکی وەک بەرلین دا ، ناوی گۆتە بەسەر زیاتر لە 55 شوێن لە شەقام و قوتابخانەوەیە و بگرە شانۆ و پەیمانگا گەورە گەورەی فەرمی و نافەرمی بەناوی گۆتەوە هەیە. کەچی وەک دەزانین ناوی مامۆستا لە شارەکەی خۆی و ناو بنەماڵەی ڕۆشنبیرەکەی خۆی ، شاری کۆیەی ئازیزی مەڵبەندی ڕۆشنبیریی و هونەر !کەتەڵە و پەیکەرە بە گەورە زانا و فەیلەسووف و بیرمەند مەسعوود محەمەد بەرچاو ناکەوێت.!..
ئای چ ئەفسووسە ئەم دنیای ئەقڵیەت و سیاسەت و دەسەڵاتی کوردییە!؟ ئای چەند ئازاربەخشە کوردبوون لەسایەی دەسەڵاتێکی بێ ئاگا و نابەرپرس و دوور لە هەستی کوردبوون دا . برالە داخە تۆ پەت سەیر و سەمەرە و جێی پرسیار نییە، مەیدانی قەزافی و جەواهیری و شەقامی فڵان و فیسار لە کوردستان هەبێ، کەچی وەک ئەوەی زانکۆ و پەیمانگا و ناوەندی تایبەتی بەناوی مەسعوود محەمەدە نییە، کوچە و کۆڵانێکیش بەرچاوناکەوێت، تابلۆی ناوی ئەم بیرمەندەی لەسەر بێت…!!

ئەرێ تۆش ناپرسی بۆ سیاسەتی دەسەڵاتی کوردی هێندە بێ مروەت و قەزەون و چاو قایم و زات کوێرە؟!. چۆن دەتوانێ و بە چ ڕوویەکەوە نکۆڵی لە هەڵاتن و ئاوابوونی خۆر بکات؟!..وەک ئەوەی ناو و بەرهەم

و هزری مەسعوود محەمەد پەردەپۆش دەکات. ئاخر فەرامۆشکردنی هزر و قەڵەمێکی وەک مەسعوود محەمەد، واتە بەهەند وەرنەگرتنی تێکڕای فیکر و ڕۆشنبیریی و مەعریفەی کوردی. ئەمەش واتە نادیدە گرتنی چیای پیرەمەگروون و لوتکەی حەسارۆستی نیشتمان.{ ٣ بەرگ نوسین لەسەر حاجی قادر و ٣ بەرگ لەسەر مر□ق و دەوروبەر و ٢ کتێب لەسەر نالی و چەندان بەرهەمی تری ناوازە و بەنرخ لەسەر زمان و فیکر… هتد}، چۆن نرخیان بۆ دانانرێت و لە بیر دەکرێن؟!..دە پێم ناڵێن چۆن و لە چ زەمینەیەکدا دەتوانرێ ئەم خەرمانە لە فیکر و فەلسەفە و مەعریفە وەلا بنرێ و بازی بەسەردا بدرێت؟!..

هەقی خۆمانە بپرسین ئەم کەمتەرخەمی و کێماسییە چ مانایەکی هەیە و چ پەیامێکی ترسناکی لە خۆ گرتووە؟! داخۆ ڕەوای هەقە دەسەڵاتێکی خۆیی لەشکرێ قەڵەم بەدەست و هەزاران دەستگای میدیایی زەبەلاح، مەرگی کەڵە بیرمەندێکی کورد جێی بایەخیان نییە؟!…

بیرمەندێک بە هەموو پێوەرێک بە بیرکردنەوەی قوڵ و نووسینی بەپێز و چڕوپڕ و زمانێکی بێ هاوتا لە دەربڕین و داڕشتن دا، جێدەستی تاقانەی بە سەرلەبەری مێژووی نیو سەدەی ڕابووردووی فەرهەنگ و نووسینمانەوە هەیە. کارێکی لەم چەشنە چەند نیشانەی بێباکی و گێلێتیی و لە خۆبایی بوونە، دە هێندە بەڵگەی نەزانی و ناکارامەیی و نادڵسۆزیی و خۆکوژیشە.

ئاخر مامۆستایەک بتوانێ بە زەبری قەڵەمێکی ڕووت و بێ پشت و پەناو بێکەس، ئەم هەموو خزمەتە بکات و شەڕی ئەو بەرەیەکی فراوانە بکات و بەرگری لە چەمکی «کوردبوون» و بەهای «مر□ق» بکات، کە بەخۆڕایی و ترسنۆکانە دەیان سەپاند بەسەریدا، دەبێ چ مرۆڤێک بوو بێت؟!.. چەند متمانەت و باوەڕی بە خۆی هەبوو بێت. تا چ ئەندازەیەک پشت ئەستوور و بەهێز بوو بێت، بە قەناعەتە فیکریی و فەلسەفییەکانی؟!. چەند خۆی بە ڕاست زانیبێت… حیکمەت و زرنگی ئەو هەڵوێستە، ئەوە ڕۆژگاری ئەمڕۆ دەری خست ، کێ ڕاست و کێ سەرگەردان و دوای کڵاوی بابردوو کەوت بوو.

هەرچۆنێک بێت، مەسعوود محەمەد حەزی لە چەلەحانێ و وتی وتی و چیرۆکە بێزراوەکانی شیر لۆ داپیرە و ئاستی نزمی بازاڕی هەلاهەلاکراوی رۆشنبیریی کوردی نەبوو. گەر شەڕیشی پێ فرۆشرا بێت، بێدەنگی هەڵبژاردووە. یاخود زۆر بەدەگمەن بە ئەدەبێکی بەرزەوە وەڵامی داوەتەوە.

ئەو تەنیا یەک شەڕی بە ئاشکرا دەکرد و سەنگەرێکی هەڵبژارد بۆ شەڕەکەی ، کە ڕەهەندی داکۆکی کردنەکەی و بەرەکەی بۆ خێر و خۆشی گشتی بێت، بۆ توانەوەی شەختە و هەڵتەکاندنی دۆگماکان بێت، بۆ ژیانێک بێت مر□ق ل□سەر گۆی زەوی سەروەر بێت، نەک زەلیل و کۆیلە،

مرۆڤ ڕەفتارە خراپەکانی کەمکاتەوە و تای تەرازووی چاکەی قورس بکات…

سەدەی بیستەم، ئەگەر کورد ژانێکی گرتبێ، ئەوە مەسعوود محەمەد لەدایک بووە. ئەم بیرمەندە ئەگەر هەموو شتێکیشی نەوتبێ !، هەندێ بەرهەم و نووسینی شاکاری دوای خۆی بۆ بەجێهێشتووین، پڕن لە وەڵامی پرسیارە هەستیار و مەتەڵ ئاساکان. ئەو پرسیارانەی خوێنەر ناچار دەکەن، ئەقڵ و مێشکی بە بخاتە کار، ئەو پرسیارانەی پێویستە بە تێڕامان و بیرکردنەوە ئیستیان لەسەر بکرێ. هاوکاتیش مامۆستا بە وەڵامدانەوەی پرسیارە ئاڵۆزەکان و کردنەوەی گرێکوێرەکان، چرایەکی ڕووناکی داگیرسان بۆ ڕاماڵینی تاریکی و کەم کردنەوەی نەزانی و پاراستنی بەهای پیرۆز و داهێنەرانەی مرۆڤ و تەختکردن و گوڵڕێژکردنی ڕێگای ژیانێکی شایستەی ناواخن تێر بە ئازادی و پێشکەوتن و زانیاری و حەسانەوەی بە ڕوومەت.

بە درێژایی بیرکردنەوە و نووسین، مەسعوود محەمەد هەوڵ و تەقەلایەکانی بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵە و ڕۆشنبیرکردنی جەماوەری چەواشەکراو و بەگژداچوونەوەی درۆ و دەلەسە و بێ مانایی و هەڵبڕینی دەستی ڤیتۆ بەرامبەر بە ناڕاستی و ستەمەکان بووە، بە دروشمی گیان و پرنسیپ و ئاگایی بەرز و بە فەهمی ڕاستی و هەق ویستن و خۆشەویستی مرۆڤەوە. لەم هاوکێشە و ڕووبەرەشدا، بەشێ گەورەکەی پەند و وانە و ئامۆژگارییەکانی بۆ ڕۆڵە نەوجەوانەکانی نەتەوەکەی خۆی بووە.

ڕاستییەک هەیە سەرووی هەموو باسەکان دەکەوێتەوە. ئەویش بریتییە لەوەی مەرج نییە من هاوباوەڕی هەر کەسێک بم و کتومت وەک یەک بیر بکەینەوە،. ئاخر بیرمەندێک دەڵێ:(گەر دووان وەک یەک بیریان کردەوە، یەکێکیان زیادەیە) بەڵام زۆر گرنگە چاوپۆشی لە هەقیقەت راستی نەکرێ و بەشە هەقی ئەو کەسەی جیاواز لە تۆ بیر دەکاتەوە بپارێزرێ. ناحەزە فیکرییەکانی مەسعوود محەمەد تاک و تەرایەکی ڕێزداریان لێ دەرچێ، سەرپاکیان هەندێ زاڵم و جەللادی سەر گیان و ئازادی بیر و هزر و فکربوون، بە ژەهری ئایدۆلۆژیاکەی خۆیان، مافی مەسعوود محەمەدی بیرمەندیان بە ئاشکرا زەوت دەکرد. هەرچەند لەگەڵ ئەوەی ئەوانە سەردەمێکی زۆر خاوەنی هێز و دەسەڵات بوون، لێ بە هەموو هەوڵ و چەواشەکاری و پلانگێڕیی و کڵابازییانەوە، نەیان توانی بارستایی و قەبارەی کاریگەرێتی و هێز و گەورەی مەسعوود محەمەد بسڕنەوە.

بە ئەم یادی18 ساڵ تێپەڕبوونە بەسەر کۆچی دوایدا، مامۆستا مەسعوود محەمەد دا ، مەڵۆیەکتان لەخەرمانی بیر و نووسینە ڕەنگینەکانی تێهەڵکێش کردووە.

1.4.2020.

هەڵۆ بەرزنجەیی

جەنگ لە گەڵ ڤایرۆسەکاندا ... پارێزەر/ لوقمان مصطفى صالح

ئەگەر جەنگ پێناسە بکەین بە بەراورد لەگەڵ جەنگی ڤایرۆسەکان دەتوانیین بڵێین:- جەنگ بە شێوەیەکی گشتی بریتییە لە شەڕێک کە درووستکەری خودی مرۆڤە کە لەنیوان دوو دەولەتدا یان دوو بەرەدا ڕودەدات وە هەندیک جار دریژخایەنە هەندیکیشیان ماوەکەیان کورتەو بەسەرکەوتنی یەکیکیان کۆتای دیت.هەر کەباس لە جەنگ دەکرێت یەکسەر بەینی دوولایەنی شەڕکەر گەر دوو دەوڵەتبێ یا دوولایەنی ناکۆکی یەک ووڵاتبێ، ئەگەر جیهانی بێ یاخود هەرێمی یاخود ناوخۆییە، لەپێش چاومان وێنادەبێ،ڕودانی هەر جەنگێک کەمەڵێک بنەمای یاسایی خۆی هەیە، گەرچی هەندێ جار پێشێلی بنەما یاساییە نێودەوڵەتیەکان دەکرێت،جەنگ هەرچەندە کاولکاری و ماڵوێرانییە بەڵام دووژمنەکی ناسراوە، پێشترزانراوە دووژمنەکەت کێیە، بەنیازی چیە،چی کەرەسەو ئامێری سەربازی هەیە،دەتوانی خۆتی بۆ ئامادەبکەی بە هەموو شێوازەکانی بەرگری روبەروی ببیتەوە،هەرچەندە جەنگ بە شێوەیەکی گشتی کوشتن و وێرانی و قات و قڕی بەرهەم هێناوە بە مرۆڤایەتی، بەڵام هەمیشە هیوایەک هەبوە بۆ نەمانی جەنگەکە، ئومێد بەخشییەک هەبووە لای خەڵکی کە ئەویش بە کۆتایی هێنانی هەر جەنگێک دەسپێکی ژیانێکی نوێ و ئاوەدان کردنەوەو بنیاد نانەوەی ژێرخان و سەرخانی ئابوری ووڵاتە.

بەڵام جەنگ لەگەڵ ڤایرۆسەکان بەتایبەت (کۆرۆنا)جەنگێکە لەگەڵ دوژمنێکی بەهەستی بێ پەلوپۆ،مرۆڤ کوژی خۆکوژی مشەخۆر،دوژمنێکی ترسناک، تاریک، بێچەک ، بێتەقە،بەردەوام لە هەرشدایە. بە گەیشتن بە ئامانجەکەی خودی مرۆڤ هەم ئامانجە هەم چەکی دەستەتی و هەم قەڵغانی خۆپاراستنەتی.سەرکەوتن بە لە ناوبردنی ئەم دووژمنە ترسناکە ناسینەتی،بۆیە دەکرێت واپێناسەیکەین و بڵێین:- ڤایرۆسەکان لەنێویاندا(کۆرۆنا) بریتیە لەکۆمەڵێك لەڤایرۆس و

دەبێتە هۆی نەخۆشکەوتنی مرۆڤ وئاژەڵ ، کاتێك توشی مرۆڤ دەبێت کەمێك کێشەی تەندروستی لێدەکەوێتەوە، بەئاسانی لەنێوان مرۆڤەکان دەگوزارێتەوە.ئەویش بەهۆی ئەوەی ((ڤایروس یان پەتاوتە (بە ئینگلیزی: Virus) وردکەی زۆر بچووکن. لە ناوکەترشی ڕایبۆزی و بەرگی پرۆتینی پێک دیت. هەر چەندە ڤایرۆس زیندەوەر نییە لەگەڵ ئەوەیش گرنگن لە تووشکردنی زیندەوەران بە نەخۆشی و یارمەتیدەرن لە بواری لێکۆڵینەوە بو ماوەییەکان کە دەبنە هۆی گۆڕان لە فۆرمانەکاندا. بەڵام دوو هۆکار هەیە لە بەردەم مرۆڤدا کە ناتواندرێت بە ئاسانی بەسەریدا زاڵبێت و ڤایرووسەکە لە ناو ببرێت:

1. ڤایرووسەکە زۆر بچووکە بە چاو نابینرێن.
2. ڤایرووس زوو ماددەی بۆماوەییەکەی دەگۆڕێ لەناو خانەی خۆیدا))

ڤایرۆسەکان دوژمنەکە هەر بە سرووشتی خۆیان خۆسکن و هەر لە مێژە لەشەڕێکی دەستەویەخەدان لە گەڵ مرۆڤەکان، بەڵام خۆشبەختانە هەمیشە بەرانبەر مرۆڤەکان دۆڕاون، زۆر لە نەخۆشییە ترسناکەکان لەو ڤایرۆسانەوە پەیدادەبن کە مرۆڤی وەک خانەی خوەی خۆی سورشتی خۆیان بەکاردێنن. لە نەخۆشییە ڤایرۆسییە هەرە باوەکانی مرۆڤ (هاڵامەتی ئاسایی، ئاوڵەی ئاوی، سوورێژە، ملەخڕە ، ئیفلیجی منداڵ، هاری، هەوکردنی جگەر،جۆرەکانی کۆرۆنا). نەخۆشییە ڤایرۆسییەکان دەتوانن توشی ئەندامە جیاوازەکانی لەشی مرۆڤەکان ببن، لەوانەش دەماغ و جگەر و دڵ و هەردوو سیەکان و پێستی مرۆڤ.

لە گەڵ ئەوەشدا قسە زۆر هەیە لەسەر ئەوەی کە هەندێکیان دەستکردی مرۆڤەکان خۆیانبن بە یەکلایی کردنەوەی کێشەکانیان لەگەڵ یەکابەرەکانیاندا، وەک دەگوترێت (کۆڕۆنا تەنها ڤایرۆسێکی ئاسایی نیە، بەڵکو شەڕی زلهێزەکانە بۆ شکستی ئابوری و گۆڕینی دراو و سیستەمی کۆنترۆڵ کردنی جیهان!) بەقازانجی زیاترو پاراستنی بەرژەوەندیەکانیان،جەنگی بایۆلۆجی بەکاربێنن،واتا بەکارهێنانی هۆکارەکانی وەکو بەکتریا و ڤایرۆس کە دەبێتە هۆی بلاوبوونەوەی نەخۆشیەکانی دژی مرۆڤ و ئاژەڵان و رووەک بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی خەڵکی ئەو جۆرە جەنگە ناوی لێنراوە جەنگی میکرۆبی ، بە درێژایی سەدان ساڵە بەکارهێنراوە.لەکۆندا سووپاکان لاشەی مردووانی تووشبوو بە کۆلێرا و تاعون یان ئەخستە بیری ئاوی دوژمنەکانیانەوە.

بۆیە گرنگە ڤایرۆسەکانی نمونەی کۆرۆنا نەکەینە دەوەزمە بە

ترساندنی خۆمان و خێزان و دەوروبەرمان ، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا بە سەلامەتی خۆمان کەس و کارمان وەک ئەرکێکی ئەخلاقی و نیشتیمانی بە خۆپاراستن لە هێرشی ڤایرۆسەکان بە تایبەت (کۆرۆنا) کەلە ئێستادا هێرشی بۆ تەواوی جیهان دەسپێکردووە، ئەم دوژمنە بێ ئامانە و تێکشکاندنی و قوتار بوون لەی تەنها و تەنها گوێڕایەڵی و پابەند بوونە بە ڕێنوماییە تەندرووستییەکان.

ئەدەبی منداڵان- خۆپارێزی لەکۆرۆنا .. فەرهاد ئەحمەد بەرزنجی

بەرەنگاری کۆرۆنا
بۆتە ئەرکی هەموومان
دەبا باش بیپارێزین
خۆمان و ژینگەکەمان.

ڕێنماییەکان ئاسان
کاتێک لەماڵ دەردەچین
دەستەوانە لەدەستکەین
دەمامکیش ببەستین.

لەناوماڵە بە خاوێنی
پاکژکەر بەکاردێنین
دەبێت بەسابون و ئاو
زوو زوو دەستمان بشۆرین.

من دڵنیام گەر وابین
بەدوورین لەنەخۆشی
ژینگەمان خاوێن دەبێ و
هەموو دەژین بە خۆشی.

٣١ـ٣ـ٢٠٢٠

فەرهاد ئەحمەد بەرزنجی